

unicef
для кожної дитини

Бідність та нерівні можливості дітей в Україні

Бідність та нерівні можливості дітей в Україні

© Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України.

Київ, 2021

Витяги з цієї публікації можна вільно відтворювати за умови належної згадки про авторів.

Результати дослідження, інтерпретації та висновки у цьому документі є позицією авторів та не обов'язково відображають політики чи погляди ЮНІСЕФ.

Усі оновлення, пов'язані з публікацією, можна знайти за посиланням unicef.org.ua.

Фотографія на обкладинці:
© UNICEF/UN048894/Filiprov
Дизайн: Надія Дьяченко

Подяка

Це дослідження провели та звіт підготували фахівці Представництва Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) та науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України (Інститут демографії). Автори висловлюють подяку всім сторонам, думки та коментарі яких стали у пригоді під час підготовки звіту.

Основні автори: Наталія Бородчук та Людмила Черенко.

Співавтори: Олександр Васильєв (розділи 2.1, 2.2, 3.1); Світлана Полякова (розділи 2.4, 4.2, 4.3.1); В'ячеслав Заяць (розділи 4.3.2); Юлія Клименко (розділи 2.3, 5.1, 5.2); Юрій Когатько; Анна Реут (аналітичний звіт "Найбільш уразливі групи дітей із високими ризиками соціального виключення"); Іаном Ортоном (розділ 3.2); Владислав Шишкін (розділ 3.3, Додаток 3. «Сучасна демографічна ситуація та демографічні тенденції в Україні»); Уляна Лешенок (розділ 4.1).

Літературний редактор: Олена Руда.

Команда з підготовки звіту висловлює вдячність Міністерству соціальної політики України, зокрема заступнику міністра Віталію Музиченку та заступниці генерального директора директорату стратегічного планування, координації політики та євроінтеграції Ніні Підлужній.

Дуже цінною та корисною під час підготовки звіту була участь Юсуфа Бафозоди, керівника секції соціальної політики ЮНІСЕФ в Україні, та Артура Айвазова, заступника голови Представництва ЮНІСЕФ у Північній Македонії. Цей звіт був би неможливий без підтримки та керівництва Лотти Сільвандер, голови Представництва ЮНІСЕФ в Україні, Лори Білл, заступниці голови Представництва ЮНІСЕФ в Україні, та Елли Лібанової, директора Інституту демографії в Україні.

Значний внесок у підготовку звіту зробили Андрей Славуцький, Богдан Ярема, Лілія Любомудрова, Наїра Аветісян, Олександра Чуркіна, Олена Хейло, Олена Сакович, Ольга Пришко, Вікторія Лупан, Віталій Старіков (усі ЮНІСЕФ), Маріанна Онуфрик (Соціальна синергія), Ольга Балакірева (Інститут економіки та прогнозування НАН України), Оксана Хмелевська (Інститут демографії), Ігор Гнатуша (голова Комиш-Зорянської ради), Олександр Лісовський (заступник голови Комиш-Зорянської ради).

Зміст

Короткий огляд	7
Для чого цей звіт і чому саме зараз?	12
Розділ 1. Цілі сталого розвитку	14
Розділ 2. Дитяча бідність	17
2.1. Монетарна бідність	18
2.2. Бідність за деприваціями	28
2.3. Суб'єктивна бідність	34
2.4. «Невидимі діти»: діти, не враховані під час обстеження домогосподарств	35
Розділ 3. Аналіз тенденцій і детермінанти дитячої бідності в Україні	39
3.1. Аналіз бідності за останніх 10 років	40
3.2. Рівень дитячої бідності: міжнародні порівняння	43
3.3. Макродетермінанти дитячої бідності	44
Розділ 4. Нерівність дітей	47
4.1. Нерівність за монетарною ознакою	48
4.2. Нерівний старт	51
4.3. Нерівний доступ до послуг	54
Розділ 5. Негативні стратегії подолання бідності. Діти як джерело доходів	62
5.1. Міграція	64
5.2. Діти як джерело доходів	66
Розділ 6. Політика подолання дитячої бідності	68
6.1. Політика подолання дитячої бідності: концептуальна рамка	70
6.2. Стратегія подолання бідності до 2020 року: основні результати	72
6.3. Подолання дитячої бідності: аналіз та моделювання впливу окремих політик	76
Розділ 7. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність	82
7.1. Як COVID-19 впливає на бідність, зокрема на бідність дітей, в Україні	84
7.2. Які категорії населення є «новими бідними» та найбільш уразливими	87
Розділ 8. Десять рекомендацій щодо подолання бідності та забезпечення рівних можливостей дітей в Україні	90
Додатки	98
Додаток 1. Загальна методологія звіту	98
Додаток 2. Моделювання впливу окремих політик	99
Додаток 3. Сучасна демографічна ситуація та демографічні тенденції в Україні	100
Перелік використаних джерел	102
Перелік таблиць і рисунків	102
Список скорочень	105

Світ, вільний від дитячої бідності, був би зовсім іншим світом.

Дитяча бідність — це насамперед не про гроші, а швидше про зруйновані мрії і втрачені можливості. Діти переживають бідність інакше, ніж дорослі, і все ж вони частіше за дорослих опиняються у злиднях. Хлопчики та дівчатка з малозабезпечених сімей відчують наслідки бідності все своє життя, оскільки вона впливає на їхній фізичний, соціальний та когнітивний розвиток.

Важливо наголосити, що усунення бідності дітей має бути пріоритетом суспільних змін. Зростання в бідності є порушенням прав дітей та поразкою суспільств у захисті їхнього майбутнього.

Сьогодні дитячу бідність слід розглядати крізь призму пандемії COVID-19. Оскільки багато домогосподарств втрачають свої доходи, дедалі більшої кількості дітей, імовірно, бракуватиме базових речей. У самій тільки Україні через соціально-економічну кризу за межею бідності можуть опинитися до 1,8 мільйона дітей.

Однак ми переконані, що дитяча бідність — це проблема, яку можливо розв'язати.

Лотта Сільвандер,
голова Представництва ЮНІСЕФ в Україні

Дитячу бідність можна подолати, якщо є достатньо політичної волі, твердої рішучості політиків та підтримки з боку громадянського суспільства. За останні десятиліття ми стали свідками значного прогресу у справі зменшення бідності по всьому світові. Ми дізналися, що це завдання вимагає співпраці на всіх рівнях. Але якщо немає моніторингу та аналізу рівня бідності дітей, рідко хто з політиків розуміє глибину проблеми й бачить, які механізми можуть допомогти її вирішити.

Цей звіт — наш заклик до дії. Він має на меті висвітлити конкретні виклики для українських дітей, які стикаються з бідністю. Унікальні потреби молодих українців повинні скласти основу національної Стратегії подолання бідності. 193 члени Організації Об'єднаних Націй відповідно до Цілей сталого розвитку взяли на себе зобов'язання зменшити бідність дітей. Серед цих країн є й Україна.

Зменшення рівня дитячої бідності означає процвітання в майбутньому для наступних поколінь. Це означає побудову іншого, омріяного нами для наших дітей, світу. І цього можливо досягти!

Короткий огляд

Наслідки бідності діти відчувають на собі впродовж усього життя.

Дитина, яка живе в бідності, з більшою ймовірністю буде бідною й тоді, коли подорослішає. Ціна бездіяльності дуже висока. Діти складають близько 1/5 населення України, тож подолати чи суттєво зменшити бідність у державі неможливо без розв'язання проблеми дитячої бідності.

Мета цього звіту — надати аналіз поточної ситуації щодо дитячої бідності й дитячої нерівності, виявити тенденції та розробити рекомендації для підтримки уряду України у процесі прийняття рішень, скерованих на подолання бідності. Аналітичні матеріали стануть у пригоді під час розроблення нових стратегічних та програмних документів, спрямованих на скорочення масштабів бідності, зокрема серед найбільш уразливих груп населення, насамперед дітей. Також дослідження слугуватиме основою для подальшого загальнонаціонального дискурсу щодо забезпечення рівних можливостей дітей в Україні.

Україна заявила про свою відданість цінностям і цілям, визначеним у Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року, у якому вперше в історії світ узяв на себе зобов'язання щодо подолання дитячої бідності. У 2016 році уряд України схвалив національну Стратегію подолання бідності. У ній було визначено механізми запобігання бідності в Україні та основні завдання із розв'язання цієї проблеми в період до 2020 року. Вперше на офіційному рівні діти були проголошені соціально-демографічною групою, яка є найбільш уразливою до бідності. У Стратегії також було сформульовано ряд завдань, виконання яких сприятиме зниженню ризиків дитячої бідності.

Дитяча бідність є багатовимірним феноменом. Бідність — це не лише брак коштів. Бідність означає нестачу ресурсів для забезпечення себе засобами існування, таких як їжа, чиста вода, одяг, доступ до послуг. Дохід сім'ї важливий, проте бідність — це дещо більше, ніж матеріальні позбавлення. Бідність охоплює широкий спектр депривацій та обмежень можливостей, які складно вимірювані, але критично важливі для життя, розвитку дитини та її участі в житті суспільства. Відносна бідність також має значення. Навіть тоді, коли діти не позбавлені чогось в абсолютних показниках, нижчий рівень життя та менші можливості порівняно з однолітками зменшують їхні майбутні життєві шанси.

Прогрес, досягнутий Україною в подоланні дитячої бідності та нерівності, не є рівномірним. За останніх 15 років країна пройшла крізь дві революції, глобальну економічну кризу і стикнулася з конфліктом у своїх східних регіонах. З 2015 року абсолютна бідність серед дітей неухильно зменшувалася. Та сьогодні існує небезпека, що пандемія COVID-19 нівелює ці успіхи у сфері подолання дитячої бідності та призведе до масштабного регресу в цій сфері.

Бідність — це не лише брак коштів. Бідність означає нестачу ресурсів для забезпечення себе засобами існування, таких як їжа, чиста вода, одяг, доступ до послуг.

Ключові висновки

© UNICEF/UN0243160/Maria Vili Photo

Рівень бідності в сім'ях із дітьми вищий порівняно з сім'ями без дітей за будь-яким монетарним критерієм.

Діти непропорційно більше порівняно з дорослими потерпають від бідності. Рівень бідності в сім'ях із дітьми вищий порівняно з сім'ями без дітей за будь-яким монетарним критерієм. Станом на 2019 рік рівень абсолютної бідності сімей із дітьми в Україні складав 47,3%¹. Для порівняння: рівень бідності в сім'ях без дітей був на рівні 34,3%.

Найвищі рівні бідності притаманні багатодітним родинам (з трьома та більше дітьми): 59,7% з них є бідними за відносним критерієм та 81,2% — бідні за абсолютним критерієм. Багатодітні родини мають і найнижчі шанси «вийти зі стану бідності». Глибина бідності таких родин є значно вищою порівняно з іншими домогосподарствами: 27,0% за відносним критерієм та 32,1% за абсолютним (проти 20,2% та 23,3% відповідно серед домогосподарств із однією дитиною). Тобто, щоб подолати бідність, таким домогосподарствам потрібно більш ніж на чверть збільшити свої поточні доходи.

Від монетарної бідності потерпають найбільше діти молодших вікових груп — до 3 років. У старших вікових групах дітей рівень бідності дещо скорочується, однак так і не досягає середнього по країні значення. Щомісячна виплата допомоги при народженні дитини не компенсує втрату заробітку у зв'язку із перебуванням матері у відпустці з догляду за дитиною.

Типове порівняння рівня бідності за міським та сільським вимірами не відповідає поточній ситуації у країні: рівень відносної бідності значно нижчий лише у великих містах у порівнянні із малими містами та селами (22,9% проти 31,3% і 37,6% відповідно).

Суттєво підвищує рівень бідності наявність у домогосподарстві безробітної особи. В домогосподарствах із дітьми, у складі яких є принаймні одна безробітна особа, рівень бідності значно вищий, ніж у домогосподарствах із дітьми без безробітних: 44,3% порівняно з 29,1% за відносним критерієм та 61,0% порівняно з 47,3% за абсолютним критерієм. Проте низькі стандарти оплати праці в Україні призводять до ситуації, коли наявність працюючої особи у складі сім'ї не забезпечує домогосподарство від бідності, особливо якщо йдеться про сім'ї з дітьми.

В Україні значна кількість сімей із дітьми перебувають трохи вище межі бідності. У разі зростання вартісного значення межі абсолютної бідності лише на 10% (за даними 2018 року) рівень бідності серед дітей зростає з 49,9% до 57,8%. Це означає, що навіть невелика зміна в доходах, не беручи до уваги значні коливання, наприклад в результатів пандемії КОВІД-19, здатна суттєво вплинути на кількість осіб, які знаходяться за межею бідності.

Чи не єдиним чинником, який сприяє виходу домогосподарств із дітьми зі стану бідності, є наявність у їхньому складі осіб із вищою освітою. Цей чинник справляє суттєвий позитивний ефект в усіх типах домогосподарств:

¹ Абсолютна бідність — сукупні еквівалентні витрати особи нижче національної абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму).

рівень бідності зменшується з 39,2% (за відсутності осіб із вищою освітою) до 29,7% (за умови появи в домогосподарстві хоча б однієї такої особи).

Бідність не є статичним станом. Це динамічний феномен, адже доходи родин та їхній рівень життя змінюються. Є категорії сімей, які опиняються серед бідних переважно внаслідок певного шоку, зокрема втрати джерела доходу, хвороби чи смерті члена сім'ї, або через дію зовнішніх факторів, таких як військовий конфлікт, стихійне лихо тощо. Також підвищує ризик настання раптової бідності за певних життєвих обставин народження дитини в молодій сім'ї, особливо в ситуації загального низького рівня оплати праці.

У кожній країні, як і в Україні, є категорії сімей, у яких бідність передається із покоління в покоління, тож діти успадковують «статусні» характеристики батьків. Так виникають цілі осередки хронічної бідності, які часто живуть виключно або переважно на допомогу від держави. Аналіз динаміки бідності, зокрема визначення категорій, які зазнали раптової чи хронічної бідності, є критично важливим для формування ефективної політики подолання бідності. Оцінювання хронічної бідності в Україні не здійснюється у зв'язку із відсутністю панельних досліджень.

На відміну від монетарної, деприваційна бідність безпосередньо вказує на позбавлення дітей у базових товарах та послугах, необхідних для підтримання життя на рівні мінімальних суспільних стандартів.

Приблизно кожна шоста дитина потерпає від нестачі в сім'ї коштів на споживання через день м'ясних страв, риби, а також на придбання за потреби нового одягу та взуття. Кожна десята дитина в містах потерпає від край недостатньої житлової площі (менш ніж 5 кв. м на особу). Інфраструктурні проблеми відчувають на собі переважно сільські діти. Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами особливо непокоїть сільських дітей (21,9%), разом із тим по країні лише 8,7% домогосподарств вказують на таке позбавлення. Міські діти натомість страждають від екологічних проблем: забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми зачіпають 16,6% міських дітей, що робить відпочинок та оздоровлення пріоритетними потребами.

© UNICEF/UNI194031/Krepkih

Народження дитини підвищує ризик настання раптової бідності.

Дослідження бідності в Україні на державному рівні здійснюється на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України на постійній основі починаючи з 1999 року. Проте це обстеження не охоплює певні групи дітей, а саме такі:

- (i) діти, які не проживають у домогосподарствах та через методологічні бар'єри не потрапляють в опитування домогосподарств, зокрема діти в інституціях, діти, які живуть і працюють на вулиці;
- (ii) діти, які проживають у домогосподарствах, проте не потрапляють в обстеження, зокрема діти на непідконтрольних територіях, діти ромів, діти в особливо складних життєвих обставинах.

Нерівність серед дітей — специфічна проблема, оскільки діти є особливою категорією населення: вони народжуються в різних за статком та соціальним статусом сім'ях, не маючи вибору. Аналіз витрат свідчить, що протягом останніх десяти років відбувається поглиблення розшарування загального населення України, зокрема відрив групи найбагатших від групи найбідніших та від медіани. Цю тенденцію можемо спостерігати й серед домогосподарств із дітьми. Різниця у витратах найбагатших сімей із дітьми та найбідніших також зростала починаючи з 2016-го і досягнула піка в 2019 році (5,1 раза).

Обмеження життєвих шансів через нестачу коштів є не єдиним проявом проблеми нерівності серед дітей. Суттєвими факторами є (i) походження, а саме соціальний статус батьків, їхня освіта, сфера зайнятості, а також (ii) місцевість, у якій проживає родина, і (iii) біологічні чинники, такі як наявність інвалідності. Деякі діти не мають доступу до наявних послуг не лише через нижчі доходи їхніх сімей, але й у зв'язку з тим, ким вони є (ким є їхні батьки) і де вони проживають.

Нерівність при народженні вже з перших років життя підсилюється неоднаковим доступом до життєво важливих послуг та благ, насамперед до медицини, освіти, соціальних послуг та безпечного середовища проживання. В Україні чимало дітей з сільської місцевості мають обмежений доступ до якісної освіти, починаючи з дошкільного рівня. Результати тестування PISA також підтверджують наявність значного розриву між результатами навчання дітей, які відвідують загальноосвітні навчальні заклади, розташовані в різних типах населених пунктів. Середній бал дітей, які навчаються у сільській місцевості, становить 420,6, що набагато менше, ніж середній бал дітей, які проживають у великих містах, 499,4. Ця різниця дорівнює більше 2,5 років навчання. Відсутність доступних (а іноді і будь-яких) закладів охорони здоров'я є найбільш характерною для сільських домогосподарств з дітьми; крім цього, вони частіше мають обмежені фінансові можливості. Водночас, в результаті реформи децентралізації спостерігаються значні розбіжності у можливостях об'єднаних територіальних громад, створених у різних регіонах України. Наприклад, в середньому на одного жителя громади дохід, за винятком міжбюджетних трансфертів, складав у 2018 році 3 978,4 грн. Однак різниця між найбіднішими та найбагатшими регіонами становила 3,8 рази за той самий період.

Діти з бідних сімей потрапляють до системи освіти з невідповідних стартових позицій, у процесі навчання нарощуючи своє відставання. Його можна подолати лише за умови реалізації політики, спрямованої на вирівнювання стартових можливостей дітей. Адже саме інститут освіти має найбільшу соціальну віддачу в житті людини і є сьогодні чи не єдиним ефективним соціальним ліфтом в Україні.

На жаль, діти, які живуть у бідних сім'ях, можуть ставати жертвами неправильної поведінки дорослих, зокрема використання ними негативних стратегій виходу з бідності. Це стосується як усіх форм експлуатації дітей та їх використання для заробляння коштів (використання дитячої праці,

На основі глобальної концептуальної рамки подолання дитячої бідності були запропоновані етапи та потенційні кроки, які в комплексі сприятимуть зменшенню дитячої бідності в Україні протягом наступних п'яти років.

торгівля дітьми, сексуальна експлуатація і т.ін.), так і протилежної ситуації — неналежного догляду за дітьми з метою підвищення доходів (передача дітей на утримання в інституційні заклади, трудова міграція без забезпечення належного утримання та догляду за дітьми тощо).

Зменшення (чи навіть подолання) дитячої бідності є непростим завданням, проте його можливо виконати, як демонструє досвід чималої кількості країн. На основі глобальної концептуальної рамки подолання дитячої бідності були запропоновані етапи та потенційні кроки, які в комплексі сприятимуть зменшенню дитячої бідності в Україні протягом наступних п'яти років.

Для оцінки можливого впливу на доходи бідних домогосподарств із дітьми був проведений аналіз структури доходів, а також було здійснене моделювання потенційного впливу окремих політик.

Моделювання варіантів підвищення мінімальної заробітної плати на 2020 рік свідчить про ймовірний суттєвий вплив на показники бідності, особливо серед сімей із дітьми. На прикладі допомоги при народженні проаналізовано вплив змін у системі соціальних трансфертів на бідність сімей із дітьми.

Соціальні виплати у грошовій та натуральній формі мають доведений позитивний вплив на зменшення бідності сімей із дітьми. Соціальні виплати включають як виплати, які безпосередньо направлені на дітей (наприклад, допомога при народженні), так і ті, які опосередковано впливають на дитячу бідність (наприклад, пенсії). Система соціальних виплат повинна узгоджуватися із системою соціальних послуг для забезпечення комплексного соціального захисту сімей із дітьми.

Як продемонстрував аналіз, допомога при народженні має найбільший вплив на зниження бідності серед сімей із дітьми в Україні. Жодна програма не зможе окремо наблизити до виконання цього завдання, проте програма допомоги при народженні завдяки універсальному охопленню дітей 0-3 років, відносно низьким витратам на її адміністрування в поєднанні з іншими виплатами може стати базою для підтримки сімей із дітьми в Україні.

Звіт «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні» базується на останніх наявних даних за 2018–2019 роки. Проте життя мільйонів українців, зокрема сімей із дітьми, у березні 2020 року докорінно змінилося у зв'язку із запровадженням загальнодержавного карантину як заходу реагування на пандемію COVID-19. У розділі 7 викладено прогнози впливу COVID-19 на бідність в Україні. У цьому розділі також проаналізовано, які категорії населення є «новими бідними» та найбільш уразливими.

Звіт містить десять ключових рекомендацій щодо подолання бідності та забезпечення рівних можливостей дітей в Україні. Втілення цих рекомендацій у життя могло б допомогти забезпечити сталість прогресу, досягнутого у сфері подолання бідності, ослабити вплив пандемії COVID-19 і дозволити країні рухатися вперед шляхом поступового запровадження рівних можливостей для дітей.

Допомога при народженні має найбільший вплив на зниження бідності серед сімей із дітьми в Україні.

Для чого цей звіт і чому саме зараз?

Мета цього звіту — надати аналіз поточної ситуації щодо дитячої бідності й дитячої нерівності, виявити тенденції та розробити рекомендації для підтримки уряду України у процесі прийняття рішень із метою подолання бідності. Аналітичні матеріали стануть у пригоді під час розроблення нових стратегічних та програмних документів, спрямованих на скорочення масштабів бідності, зокрема серед найбільш уразливих груп населення, насамперед дітей. Також дослідження слугуватиме основою для загальнонаціонального дискурсу щодо забезпечення рівних можливостей дітей в Україні.

Прогрес, досягнутий Україною в подоланні дитячої бідності та нерівності, не є рівномірним. За останні 15 років країна пройшла крізь дві революції, глобальну економічну кризу і стикнулася з конфліктом у своїх

східних регіонах. З 2016 року абсолютна бідність серед дітей неухильно зменшувалася. Наразі існує небезпека того, що пандемія COVID-19 нівелює ці успіхи у сфері подолання дитячої бідності та призведе до масштабного регресу в цій сфері, про що свідчить аналіз ключових тенденцій.

У 2016 році уряд України схвалив національну Стратегію подолання бідності до 2020 року. Стратегією визначено механізми запобігання бідності в Україні та встановлено основні завдання.

Вперше на офіційному рівні було визначено, що діти є найбільш уразливою до бідності соціально-демографічною групою. У Стратегії також було сформульовано ряд завдань, спрямованих на зниження ризиків настання дитячої бідності.

7 причин, чому дитяча бідність — важлива проблема:

- 1 Бідність впливає на дітей та є порушенням їхніх прав.
- 2 Дитяча бідність має суттєвий вплив та залишає відбиток протягом усього подальшого життя дитини.
- 3 Практично у всіх країнах рівень бідності серед сімей із дітьми вищий, ніж серед сімей без дітей.
- 4 Подолання дитячої бідності є критично важливим для розриву замкнутого кола хронічної багатопокілінневої бідності і для зменшення бідності в цілому.
- 5 Нездатність захистити дітей від бідності є однією з найбільш дорогих помилок, які може зробити суспільство.
- 6 Незважаючи на її критичність, проблемі дитячої бідності не приділяють належної уваги.
- 7 Існують конкретні рішення щодо подолання бідності дітей, які довели свою ефективність.

Діти складають близько 1/5 населення України, тож подолати чи суттєво зменшити бідність у державі неможливо без розв'язання проблеми дитячої бідності.

У розділі 1 наведено інформацію про Цілі сталого розвитку (з фокусом на Ціль 1 «Подолання бідності»). У розділах 2 і 3 представлено національний профіль дитячої бідності. Пояснено, що собою являють бідні сім'ї з дітьми, наскільки бідними вони є і де вони живуть. Дитячу бідність розглянуто в усіх вимірах, зокрема за абсолютними та відносними критеріями, а також немонетарними вимірами. Окреслено також ризики та фактори, що призводять до бідності, при цьому головна увага зосереджена на основних формах депривацій, від яких особливо потерпають діти. Окремо розглядаються основні тенденції та детермінанти дитячої бідності за останніх десять років.

У розділі 4 наведено аналіз нерівності у доходах, характерної для сімей із дітьми, та висвітлено тенденції в цій сфері за останні десять років. Розглянуто також нерівність можливостей, зокрема у доступі до якісної освіти, охорони здоров'я, соціального захисту й безпечного життєвого середовища. У звіті проаналізовано дві критично важливі детермінанти нерівності щодо доступу до важливих товарів і послуг: місце проживання і рівень матеріальної забезпеченості сім'ї.

Діти, які живуть у сім'ях, можуть ставати жертвами неналежної поведінки дорослих, зокрема внаслідок застосування батьками негативних стратегій виходу з бідності. **Розділ 5 присвячено висвітленню бідності дітей, які залишилися без належного догляду внаслідок трудової міграції, та дітей, яких використовують дорослі як джерело доходів.**

У розділі 6 розглядаються підсумки реалізації національної Стратегії подолання бідності протягом 2016–2020 років. У ньому представлено концептуальну рамку політики подолання бідності.

Висвітлено також моделювання результатів окремих політик, зокрема підвищення розміру мінімальної заробітної плати та змін у системі соціальних виплат.

Звіт «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні» базується на останніх наявних даних за 2018–2019 роки. Проте життя мільйонів українців, зокрема сімей із дітьми, у березні 2020 року докорінно змінилося у зв'язку із запровадженням загальнодержавного карантину як заходу реагування на пандемію COVID-19. **У розділі 7 викладено прогнози впливу COVID-19 на бідність в Україні. У цьому розділі також проаналізовано, які категорії населення є «новими бідними» та найбільш уразливими.**

Звіт містить 10 ключових рекомендацій щодо подолання бідності та забезпечення рівних можливостей дітей в Україні.

Технічні додатки наводять додаткову інформацію стосовно (i) загальної методології дослідження; (ii) методології моделювання впливу окремих політик; (iii) демографічної ситуації та демографічних тенденцій в Україні.

РОЗДІЛ 1

Цілі сталого розвитку¹

ЦІЛЬ 1 — ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ.

Україна дотримується цінностей та цілей, визначених у Порядку денному сталого розвитку до 2030 року.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань. Україна, як і інші країни — члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. З 2015 року в Україні розпочато низку реформ, спрямованих на здійснення соціально-економічних перетворень.

Цілі сталого розвитку (ЦСР) інтегровані в державну політику на основі принципу «нікого не залишати осторонь». Особливу увагу приділено досягненню Цілі 1 «Подолання бідності» з огляду на її виключно важливу роль для суспільного розвитку.

В Україні подолання бідності є одним із ключових завдань державної політики у сфері суспільного розвитку країни і потребує пошуку нових дієвих інструментів через систему оподаткування, перерозподіл доходів, вдосконалення політики на ринку праці, соціальну підтримку тощо.

4 з 5 показників Цілі 1 демонстрували позитивну динаміку, проте наслідки пандемії можуть справити негативний вплив на тенденції.

ПРОГРЕС НА ШЛЯХУ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛІ 1 «ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ»:

- Зниження рівня бідності (відбувся злам тенденції зростання бідності через дворазове підвищення з 01.01.2017 розміру мінімальної заробітної плати, що стало основним чинником зниження монетарної бідності).
- Зменшення частки населення, чий середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, з 58,3% у 2015 році до 41,3% у 2019 році, що стало результатом реалізації державної політики, спрямованої на зростання доходів населення (сукупні ресурси населення у 2018 році перевищили відповідний показник 2015 року на 89,3%, тоді як фактичний розмір прожиткового мінімуму за цей період зріс на 44,6%).
- Зменшення частки осіб, добове споживання яких є нижчим за 5.50 дол. США за ПКС, з 2,4% у 2015 році до 0,3% у 2019 році завдяки позитивній динаміці збільшення реальних доходів населення: після падіння реальних доходів на 20,4% у 2015 році (порівнюючи з 2014 роком) починаючи з 2016 року спостерігається їх зростання, яке у 2018 році становило 9,9% (порівнюючи з 2017 роком).

¹ Розділ 1 базується на наступних матеріалах: Добровільний національний огляд щодо досягнення Цілей сталого розвитку, 2020 <https://bit.ly/3jRFD8V>, та Моніторинговий звіт ЦСР, 2020 <https://bit.ly/3wtv91Y>.

Таблиця 1.

Стан досягнення Цілі 1.

Завдання	Індикатори	2015	2016	2017	2018	2019	Цільовий орієнтир 2020
1.1. Скоротити в чотири рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм	1.1.1. Частка населення, чий середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	58,3	58,6	47,3	43,2	41,3	30,0
	1.1.2. Частка осіб, добове споживання яких є нижчим за 5.50 дол. США за ПКС, %	2,4	2,0	1,9	1,8	0,3	0,5
1.2. Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки	1.2.1. Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %	63,0	70,3	73,6	70,9	57,4	65,0
1.3. Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення	1.3.1. Співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми та домогосподарств без дітей, <i>рази</i>	1,5	1,4	1,6	1,5	1,2	1,6*
	1.3.2. Частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %	54,6	51,4	49,6	49,4	48,5	50,0

Джерело: Добровільний національний огляд «Цілі сталого розвитку — Україна» (2020 р.). Моніторинговий звіт з ЦСР (2020).

- Збільшення частки охоплених державною соціальною підтримкою в загальній чисельності бідного населення з 63,0% у 2015 році до 70,9% у 2018 році, проте зменшення до 57,4% у 2019 році.
- Зменшення частки витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств з 54,6% у 2015 році до 48,5% у 2018 році, що забезпечило виконання цільового індикатора, встановленого на рівні 50,0% у 2020 році, завдяки зростанню купівельної спроможності доходів, збільшенню частки витрат на ЖКП, що змінило структуру споживання, та сповільненню темпів зростання цін на продукти харчування (індекс споживчих цін на продукти харчування у 2019 році становив 108,3% проти 144,4% у 2015 році).
- Варто зазначити відсутність стійкого прогресу у досягненні співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми та домогосподарств без дітей. Наближення до цільового орієнтира за цим показником спостерігалось у 2018 році, проте порівняно з 2015 роком це співвідношення не змінилося і становить 1,5 рази (за результатами уточненої звітності значення цього індикатора у 2015 році перегляньте з 1,77 до 1,5).

РОЗДІЛ 2

Дитяча бідність

Усвідомлення, хто є бідні і наскільки бідні, — це перший крок до подолання бідності.

За визначенням ООН, бідність — це відсутність вибору та можливостей, порушення людської гідності. Це означає відсутність базової спроможності ефективно брати участь у житті суспільства¹.

Цей розділ репрезентує результати аналізу поширення бідності серед дітей в Україні — як абсолютної, так і відносної, розкриває рівень та глибину монетарної бідності, окреслює ризики та чинники бідності, аналізує бідність за деприваціями із фокусуванням на основних типах позбавлень, від яких особливо потерпають діти.

---

1 ООН, 1998. <https://www.un.org/press/en/1998/19980520.eco5759.html>.

2.1. Монетарна бідність

В Україні, як і в багатьох інших країнах, діти непропорційно більше потерпають від бідності порівняно з дорослими. Рівень бідності в сім'ях із дітьми вищий порівняно з сім'ями без дітей за будь-яким монетарним критерієм.

Монетарна бідність — нестача коштів для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період.

Рівень монетарної бідності визначається на основі абсолютного та відносного підходів. Сім'я вважається бідною, якщо її доходи (чи витрати) є нижчими за абсолютну чи відносну межу бідності.

Абсолютна межа бідності — це рівень з точки зору мінімальних вимог, необхідних для забезпечення мінімальних норм продуктів харчування, одягу, медичного обслуговування та забезпечення житлом. З іншого боку, **відносна межа бідності** встановлюється стосовно доходів інших членів суспільства.

В останні роки в Україні та світі все частіше паралельно із монетарними критеріями використовуються так звані багатовимірні критерії бідності, зокрема за ознаками депривацій. Адже бідність, дитяча бідність зокрема, є багатовимірним феноменом. Дохід сім'ї важливий, проте бідність — це не лише брак коштів. Бідність означає нестачу ресурсів для забезпечення себе засобами існування, такими як їжа, чиста вода, одяг, доступ до послуг. Більш детально аналіз деприваційної бідності наведено в підрозділі 2.2.

Україна використовує три основні групи критеріїв для оцінки рівня бідності².

1 Основні монетарні критерії бідності, зокрема:

Абсолютний критерій — сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму на одну особу (3661 грн на місяць у 2019 році).

Відносний критерій — сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат (3017 грн на місяць у 2019 році).

2 Інші монетарні критерії бідності, які використовуються для міжнародних порівнянь, зокрема:

Критерій ООН — еквівалентні витрати особи нижче межі бідності, визначеної Організацією Об'єднаних Націй для країн Центральної та Східної Європи як гривневий еквівалент 5,05 долара США відповідно до паритету купівельної спроможності, розрахований Світовим банком.

Відносний критерій за шкалою еквівалентності ЄС — середньодушові еквівалентні доходи особи нижче 60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності Європейського Союзу.

3 Немонетарний критерій бідності, який використано в цьому звіті:

Критерій за ознаками депривації — наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох із дев'яти ознак депривації, визначених за методологією Європейського Союзу.

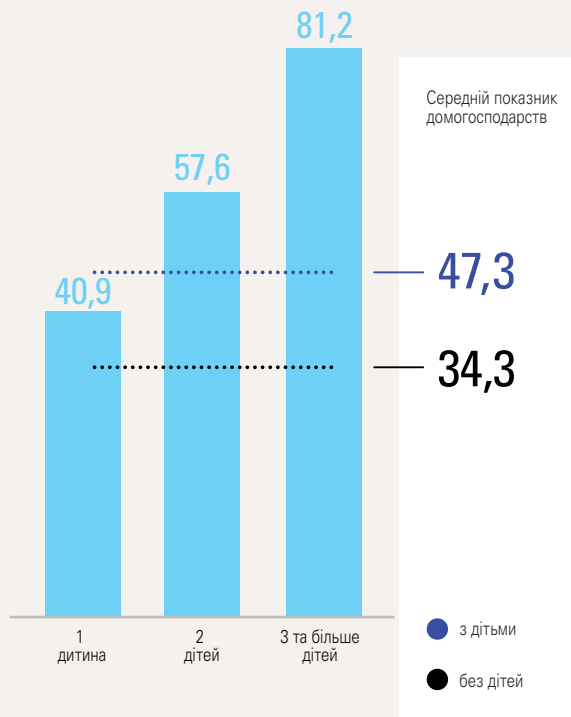
Окрім рівня бідності, використовується поняття **глибини бідності** — показник, який свідчить, якою мірою в середньому бідні перебувають нижче межі бідності (наскільки «глибоко»). Розраховується як відношення різниці між межею бідності та середнім рівнем витрат бідних осіб до межі бідності.

В Україні оцінка дитячої бідності відбувається на основі щорічного обстеження умов життя домогосподарств, яке проводить Державна служба статистики України. Основні оцінки цього звіту здійснені на основі даних 2019 року (у разі відсутності інформації використовувалися більш ранні дані). Деталі щодо методології дослідження див. у Додатку 1.

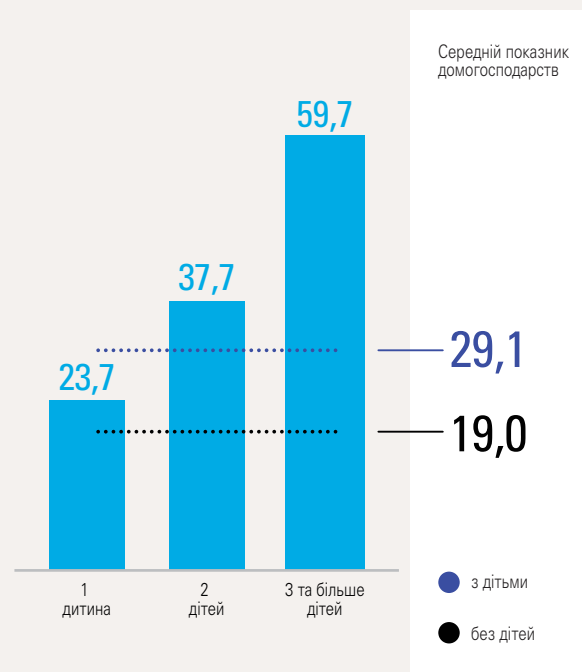
2 Методики комплексної оцінки бідності. — 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>.

Рисунок 1.

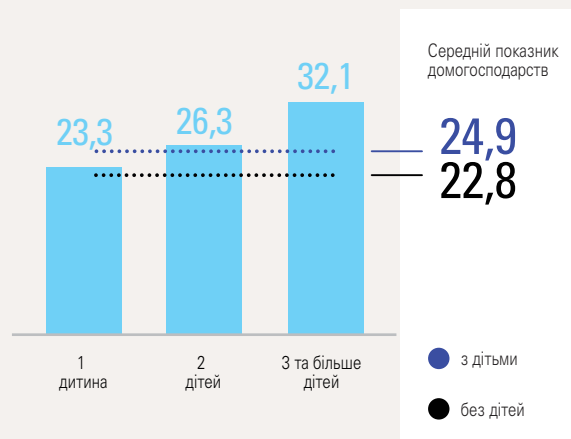
Рівень бідності за абсолютним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 2.

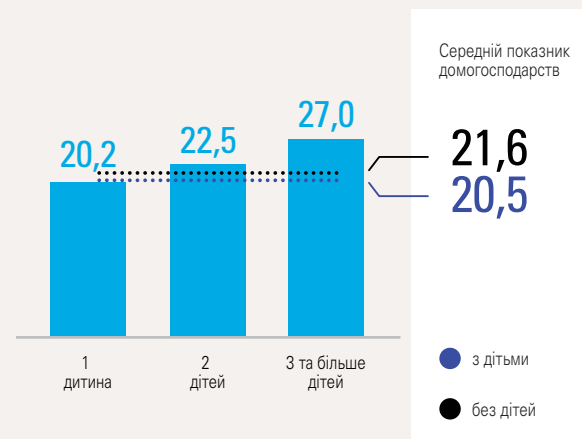
Рівень бідності за відносним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 3.

Глибина бідності за абсолютним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 4.

Глибина бідності за відносним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Примітка: без врахування невідконтрольних Урядом територій АР Крим, м. Севастополь, окремих районів Донецької та Луганської областей.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

Станом на 2019 рік рівень абсолютної бідності сімей із дітьми в Україні склав 47,3%, а рівень відносної бідності — 29,1%. Для порівняння: рівень бідності в сім'ях без дітей був на рівні 34,3% та 19,0% відповідно. В абсолютних цифрах 3 470 222 українських дітей перебували на рівні, нижчому за абсолютну межу бідності (3661 грн на особу на місяць у 2019 році). У стані крайньої бідності³ перебувало 13,6% домогосподарств із дітьми, тоді як серед бездітних домогосподарств таких було істотно менше — 8,0%.

Простежується чітка залежність: що більше дітей у сім'ї, то вищий ризик її потрапляння до категорії бідних. При цьому сім'ї з однією дитиною перебувають на рівні середнього по Україні значення, але вже поява другої дитини підвищує рівень бідності у півтора раза — до 37,7% та 57,6% відповідно до критерію виміру.

Найвищі рівні бідності притаманні багатодітним родинам (з трьома та більше дітьми): 59,7% з них є бідними за відносним критерієм та 81,2% — бідні за абсолютним критерієм (рис. 1–4). Багатодітні родини мають і найнижчі шанси «вийти із стану бідності».

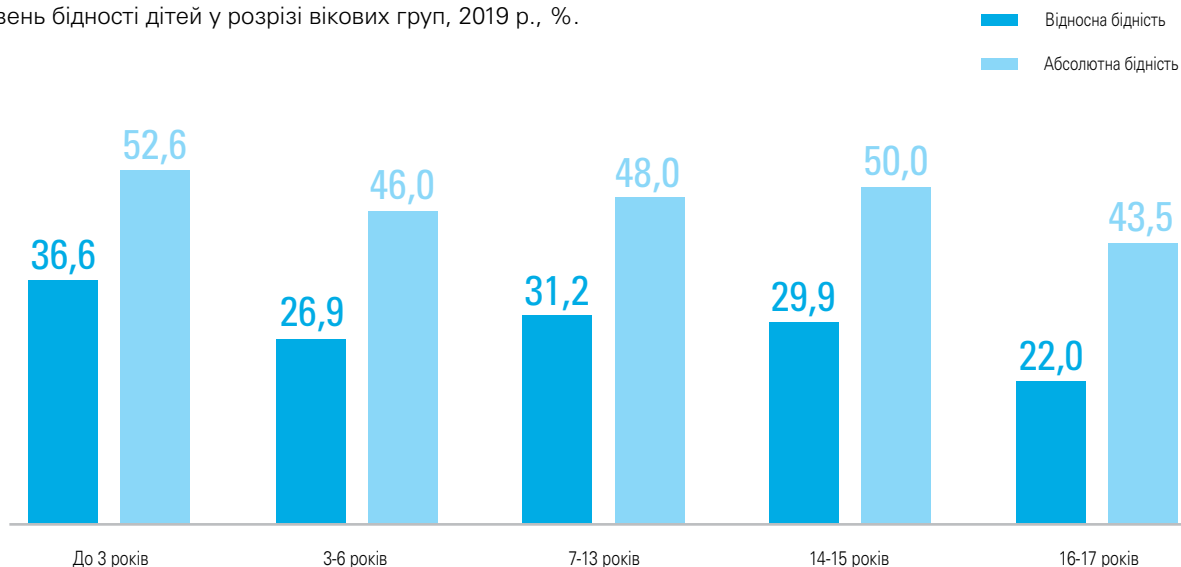
Від монетарної бідності потерпають найбільше діти молодших вікових груп.

Глибина бідності таких родин є значно вищою порівняно із іншими домогосподарствами: 27,0% за відносним критерієм та 32,1% за абсолютним (проти 20,2% та 23,3% відповідно для домогосподарств із однією дитиною). Тобто, щоб подолати бідність, таким домогосподарствам потрібно більш ніж на чверть збільшити свої поточні доходи.

Від монетарної бідності потерпають найбільше діти молодших вікових груп. У старших вікових групах дітей рівень бідності дещо скорочується, однак так і не досягає середнього по країні значення. Щомісячна виплата допомоги при народженні дитини не компенсує втрату заробітку у зв'язку із перебуванням матері у відпустці з догляду за дитиною.

Рисунок 5.

Рівень бідності дітей у розрізі вікових груп, 2019 р., %.

Примітка: без врахування непідконтрольних Уряду територій АР Крим, м. Севастополь, окремих районів Донецької та Луганської областей. Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

³ Крайня бідність — 60% медіани за витратами (шкала еквівалентності 1.0, 0.7, 0.7).

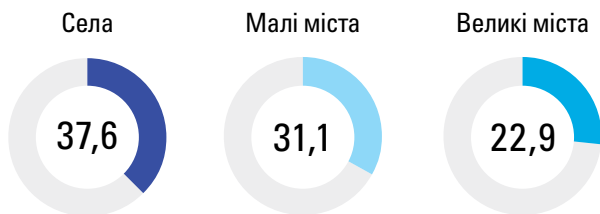
Ризики бідності

Загалом наявність двох та більше дітей у домогосподарстві є ключовим чинником формування монетарної бідності. Решта соціально-економічних та демографічних чинників можуть підсилювати чи послаблювати ризик настання бідності домогосподарства. Факторами підсилення такого ризику є: проживання у малих за розміром населених пунктах, особливо в сільській місцевості; невисокий рівень освіти батьків, зокрема відсутність осіб із вищою освітою в домогосподарстві; наявність безробітних осіб у домогосподарстві. Ці фактори мають різну інтенсивність впливу (рис. 6–11).

Рівень відносної бідності у великих містах у півтора раза нижчий, ніж у малих містах та селах: 22,9% проти 31,3% і 37,6% відповідно. У великих містах проживає 31,5% усіх бідних дітей, у малих містах — 30,0%, у сільській місцевості — 38,4% (рис. 6–7).

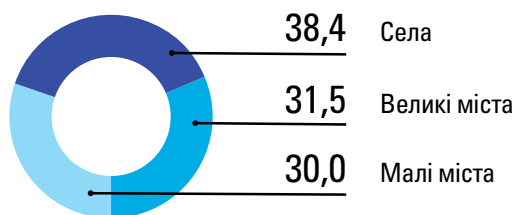
Рисунок 6.

Рівень відносної бідності серед дітей залежно від місця проживання, 2019 р., %.

Рисунок 7.

Розподіл за місцем проживання, 2019 р., %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

Значно підвищує рівень бідності наявність у домогосподарстві безробітної особи.

В домогосподарствах із дітьми, у складі яких є принаймні одна безробітна особа, рівень бідності значно вищий, ніж у домогосподарствах із дітьми без безробітних: 44,3% порівняно з 29,1% за відносним критерієм та 61,0% порівняно з 47,3% за абсолютним критерієм. Загалом за показником глибини бідності до найбільш уразливих домогосподарств потрапляють ті, у складі яких є безробітна особа, та сім'ї з дітьми до 3 років.

Серед домогосподарств із дітьми на чолі із жінкою (а це найчастіше неповні сім'ї) рівень бідності перевищує показник по домогосподарствах на чолі із чоловіком: 30,1% порівняно із 28,6% за відносним критерієм та 51,7% порівняно із 48,2% за абсолютним критерієм.

Досить висока бідність серед багатопокілнєвих сімей⁴, де одночасно з дітьми та їхніми батьками

проживають особи старших вікових груп: 34,9% та 58,4% залежно від критерію бідності. По-перше, середній розмір пенсії є меншим за показник межі бідності, тож переважна більшість пенсіонерів із своїми доходами знижують матеріальний статус домогосподарств. По-друге, проживання великою родиною часто є вимушеним через невисокі доходи або відсутність можливості роз'їхатися. Отже, можна припустити, що в багатьох випадках не склад домогосподарства є фактором ризику бідності, а низький рівень життя впливає на склад домогосподарства.

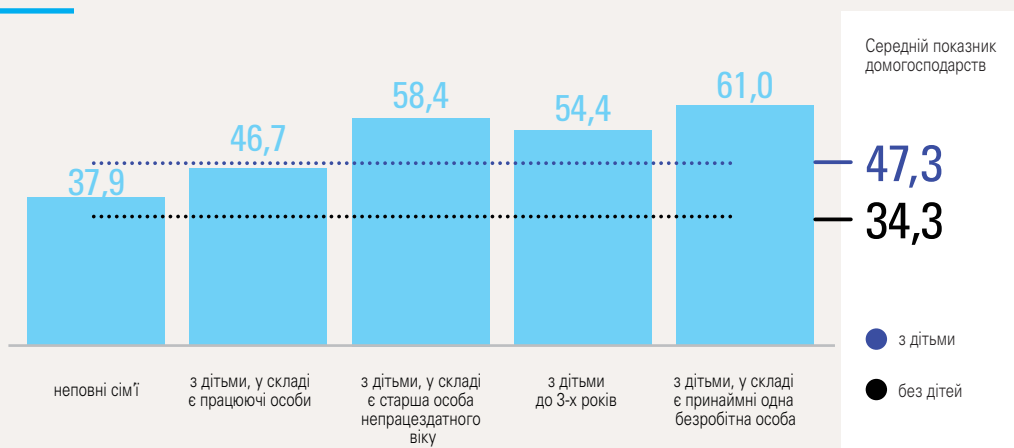
Чи не єдиним чинником, який сприяє виходу домогосподарств із дітьми зі стану бідності, є наявність у їхньому складі осіб із вищою

освітою. Цей чинник справляє суттєвий позитивний ефект в усіх типах домогосподарств: рівень бідності зменшується з 39,2% (за відсутності осіб із вищою освітою) до 29,7% (за умов появи в домогосподарстві хоча б однієї такої особи) (рис. 12).

4 Сім'я, у якій разом із дітьми та їхніми батьками проживають особи старших вікових груп (як правило, дідуся та бабусі дітей).

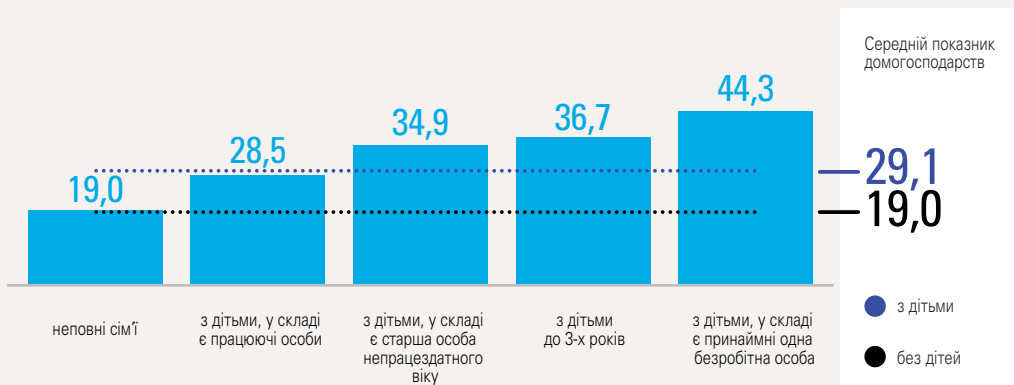
Рисунок 8.

Рівень абсолютної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

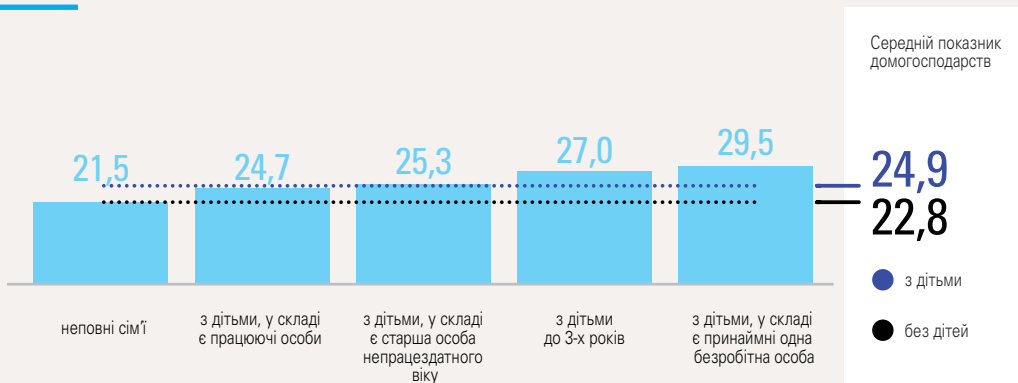
Рисунок 9.

Рівень відносної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

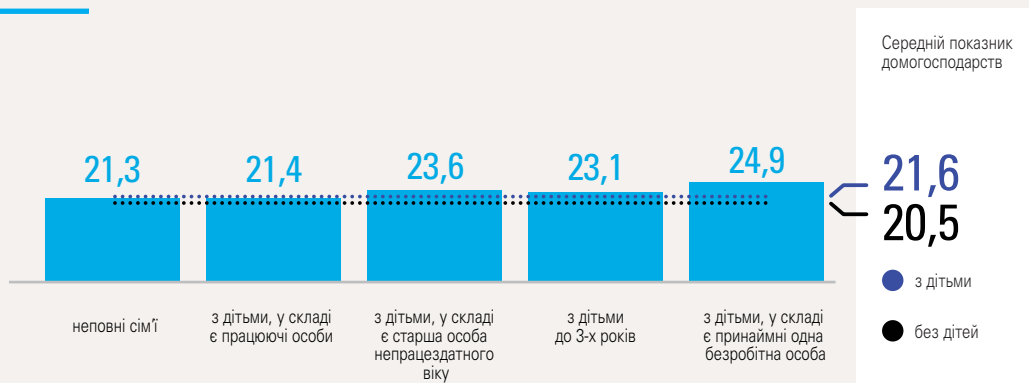
Рисунок 10.

Глибина абсолютної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Рисунок 11.

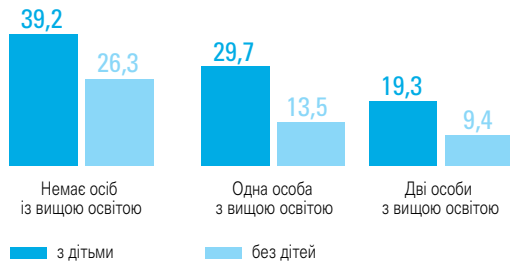
Глибина відносної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

Рисунок 12.

Рівень відносної бідності домогосподарств із дітьми та без дітей за наявності у складі домогосподарства осіб із вищою освітою, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2018 р.

Наявність у складі сім'ї особи з вищою освітою позитивно впливає на всі типи домогосподарств із дітьми, проте багатопокілнєві домогосподарства (з трьома та більше дорослими особами) відчувають зменшення ризиків бідності найменшою мірою. Серед багатодітних родин вплив освітнього чинника є більш відчутним, проте навіть за наявності осіб із вищою освітою рівень бідності лишається доволі високим (рис. 13).

Побудова комбінованих ризиків бідності⁵ дає змогу оцінити сукупний вплив декількох чинників на рівень бідності (табл. 2). Результати засвідчують, що найвищі ризики опинитися в стані бідності притаманні сільським багатодітним сім'ям, у складі яких є безробітна особа (ризик у 2,2 раза перевищує

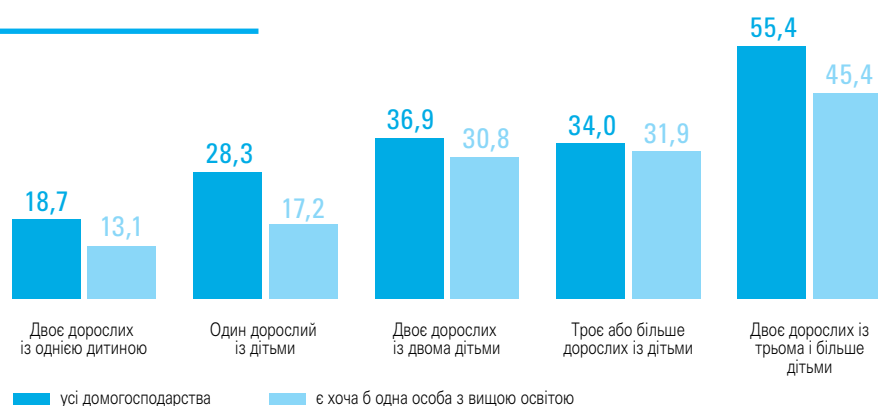
середній по країні). Також досить високі ризики мають міські та особливо сільські домогосподарства з двома дітьми та безробітною особою, а також усі багатодітні сім'ї незалежно від місця проживання. В найкращій ситуації перебувають домогосподарства з однією дитиною, що мешкають у місті і не мають у своєму складі безробітних осіб. Однак навіть у них ризик опинитися в стані бідності вищий порівняно з домогосподарствами без дітей.

Монетарна бідність в Україні не має вираженої гендерної диспропорції. Єдине, що можна зауважити, — це вищий показник монетарної бідності серед жінок порівняно з чоловіками у віці старше 75 років. Серед дітей 0–17 років суттєвих гендерних відмінностей у показниках бідності не виявлено: серед хлопчиків рівень відносної бідності у 2019 році склав 30,7%, а серед дівчат — 28,7%. Така різниця за наявного статистичного забезпечення є скоріше технічною, оскільки показник бідності в домогосподарстві рівною мірою поширюється на всіх дітей незалежно від статі.

Рівень дитячої бідності має яскраво виражені регіональні відмінності: від 22,8% у Чернігівській області до 76,3% у Рівненській. Не виявлено територіального осередку вразливості. Високі рівні бідності притаманні для Херсонської, Донецької, Житомирської, Волинської та Київської областей. (рис. 14). Традиційно до регіонів із найвищими ризиками бідності потрапляють ті, де: (1) найвища частка дітей у складі населення; (2) переважає сільське населення; (3) мало поширені сучасні галузі економіки з високооплачуваними робочими місцями.

Рисунок 13.

Вплив вищої освіти на рівень відносної бідності домогосподарств із дітьми, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2018 р.

⁵ Ризик бідності розраховується як відношення рівня бідності певної групи населення до рівня бідності в середньому по країні. Значення показника, що перевищує 1, означає, що для відповідної групи населення ризик опинитися у стані бідності вищий, ніж у середньому по країні. Простий ризик бідності враховує дію одного чинника бідності, наприклад, кількість дітей або тип місцевості. Комбінований ризик бідності враховує сукупну дію двох або більше чинників бідності. В цій роботі досліджено одночасний вплив місця проживання, кількості дітей у домогосподарстві, наявності в домогосподарстві безробітних осіб.

Таблиця 2.

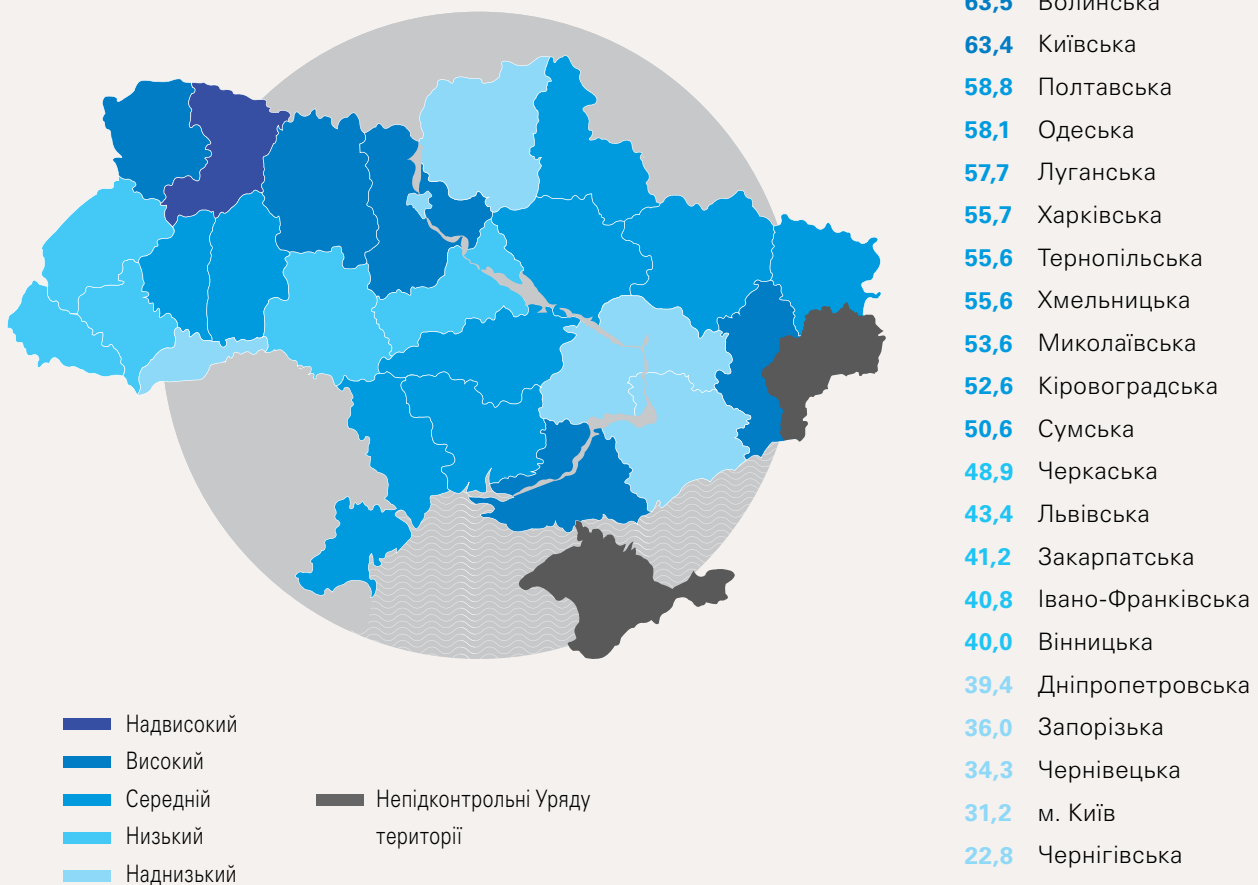
Комбіновані ризики бідності (сукупні еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму, по відношенню до середнього в Україні рівня), рази.

	Одна дитина	Двоє дітей	Трое та більше дітей	Домогосподарства без дітей
Місто	0,878	1,278	1,621	0,750
Є безробітна особа	1,065	1,519	1,945	0,901
Немає безробітних	0,862	1,252	1,572	0,741
Село	1,246	1,647	2,244	0,983
Є безробітна особа	1,453	1,903	2,270	1,348
Немає безробітних	1,201	1,552	2,236	0,908

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

Рисунок 14.

Рівень дитячої бідності за абсолютним критерієм у розрізі регіонів України, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

Раптова та хронічна бідність

Бідність не є статичним станом. Це динамічний феномен, адже доходи родин та їхній рівень життя змінюються. Є категорії сімей, які опиняються серед бідних переважно внаслідок певного шоку, зокрема втрати джерела доходу, хвороби чи смерті члена сім'ї, або дії зовнішніх факторів, таких як військовий конфлікт, стихійне лихо. В таких випадках мова йде про раптову бідність. Частина таких родин долають бідність. Інші ж залишаються бідними та відчують позбавлення впродовж багатьох років.

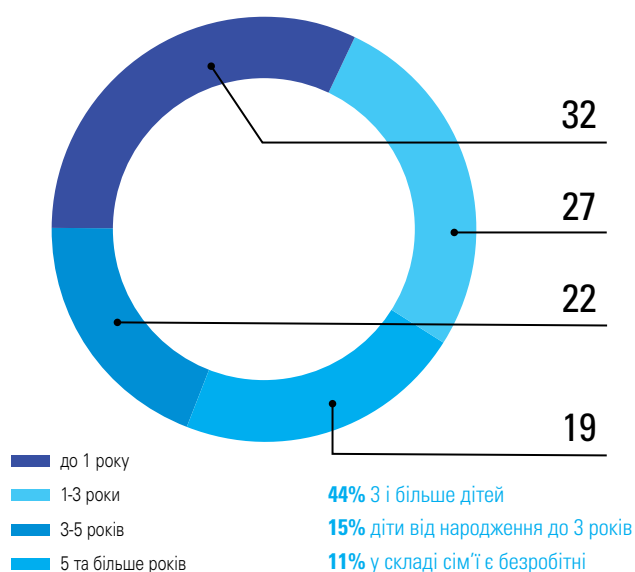
Разом із тим у кожній країні, як і в Україні, є категорії сімей, у яких бідність передається із покоління в покоління, тож діти успадковують «статусні» характеристики батьків. Так виникають цілі осередки хронічної бідності, які часто живуть виключно або переважно на допомогу від держави. Аналіз динаміки бідності, зокрема визначення категорій, які зазнали раптової чи хронічної бідності, є критично важливим для формування ефективної політики подолання бідності.

Оцінювання хронічної бідності в Україні не здійснюється у зв'язку із відсутністю панельних досліджень. Джерела інформації, використовувані в Україні, дозволяють вивчати бідність лише на певний момент (квартал, рік) через стовідсоткову щорічну ротацію домогосподарств, які беруть участь в обстеженні умов життя домогосподарств.

За відсутності достатньої інформації щодо хронічної бідності доцільно використовувати непрямі методи оцінювання хронічної бідності, а саме зважити на дослідження контингенту отримувачів допомоги малозабезпеченим сім'ям⁶, які безперервно тривалий час беруть участь у програмі.

Рисунок 15.

Хронічна бідність серед домогосподарств із дітьми, що беруть участь у програмі допомоги малозабезпеченим сім'ям, %.

Джерело: база отримувачів допомоги малозабезпеченим сім'ям (ГІОЦ), 2018 р.

Найчастіше до категорії малозабезпечених потрапляють багатодітні сім'ї; домогосподарства з дітьми, у складі яких є безробітні особи, тощо.

Аналіз тривалості перебування домогосподарств із дітьми у програмі допомоги малозабезпеченим сім'ям свідчить про те, що практично кожна п'ята родина безперервно бере участь у програмі понад 5 років. Майже кожна друга сім'я в цій сукупності хронічно бідних — багатодітна, кожна сьома — має дитину до 3 років, а кожна дев'ята — має у своєму складі безробітну особу (рис. 15).

⁶ Допомога малозабезпеченим сім'ям регулюється Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», який визначає її як щомісячну допомогу, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Малозабезпеченою сім'єю є сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий за прожитковий мінімум для сім'ї. Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом.

Раптова (або тимчасова бідність) — бідність, яка настає в результаті тимчасової втрати джерела доходу, хвороби, смерті члена сім'ї або інших потрясінь.

Масштабна раптова бідність зафіксована в Україні в 2014 році, коли внаслідок збройного конфлікту значні групи населення раптово залишилися без житла, майна та доходів.

Групи населення з вищими ризиками настання бідності, до яких насамперед належать діти, повною мірою відчували всі негативні прояви військового конфлікту. Сім'ї з хронічно низькими доходами, які через війну втратили ще й житло та майно, опинилися на межі виживання. Разом із тим інші родини, які раніше мали невеликі заощадження та

постійну роботу з середньою оплатою, в результаті бойових дій втратили все і раптово стали бідними.

Також розрахунки за даними обстеження умов життя домогосподарств України та експертні оцінки засвідчують, що до благополучної групи (стабільне становище без ризику збідніти) тоді можна було віднести лише 5–10% населення Донецької та Луганської областей.

Також підвищує ризик настання раптової бідності за певних життєвих обставин народження дитини в молодій сім'ї, особливо в ситуації загального низького рівня оплати праці. Сімейна пара без дітей у віці 18–35 років має ризик збідніти на рівні 5,7% (за відносним критерієм) та 12,1% (за абсолютним критерієм). У разі появи дитини цей ризик одразу зростає до 23,4% та 34,8% залежно від критерію (рівень бідності серед сімейних пар у віці 18–35 років та з дитиною до 3 років).

2.2. Бідність за деприваціями

На відміну від монетарної, деприваційна бідність безпосередньо вказує на позбавлення дітей у базових товарах та послугах, необхідних для підтримання життя на рівні мінімальних суспільних стандартів.

Показник матеріальної депривації Україна вимірює за методологією ЄС. Він визначається як відсоток населення із вимушеною присутністю принаймні трьох (показник глибокої депривації — чотирьох) із таких дев'яти ознак матеріальної депривації у вимірі «економічна напруга та товари тривалого користування»:

1. Нестача коштів для своєчасної та повної оплати орендних / іпотечних платежів чи оплати житлово-комунальних послуг.
2. Нестача коштів для підтримання достатньо теплої температури у своєму житлі.
3. Відсутність змоги робити неочікувані, але необхідні витрати за рахунок власних ресурсів.
4. Нестача коштів для споживання страв із м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день.
5. Нестача коштів для сімейного відпочинку не вдома (а також не з родичами в їхньому житлі) щонайменше один тиждень на рік.
6. Відсутність автомобіля.
7. Відсутність пральної машини.
8. Відсутність кольорового телевізора.
9. Відсутність телефона (у т.ч. мобільного)⁷.

33% домогосподарств із дітьми перебували у стані матеріальної депривації

19% домогосподарств із дітьми перебували у стані глибокої депривації

⁷ На основі EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC). Детальна методологія — Eurostat: <https://bit.ly/3aA42ey>, а також <https://bit.ly/37K7scV>.

© UNICEF/UN0148008/Gilbertson VII Photo

У найгіршому становищі традиційно перебувають багатодітні сім'ї.

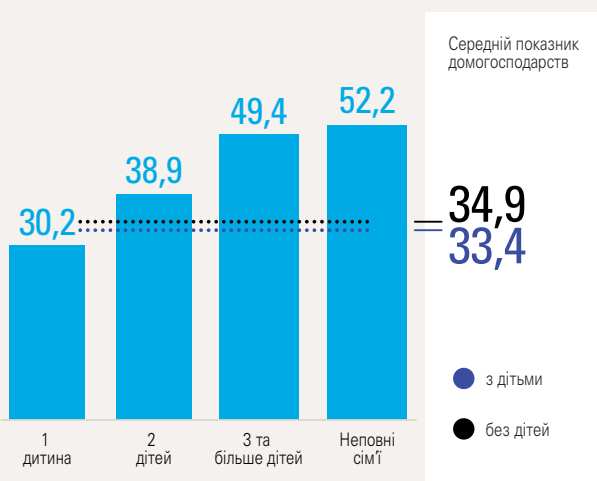
Саме за появи третьої дитини відбувається різкий стрибок рівня депривації — до 49,4% (порівняно з 38,9% у домогосподарствах із двома дітьми). На відміну від монетарної бідності поява другої дитини справляє менший вплив на рівень деприваційної бідності (рис. 16 та 17).

Також у надзвичайно вразливому становищі щодо деприваційної бідності перебувають неповні сім'ї.

За рівнем депривації (3 позбавлення з 9) показник бідності неповних сімей значно перевищує таке значення по сім'ях із двома дітьми (52,2% проти 38,9%), при цьому перевищує показник бідності багатодітних родин (49,4%). Глибока депривація (4 позбавлення з 9) серед неповних сімей становить 31,8%, що менше за значення по багатодітних родинах (34,7%).

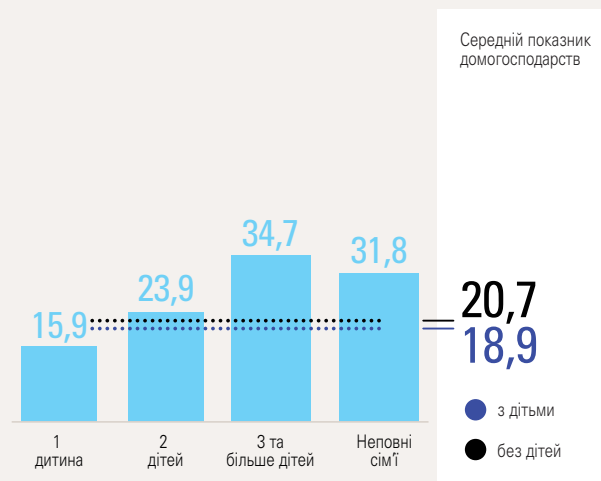
Рисунок 16.

Рівень депривації (3 позбавлення з 9) за методологією ЄС, 2019 р., %.

Рисунок 17.

Рівень глибокої депривації (4 позбавлення з 9) за методологією ЄС, 2019 р., %.

Джерело: дані Державної служби статистики України за 2019 р.

Хоча рівень деприваційної бідності в домогосподарствах із дітьми незначно відрізняється від середнього по країні, існує низка ознак позбавлення, від яких у домогосподарстві потерпають виключно або переважно діти.

В Україні, крім дослідження деприваційної бідності за методологією ЄС, визначають й інші показники позбавлення, які дають змогу більш глибоко оцінити проблеми немонетарної бідності, як з точки зору матеріальної депривації, так і з точки зору доступу до об'єктів інфраструктури.

ЦІ ДЕПРИВАЦІЇ МОЖНА УМОВНО ПОДІЛИТИ НА ТАКІ ЧОТИРИ ГРУПИ ЗАЛЕЖНО ВІД СФЕРИ ПРОЯВУ ПОЗБАВЛЕННЯ:

1. Нестача коштів для задоволення базових потреб.
2. Умови проживання.
3. Віддаленість від об'єктів інфраструктури та обмеженість у доступі до послуг.
4. Екологія, відпочинок та дозвілля.

Приблизно кожна шоста дитина потерпає від нестачі в сім'ї коштів на споживання через день м'ясних страв, риби, а також на придбання за потреби нового одягу та взуття (табл. 3).

Для підлітків, які навчаються в останніх класах школи, значущим позбавленням є нестача коштів для отримання професійної освіти — від цього потерпають 22,1% міських підлітків (16–17 років) та 18,4% сільських. До того ж кожна четверта дитина в сільській місцевості (а серед сільських підлітків майже кожна третя) потерпає від неможливості придбати комп'ютер, хоча для середньостатистичного домогосподарства цей показник становить лише 11,5%.

Кожна десята дитина в містах потерпає від україн недостатньої житлової площі (менше 5 кв. м на особу). Натомість серед сільських дітей поширені позбавлення, пов'язані з обладнанням житла зручностями: водопроводом (25,6%), ванною або душем (29,7%), туалетом зі зливом (36,4%). Серед усіх домогосподарств країни ці показники вдвічі нижчі. Кожна п'ята дитина по країні та кожна третя

в сільській місцевості потерпають від відсутності в домогосподарстві можливості підтримувати достатньо теплу температуру в помешканні.

Інфраструктурні проблеми турбують переважно сільських дітей.

Так, 21,1% сільських дітей до 6 років потерпають від відсутності поблизу житла дошкільних закладів. Половина сільських дітей (51,2%) також страждає від відсутності у їхньому населеному пункті закладів, які надають побутові послуги, хоча серед усіх домогосподарств країни цей показник помітно нижчий — 19,6%. Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншими населеними пунктами особливо непокоїть сільських дітей (21,9%), разом із тим по країні лише 8,7% домогосподарств вказують на таке позбавлення.

Більше половини домогосподарств із дітьми зауважують нестачу коштів на тижневий сімейний відпочинок поза домом принаймні раз на рік.

При цьому серед сільських домогосподарств цей відсоток значно вищий — 64,7%. Міські діти натомість страждають від екологічних проблем: забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми турбують 16,6% міських дітей, що робить відпочинок та оздоровлення пріоритетними потребами.

Кожна десята дитина в містах потерпає від україн недостатньої житлової площі (менше 5 кв. м на особу).

Таблиця 3.

Позбавлення, найбільш значущі для добробуту дітей.

Ознака позбавлення	Рівень позбавлення, % дітей	Вразлива категорія дітей	Всі домогосподарства, %
НЕСТАЧА КОШТІВ ДЛЯ ЗАДОВОЛЕННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ			
Нестача коштів для того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування	4,3	Міські діти до 6 років	5,4
	12,8	Сільські діти до 6 років	
Нестача коштів для споживання м'ясних страв, курятини, риби (або їх вегетаріанських еквівалентів) через день	15,5	Усі діти	16,9
Нестача коштів для придбання за потреби нового одягу та взуття для дітей	18,4	Усі діти	9,3
Нестача коштів для отримання будь-якої професійної освіти	22,1	Міські підлітки 16–17 рр.	5,7
	18,4	Сільські підлітки 16–17 рр.	
Відсутність у зв'язку з нестачею коштів комп'ютера	20,3	Сільські діти	11,5
	24,8	Особливо сільські діти у віці до 6 р.	
УМОВИ ПРОЖИВАННЯ			
Житлова площа не перевищує 5 кв. м на особу	6,4	Міські діти	4,3
	10,2	Особливо міські діти 16–17 рр.	
Відсутність у зв'язку з нестачею коштів водогону в житлі	25,6	Сільські діти	12,4
Відсутність у зв'язку з нестачею коштів ванної або душової кімнати всередині житла	29,7	Сільські діти	15,3
Відсутність у зв'язку з нестачею коштів туалету зі зливом всередині житла	36,4	Сільські діти	18,4
	36,4	Сільські діти	
Нестача коштів для підтримання достатньо теплої температури в житлі (на придбання палива, обігрівача тощо) протягом опалювального сезону	20,3	Усі діти	21,8
	30,3	Особливо сільські діти	
ВІДДАЛЕНІСТЬ ВІД ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ОБМЕЖЕНІСТЬ У ДОСТУПІ ДО ПОСЛУГ			
Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо)	21,9	Сільські діти	8,7
Відсутність поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	21,1	Сільські діти віком до 6 років	3,1
Відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги	51,2	Сільські діти	19,6
	57,8	Особливо сільські підлітки 16–17 рр.	
ЕКОЛОГІЯ, ВІДПОЧИНОК ТА ДОЗВІЛЛЯ			
Нестача коштів на тижневий сімейний відпочинок не вдома щонайменше один раз на рік	54,1	Усі діти	41,8
	64,7	Особливо сільські діти	
Шум від сусідів чи шум з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо)	11,4	Міські діти	8,7
Забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо)	16,6	Міські діти	15,3

Депривації та монетарна бідність

В Україні ризик матеріальної депривації корелює з монетарною бідністю: більше половини бідних за монетарною ознакою (від 54% до 79% залежно від критерію) мають щонайменше 3 ознаки депривації з 9. Ознаки глибокої депривації (4 з 9 позбавлень) має дещо менший відсоток бідних за монетарним підходом — від 38% до 64% (табл. 4).

Таблиця 4.

Рівень матеріальної депривації осіб, які проживають у бідних домогосподарствах, 2019 р., %.

Критерії монетарної бідності	Щонайменше 3 ознаки з 9 (матеріальна депривація)	4 і більше ознак з 9 (глибока матеріальна депривація)
Загальні доходи нижче офіційного прожиткового мінімуму (1880,67 грн)	79,0	63,6
Загальні доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму (3636,31 грн)	54,2	38,0

Джерело: побудовано за даними Держкомстату України.

Чим нижче проходить межа монетарної бідності і, відповідно, чим нижчим є рівень бідності за монетарним підходом, тим більший відсоток бідних мають 3 депривації з 9. Так, серед бідних за офіційно встановленим прожитковим мінімумом (1880 грн на особу на місяць) майже 80% мають 3 депривації з 9.

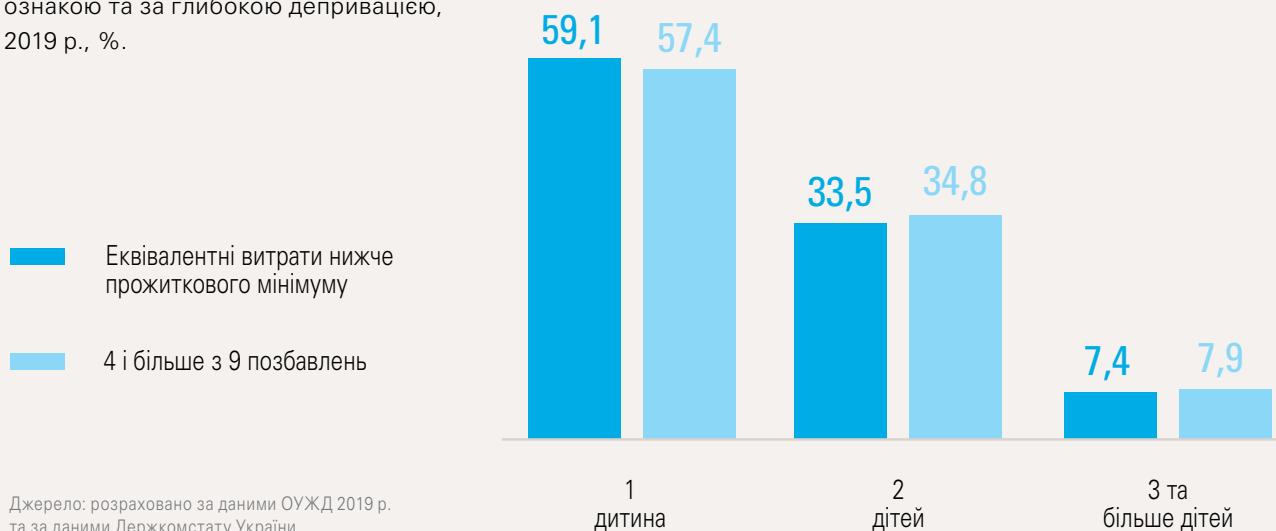
Доступні статистичні дані не дозволяють визначити серед бідних за монетарною ознакою сімей із дітьми ту сукупність, що одночасно потерпає від позбавлень (депривації). Проте можна порівняти профілі монетарної бідності та депривації серед домогосподарств із дітьми. Профілі за числом дітей у складі домогосподарства практично збігаються: розподіл сімей із дітьми, чиї витрати були нижчими за фактичний прожитковий мінімум, є майже ідентичним до розподілу сімей із дітьми, що мали 4 позбавлення з 9. Отже, для сімей із дітьми ризики монетарної та деприваційної бідності однаково залежать від числа дітей у їх складі (рис. 18).

Інша ситуація спостерігається в розрізі вікових груп дітей. Відсоток дітей у віці до 3-х років серед бідних за монетарним критерієм майже такий, як серед глибоко депривованих. Проте в решті груп розподіл відрізняється. Отже, домогосподарства з дітьми до 3-х років мають найбільш високі ризики потрапити одночасно до групи монетарної та деприваційної бідності (рис. 19).

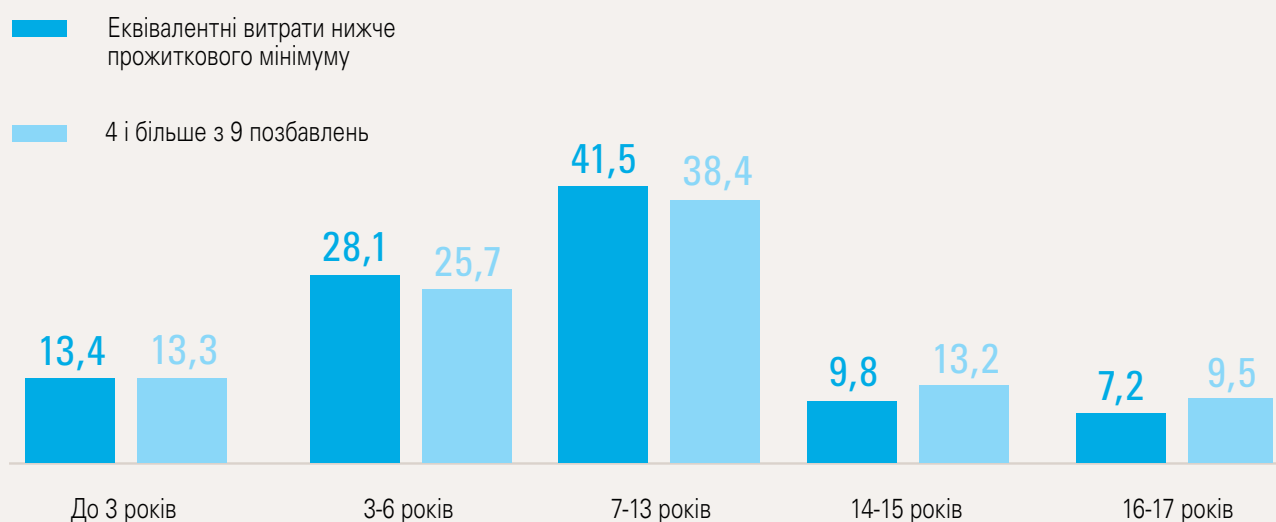

Рисунок 18.

Розподіл домогосподарств за числом дітей серед бідних за монетарною ознакою та за глибокою депривацією, 2019 р., %.

Рисунок 19.

Розподіл дітей за віковими групами серед бідних за монетарною ознакою та за глибокою депривацією, 2019 р., %.

2.3. Суб'єктивна бідність

Суб'єктивна бідність визначається на підставі оцінювання особою власного матеріального становища та вказує на самопочуття людини в суспільстві. Позбавлення та високі ризики монетарної бідності сімей із дітьми впливають на їхню самооцінку.

За даними 2019 року, третині домогосподарств (30,1%) із дітьми коштів вистачало лише на харчування, тож вони відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування. 88,3% домогосподарств із дітьми не робили жодних заощаджень.

Тоді як між самооцінками домогосподарств із однією дитиною та домогосподарств

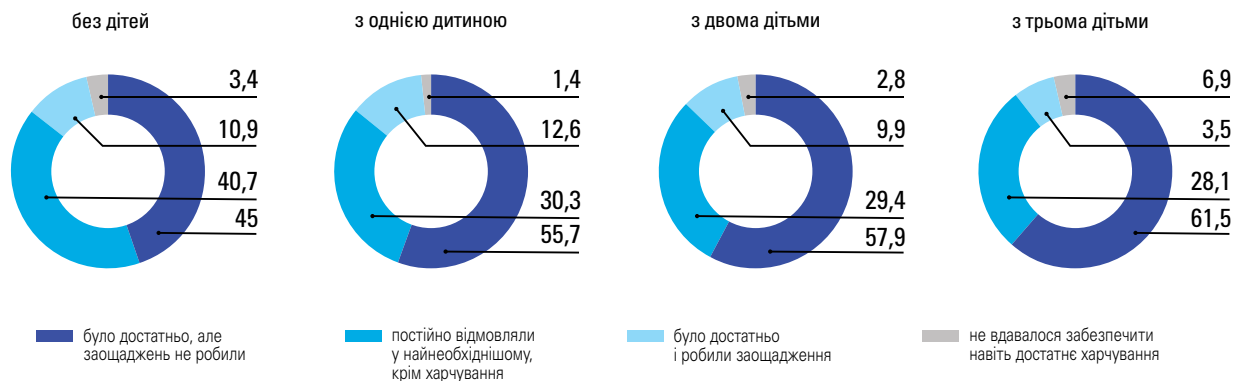
із двома дітьми немає значних відмінностей, домогосподарства з трьома дітьми інакше оцінюють рівень своїх доходів. Зокрема, 6,9% домогосподарств із трьома дітьми не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування (рис. 20).

Опосередковано свідчать про бідність домогосподарств із дітьми і відповіді на запитання, куди б вони в першу чергу спрямували додаткові кошти у разі значного збільшення доходів.

4,2% домогосподарств із трьома дітьми та 10,5% домогосподарств із чотирма дітьми спрямували б додаткові кошти насамперед на їжу (рис. 21).

Рисунок 20.

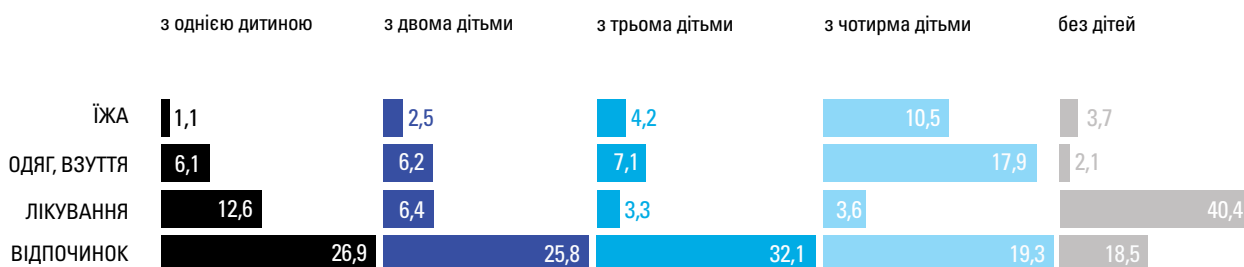
Розподіл домогосподарств за оцінкою рівня своїх доходів, %.

Джерело: дані Державної служби статистики України за 2019 р.

Рисунок 21.

Можливі напрями спрямування додаткових коштів домогосподарств у разі значного збільшення їх доходів, за типом домогосподарства, %.

Джерело: дані Державної служби статистики України за 2019 р.

2.4. «Невидимі діти»: діти, не враховані під час обстеження домогосподарств

Традиційно бідність як родинне явище аналізується на рівні сімей чи домогосподарств на основі даних обстежень сімейних бюджетів. Проте існують численні групи дітей, які з різних причин не охоплюються такими обстеженнями. Важливо оцінити, скільки у країні таких дітей і наскільки вони потрапляють під визначення бідності.

Національні опитування домогосподарств є найбільш часто використовуваними та надійними джерелами даних для оцінювання бідності. Дослідження бідності в Україні на державному рівні здійснюється на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України на постійній основі починаючи з 1999 року. Метою обстеження, зокрема, є комплексна оцінка бідності на рівні домогосподарств яка передбачає дослідження за монетарними та немонетарними ознаками в розрізі соціально-демографічних груп населення, в тому числі дітей до 18 років, та різних типів домогосподарств із дітьми і без дітей.

ОБСТЕЖЕННЯ УМОВ ЖИТТЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ, ЯКЕ Є БАЗОЮ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ, НЕ ОХОПЛЮЄ ПЕВНІ ГРУПИ ДІТЕЙ, А САМЕ:

1. Дітей, які не проживають у домогосподарствах, і тому не потрапляють в опитування

домогосподарств: відповідно до процедури формування вибірки з чисельності постійного населення виключається інституційне населення — особи, які постійно проживають у будинках-інтернатах, військовослужбовці строкової служби; особи, які перебувають у місцях позбавлення волі тощо; також вибірка сукупність не репрезентує маргінальні прошарки населення (приміром, безпритульних).

2. Дітей, які проживають у домогосподарствах, проте не потрапляють в обстеження (або така інформація є епізодичною) через відмову домогосподарств від участі в обстеженні:

із сімей ромів; із сімей, які проживають на непідконтрольних Уряду територіях і в «сірій» зоні, куди доступ для інтерв'юєрів ускладнений. Є також діти, які охоплені опитуванням, але через малу вибірку цієї конкретної групи важко зробити висновки (наприклад, діти з інвалідністю).

В обстеженні 2019 року взяли участь 8107 домогосподарств, у тому числі 2167 домогосподарств із дітьми (разом у них проживають 3391 дитина). Результати вибіркового обстеження екстраполюються на всі домогосподарства України (14,9 млн без урахування непідконтрольних Уряду територій).

Діти, які не проживають у домогосподарствах та через методологічні бар'єри не потрапляють в опитування домогосподарств, — це діти, які проживають / перебувають в інституціях, і так звані діти вулиці.

Діти в інституціях

Частина дітей проживає / перебуває в інституційних установах — закладах, призначених для постійного колективного проживання / перебування: дитячих будинках, школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, будинках-інтернатах для інвалідів, монастирях, казармах, установах виконання покарань тощо. За офіційними даними, на початок 2020 року в інтернатних закладах перебували 96 577 дітей⁸. Чисельність контингентів дітей в інтернатних закладах та законодавчо визначені рівні їх забезпечення є підставами для оцінювання матеріального становища таких дітей.

Діти вулиці

На відміну від дітей в інтернатних закладах чисельність дітей, які не мають визначеного місця проживання або періодично проживають на вулиці, важко визначити навіть на підставі даних відповідних служб, оскільки в поле їх зору потрапляють далеко не всі діти. Так, за даними офіційної статистики, на вулиці живуть 10–12 тисяч дітей. Водночас дослідження, проведене ЮНІСЕФ спільно з УІСД імені О. Яременка, вказує на 76 тисяч дітей⁹. У спеціалізованих установах, куди час від часу потрапляють такі діти, не накопичуються дані про їхнє матеріальне становище, потреби, наявність / відсутність житла тощо, оскільки фіксування

таких даних не входить до компетенції цих установ. Подеколи проводяться опитування таких дітей, і серед інших питань їм ставлять прями або опосередковані запитання про матеріальне становище та позбавлення, від яких вони потерпають. Проте ці дані не можуть бути повною мірою поширені на всю сукупність дітей вулиці, оскільки навіть репрезентативність вибірки може бути визначена лише експертним шляхом та з великими застереженнями.

Діти, які проживають у домогосподарствах, проте не потрапляють в обстеження, — це діти, які проживають на непідконтрольних уряду України територіях, діти із ромських сімей і діти із сімей, що перебувають в особливо складних життєвих обставинах.

Діти на непідконтрольних територіях

Внаслідок збройного конфлікту частина дітей опинилася на непідконтрольній уряду території. А тому немає достовірних даних ні щодо їх чисельності, ні щодо умов, у яких вони проживають. Інформація про цих дітей надходить від осіб, що час від часу приїжджають на підконтрольні території. Переважно вона стосується проблем, із якими стикаються такі діти: втягування у військовий конфлікт, складнощі з отриманням українських документів, організацією навчання в українських школах та вишах, лікування тощо.

8 Реформа системи інституційного догляду та виховання дітей. Моніторинг реформи. <https://bit.ly/2QYyabQ>.

9 Підлітки груп ризику: оновлені оцінки — 2018 рік. <https://uni.cf/369xgye>.

Ромські діти

Оцінювання бідності дітей ромів становить проблему. Ромська стратегія в Україні покликається на офіційні дані Всеукраїнського перепису 2001 року¹⁰. Тоді чисельність ромської спільноти в Україні становила 47,6 тисячі осіб. Представниця ромського фонду «Чіріклі» Зола Кондур наголошує, що така статистика не відповідає реальності¹¹. За оцінками, по всій країні можуть проживати спільноти від 200 000 до 400 000 ромів¹². Отже, фактична чисельність ромського населення може перевищувати офіційні дані в кілька разів. За даними перепису, в 2001 році дітей із ромських сімей налічувалося близько 20 000¹³, за даними проромських НУО, їх від 80 000¹⁴. Дослідження, що періодично проводяться в Україні, стосуються в основному забезпечення правової допомоги, належного розслідування злочинів на ґрунті ненависті тощо¹⁵.

Діти в особливо складних життєвих обставинах

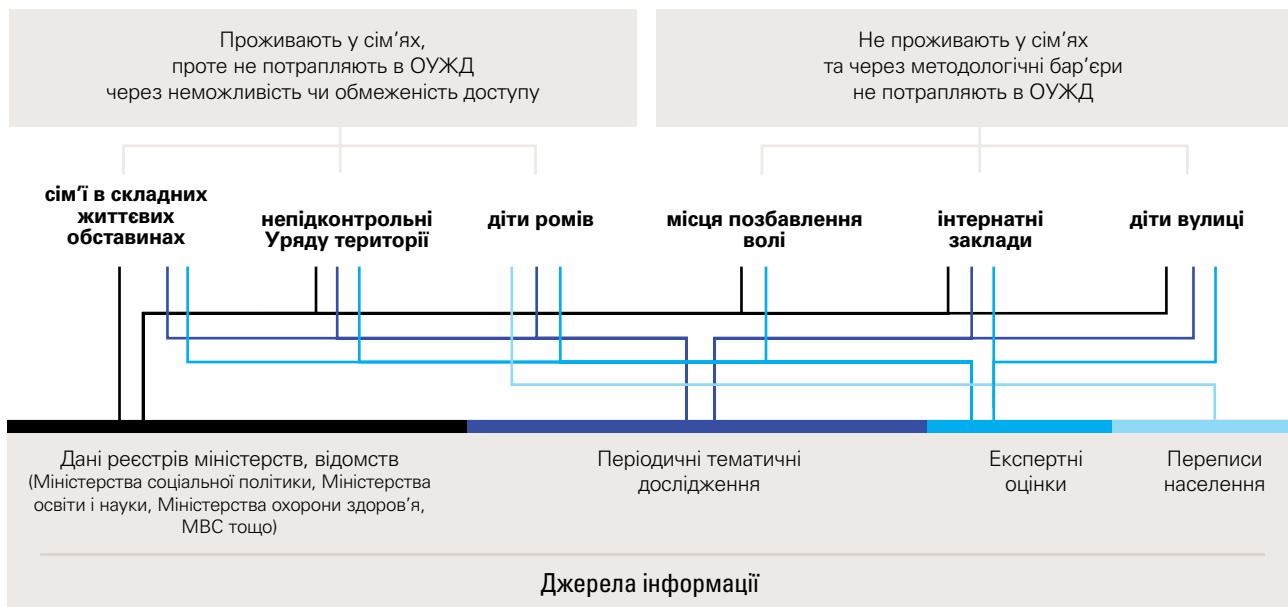
Оцінка бідності та позбавлень дітей із сімей, що перебувають в особливо складних життєвих обставинах, зокрема тих, які проживають у незареєстрованих житлових приміщеннях або в сім'ях, члени яких не мають документів, може ґрунтуватися на даних НГО. Такі сім'ї за методологічними критеріями не потрапляють у вибірку обстеження умов життя домогосподарств. Проте можна припустити, що рівень бідності та позбавлень дітей у таких сім'ях є надвисоким.

Іншою проблемою обстежень є відмова домогосподарств від участі в опитуванні, що призводить до збільшення похибки та зниження надійності показників. Типовою проблемою є відмова від участі в опитуванні більшої кількості найбагатших і найбідніших домогосподарств.

Рисунок 22.

Джерела інформації про чисельність та становище дітей, що не потрапляють в обстеження умов життя домогосподарств.

Діти, що не потрапляють в обстеження домогосподарств

10 Ромська стратегія та план заходів. <https://bit.ly/2Sra2iG/>.

11 <https://bit.ly/3mlf7we>.

12 Міжнародна група із прав меншин (2019). Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий фонд "Чіріклі"». Аналітичний звіт. <https://bit.ly/2OxAFkg>.

13 Офіційні публікації результатів перепису 2001 року не дають повної інформації щодо вікової структури ромського населення. Дані наводяться вибірково, по Закарпатській, Одеській областях та м. Києву. У Закарпатській області найбільша частка дітей до 15 років — 39,7%. Якщо припустити, що по інших регіонах розселення ромів частка дітей є приблизно такою ж, то загальна чисельність дітей ромів становить близько 20 000 осіб.

14 Відповідно до вікової структури ромського населення за даними перепису 2001 року.

15 Звіт про дослідження від Коаліції ромських НУО «Стратегія 2020». <https://bit.ly/3axDESI>.

РОЗДІЛ 3

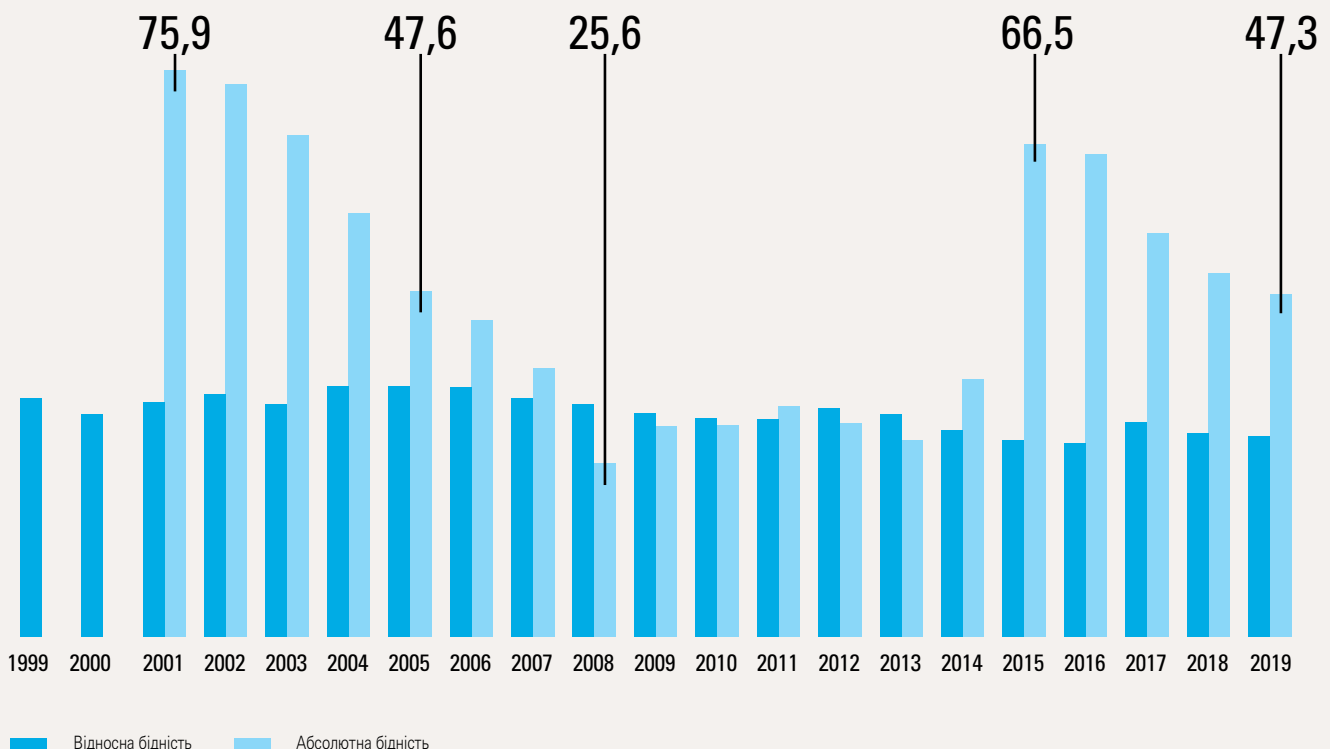
Аналіз тенденцій і детермінанти дитячої бідності в Україні

У цьому розділі розглянуто питання бідності серед дітей в Україні протягом останніх десяти років, окреслено макродетермінанти дитячої бідності, а також здійснено порівняння рівнів бідності в Україні та інших державах.

Протягом останніх 20 років спостерігалися значні коливання показників дитячої монетарної бідності (рис. 23). Абсолютна бідність сягала двох пікових значень: 75,9% у 2001 році та 66,5% у 2015-му. Найнижче її значення — 25,6% — зафіксоване у 2008 році. Дані останніх декількох років свідчать про те, що рівень дитячої бідності за абсолютним критерієм суттєво знизився після пікового значення у 2015-му, але не досяг найнижчого значення: у 2019 році показник становив 47,3%, що відповідає рівню 2005 року. Рівень відносної бідності змінювався ледь відчутно (у межах 28–36%).

Рисунок 23.

Динаміка рівня бідності в домогосподарствах із дітьми за відносним та абсолютним критеріями, 1999–2019 роки, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

3.1. Аналіз бідності за останніх 10 років

Динаміка дитячої бідності впродовж останнього десятиріччя за основними монетарними та немонетарними критеріями¹ дає змогу говорити про різні тенденції, які умовно можна поділити на чотири періоди (рис. 24):

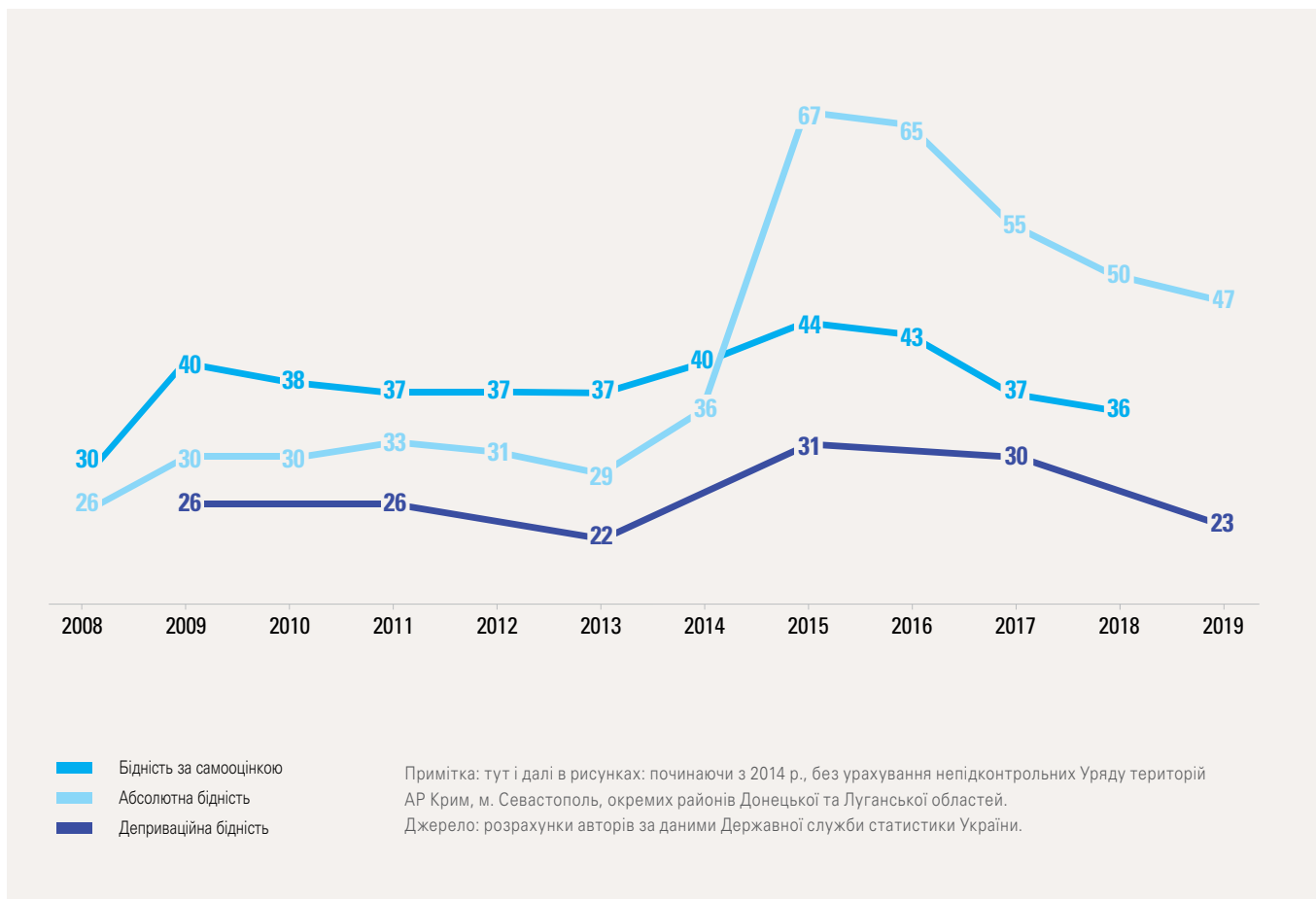
- зростання показників у зв'язку з кризою 2008–2009 років;
- стабілізація впродовж 2010–2013 років на рівні значень 2009-го;
- стрімке зростання масштабів дитячої бідності у період 2014–2015 років;
- зменшення бідності у 2016–2019 роках.

Усі три виміри бідності — монетарна (за фактичним прожитковим мінімумом), деприваційна (за 4 з 18 позбавлень²) та суб'єктивна (за власною оцінкою доходів) — демонструють схожі тенденції, особливо в останніх два періоди (хвилі кризи та початку економічного зростання (2014–2018 роки)).

Попри суттєве покращення ситуації в останні роки, досі не вдалося за показниками монетарної бідності досягти значень десятирічної давнини: за абсолютним критерієм рівень дитячої бідності у 2019 році становив 47,3% проти 30,0% у 2008-му.

Рисунок 24.

Динаміка бідності домогосподарств із дітьми за різними критеріями, %.

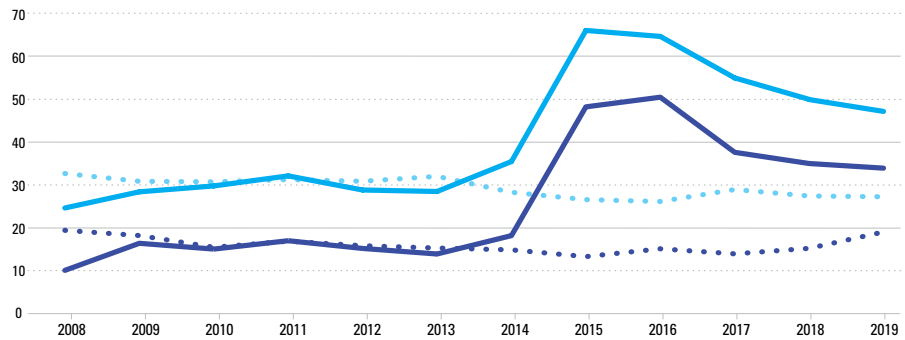
¹ Абсолютний монетарний критерій, деприваційний та суб'єктивний.

² За національною методологією, досліджується починаючи з 2007 року раз на два роки.

Рисунок 25.

Динаміка монетарної бідності в домогосподарствах із дітьми та без дітей, %.

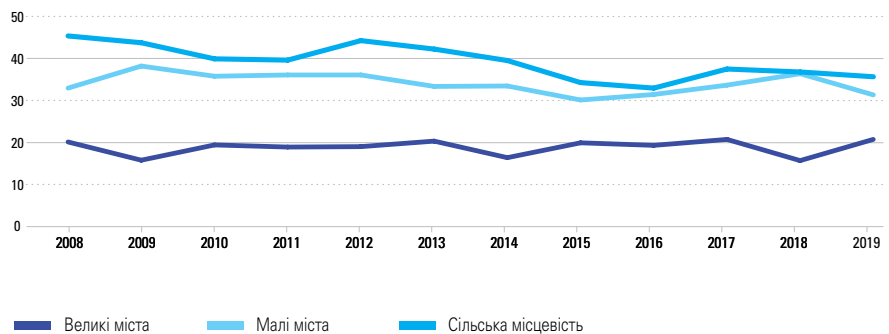
Домогосподарства без дітей

Домогосподарства з дітьми

■ Абсолютна бідність   ● ● Відносна бідність   ■ Абсолютна бідність   ● ● Відносна бідність

Рисунок 26.

Динаміка рівня відносної бідності домогосподарств із дітьми за типом населеного пункту, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

■ Великі міста   ■ Малі міста   ■ Сільська місцевість

Рівень відносної бідності впродовж усього періоду лишався досить стабільним, коливаючись у межах 23–27%. Проте, на відміну від абсолютної бідності, зниження значень відносної бідності відбувається в кризові періоди, а зростання — у пікові періоди підвищення доходів населення³.

Достатньо стабільним упродовж усього періоду залишалося співвідношення рівнів бідності у домогосподарствах із дітьми та у домогосподарствах без дітей незалежно від обраного критерію (абсолютного чи відносного).

В окремі періоди відбувалося незначне зближення значень по домогосподарствах із дітьми та без дітей, наприклад, у 2016 та 2018 роках, проте це не змінює загальної картини: рівні бідності в домогосподарствах із дітьми суттєво перевищують значення по домогосподарствах без дітей. Співвідношення рівнів відносної бідності (у домогосподарствах із дітьми та у домогосподарствах без дітей) за аналізований період коливалося у межах

від 1,6 до 2, а співвідношення рівнів абсолютної бідності — у межах від 1,4 до 2 (рис. 25).

У період із 2008 по 2019 роки відбувалося зближення рівня бідності в малих містах із рівнем бідності в сільській місцевості, і лише великі міста⁴ демонструють позитивний відрив.

На початку досліджуваного періоду малі міста займали проміжну позицію між великими містами та сільськими населеними пунктами за показниками бідності. Проте в періоди загострення кризових явищ відбувалося зближення рівнів бідності в малих містах та у сільській місцевості, причому переважно за рахунок зростання бідності в малих містах. У 2018 році, незважаючи на стабілізацію ситуації, вперше спостерігалось зміщення поселенського вектору бідності: показник по малих містах перевищив значення по сільських населених пунктах. І хоча в 2019 році ситуація змінилася, слід говорити про те, що традиційний розріз «місто — село» повністю перейшов у площину «великі міста — інші населені пункти» (рис. 26).

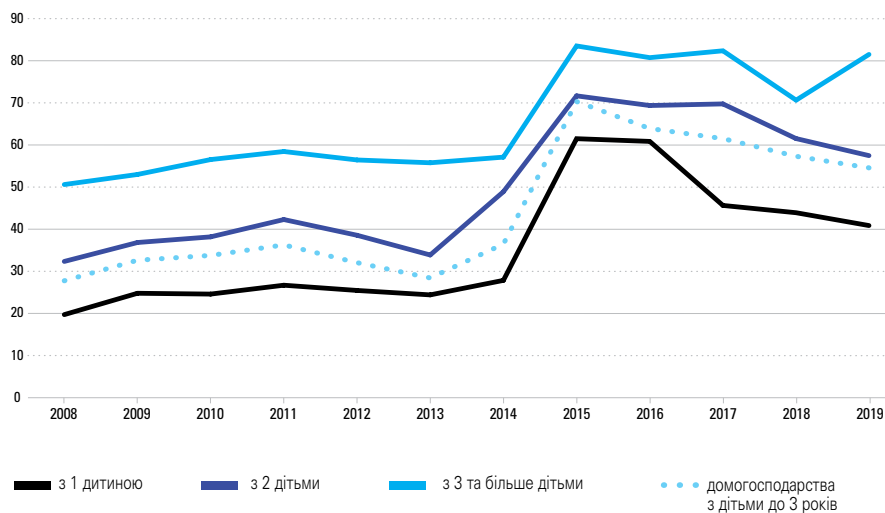
3 Зростання відносної бідності традиційно супроводжує етапи економічного росту, якщо в попередній період не відбулося суттєвих змін у системі розподілу доходів. Отже, розподіл результатів економічного росту без зміни базових принципів розподілу сприяє зростанню нерівності в доходах та масштабів відносної бідності, проте це не свідчить про погіршення абсолютного становища найбідніших верств населення.

4 В ОУЖД міста розподілені на великі (з чисельністю населення 100 тисяч та більше осіб) та малі (з чисельністю менше 100 тисяч осіб).

Рисунок 27.

Динаміка абсолютної бідності окремих типів домогосподарств із дітьми, 2008–2019 роки, %.

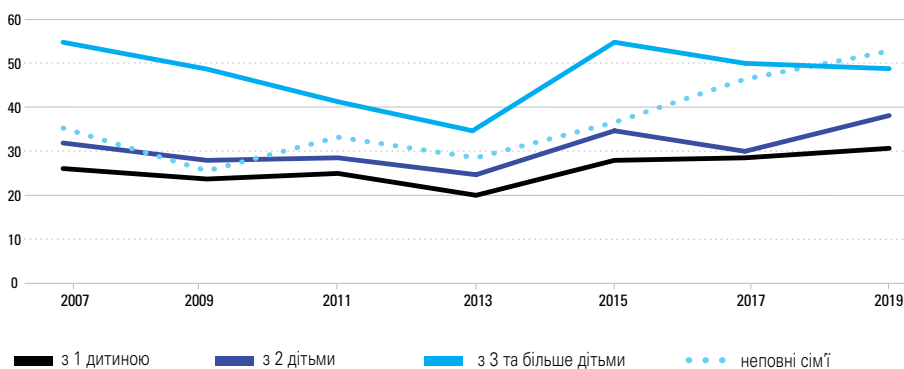
Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Рисунок 28.

Динаміка рівня деприваційної бідності окремих типів домогосподарств із дітьми, %.

Примітка: рівень деприваційної бідності визначається як частка домогосподарств, які потерпають від 4 та більше ознак депривації з 18.

Джерело: дані Державної служби статистики України.

До 2014 року рівень бідності серед багатодітних родин (трьох та більше дітей) був значно вищий порівняно з родинами, у якій одна дитина, та сім'ями з двома дітьми. В 2014–2015 роки відбулося зближення значень бідності серед багатодітних родин та серед домогосподарств інших типів, проте вже після 2016 року розрив відновився. Після 2013 року сім'ї з двома дітьми, а також сім'ї із дітьми до трьох років за показниками бідності почали більше тяжіти до багатодітних родин.

В останні роки позитивний відрив від решти домогосподарств із дітьми демонструють виключно домогосподарства з однією дитиною (рис. 27).

Рівень бідності за ознаками позбавлення (депривації) протягом 2007–2013 років поступово скорочувався, проте з 2015 року істотно зріс (з 21,6% до 30,8% у домогосподарствах із дітьми),

що здебільшого було спричинено кризовими явищами. Однак в подальшому спостерігається скорочення його рівня (рис. 28).

Негативна тенденція до зростання деприваційної бідності спостерігається у неповних сім'ях: якщо в попередні роки вони перебували в трохи гіршій ситуації, ніж сім'ї з двома дітьми, то станом на 2019 рік рівень деприваційної бідності в них перевищив рівень у багатодітних сім'ях.

Отже, динаміка бідності за всіма критеріями засвідчує незмінність гіршого становища домогосподарств із дітьми, особливо багатодітних, порівняно з домогосподарствами без дітей на загальноукраїнському фоні. Економічна криза та початок війни у 2014 році спричинили різко негативний вплив на ситуацію з бідністю, яка почала покращуватися лише протягом 2018–2019.

3.2. Рівень дитячої бідності: міжнародні порівняння

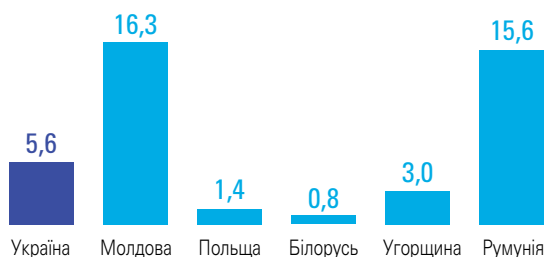
Вимірювання бідності на національному рівні є складним завданням, адже методологія, зокрема вибір індикаторів та межі бідності, повинна відповідати національним пріоритетам; також мають бути забезпечені якісні збір та аналіз даних на рівні домогосподарств. Порівняння рівнів бідності в різних державах — завдання ще складніше, оскільки потрібно брати до уваги різницю рівнів цін, а також відмінність методик розрахунку агрегату доходу (споживання) в первинних даних.

Межі крайньої бідності в розмірі 1,90 долара США (ПКС)⁵ на день, що використовується Світовим банком, не дає розуміння масштабів бідності в Україні, оскільки менше 0,1% українського населення опустилися нижче цієї межі (згідно з останнім показником за 2017 рік)⁶. **Кращого розуміння бідності можна досягти, якщо розглядати межу бідності Світового банку на рівні 5,50 долара США (ПКС)**, яка використовується для країн із середніми доходами, і контекстуалізувати цифри по Україні відносно сусідніх держав. Як зображено на діаграмі (рис. 29), рівень бідності в Україні становить 5,6% порівняно з сусідніми країнами (0,8% у Білорусі, 3% в Угорщині, 16,3% у Молдові, 15,6% у Румунії та 1,4% у Польщі). **Дисагрегація даних за віком відсутня, відповідно, неможливо здійснити порівняння дитячої бідності.**

Методологія вимірювання бідності за деприваціями, затверджена в Європейському Союзі, дозволяє

Рисунок 29.

Рівень бідності, 5.05 дол. США, 2016 (ПКС 2011), % населення.

Джерело: World Bank. Data from Database: World Development Indicators.

⁵ ПКС — паритет купівельної спроможності.

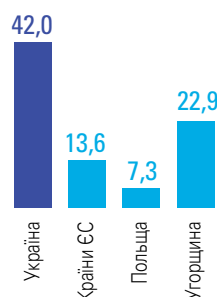
⁶ World Development Indicators: Poverty rates at international poverty lines. <http://wdi.worldbank.org/table/1.2>.

порівняти показники дитячої бідності (3 депривації з 9) в Україні із окремими країнами-сусідами (рис. 30). Дані Eurostat за 2018 рік демонструють, що відповідний показник у Євросоюзі (EU-28) був на рівні 13,6% (22,9% в Угорщині, 7,3% у Польщі та відповідно 42% в Україні). За рівнем глибокої депривації (мінімум 4 позбавлень із 9) Україна також значно випереджає країни Європейського Союзу (рис. 31): 6,2% в EU-28, 12,2% в Угорщині, 3,3% у Польщі та 26,6% в Україні.

Рівень бідності за деприваціями (3 із 9 позбавлень) для неповних сімей із дітьми в Україні є вищим порівняно із середнім рівнем бідності серед сімей із дітьми в усіх країнах ЄС, а також в Україні (рис. 32). Проте в Україні, на відміну від ЄС, бідність серед багатодітних сімей є вищою навіть порівняно з неповними сім'ями.

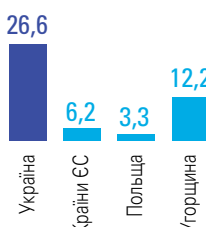
Рисунок 30.

Рівень деприваційної бідності серед дітей (3 із 9 позбавлень) у 2018 р., %.

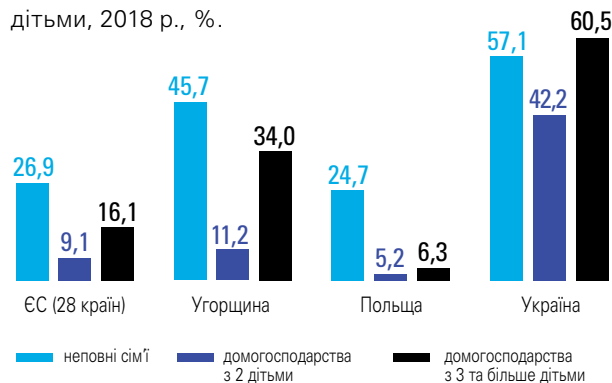
Рисунок 31.

Рівень деприваційної бідності серед дітей (мін. 4 із 9 позбавлень) у 2018 р., %.

Рисунок 32.

Рівень деприваційної бідності серед неповних сімей та сімей із двома та трьома і більше дітьми, 2018 р., %.

Джерело: Eurostat 2020.

3.3. Макродетермінанти дитячої бідності

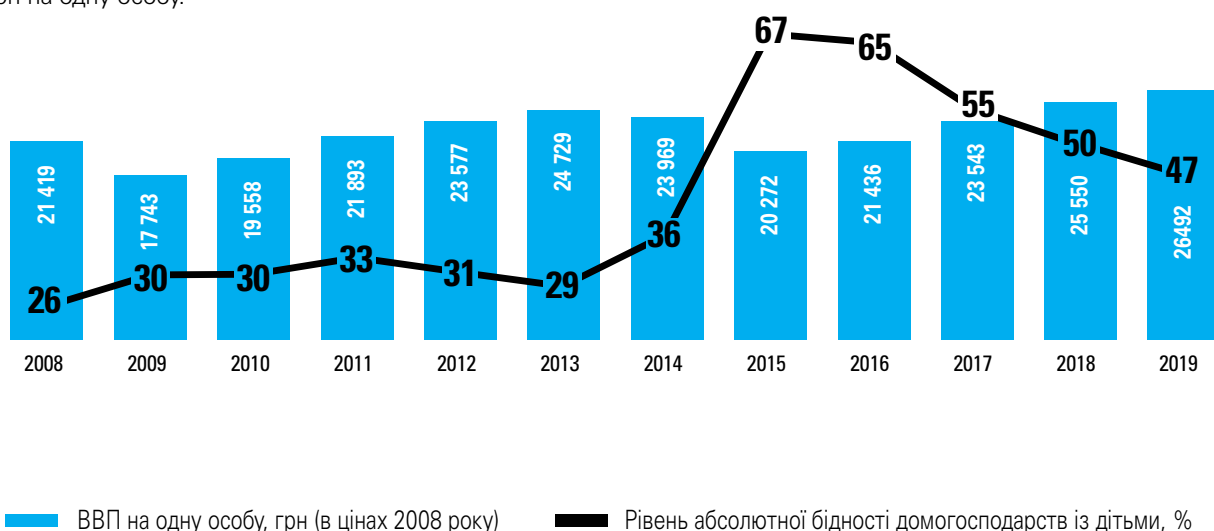
Подолання бідності повинно бути комплексним, у тому числі включати економічні інструменти. Існує чимало доказів, що саме економічне зростання є одним із ключових механізмів подолання бідності⁷.

ВВП відображає динамічні зміни в економіці країни, тож повинен впливати на дитячу бідність, принаймні абсолютну, за умови, що перевагами економічного зростання користуються всі групи населення, а не лише багатші. Графічний аналіз дійсно демонструє наявність тісного оберненого зв'язку між динамікою ВВП та динамікою рівня абсолютної бідності в Україні, причому без часового лагу. Проте насправді щільність зв'язку не дуже висока: значення коефіцієнта кореляції (за модулем) рівня абсолютної бідності сімей із дітьми з показником ВВП на душу населення (у зівставних цінах) становить 0,102, а з наявним доходом домогосподарств — 0,121.

Макроекономічна стабільність є важливою умовою як економічного зростання, так і подолання бідності. Існують докази, що економічний шок, такий, наприклад, як стрімка інфляція, особливо негативно позначається на бідних сім'ях⁸. У першу чергу це пояснюється тим, що бідні сім'ї зберігають більшість своїх заощаджень у грошовій формі, а не в активах. Також бідні сім'ї менш спроможні захистити свої збереження від інфляції. Аналіз індексу споживчих цін (ІСЦ) та абсолютної бідності домогосподарств із дітьми в Україні демонструє тісну залежність між цими двома величинами протягом 2008–2019 років, причому очікувано ІСЦ характеризується більшою волатильністю.

Рисунок 33.

Динаміка ВВП на одну особу (у зівставних цінах) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми у 2008–2019 рр., грн на одну особу.

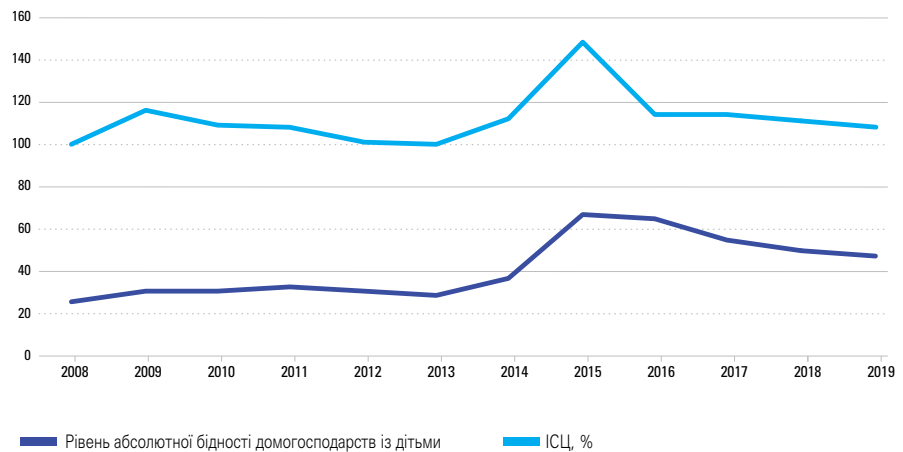
Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України.

7 Ravallion, M. (2016). The Economics of Poverty: History, Measurement and Policy. New York: Oxford University Press.

8 IMF, The World Bank (2001). Macroeconomic Policy and Poverty Reduction. Retrieved from www.imf.org/external/pubs/ft/exrp/macropol/eng.

Рисунок 34.

Динаміка ІСЦ та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми, 2008–2019 рр.

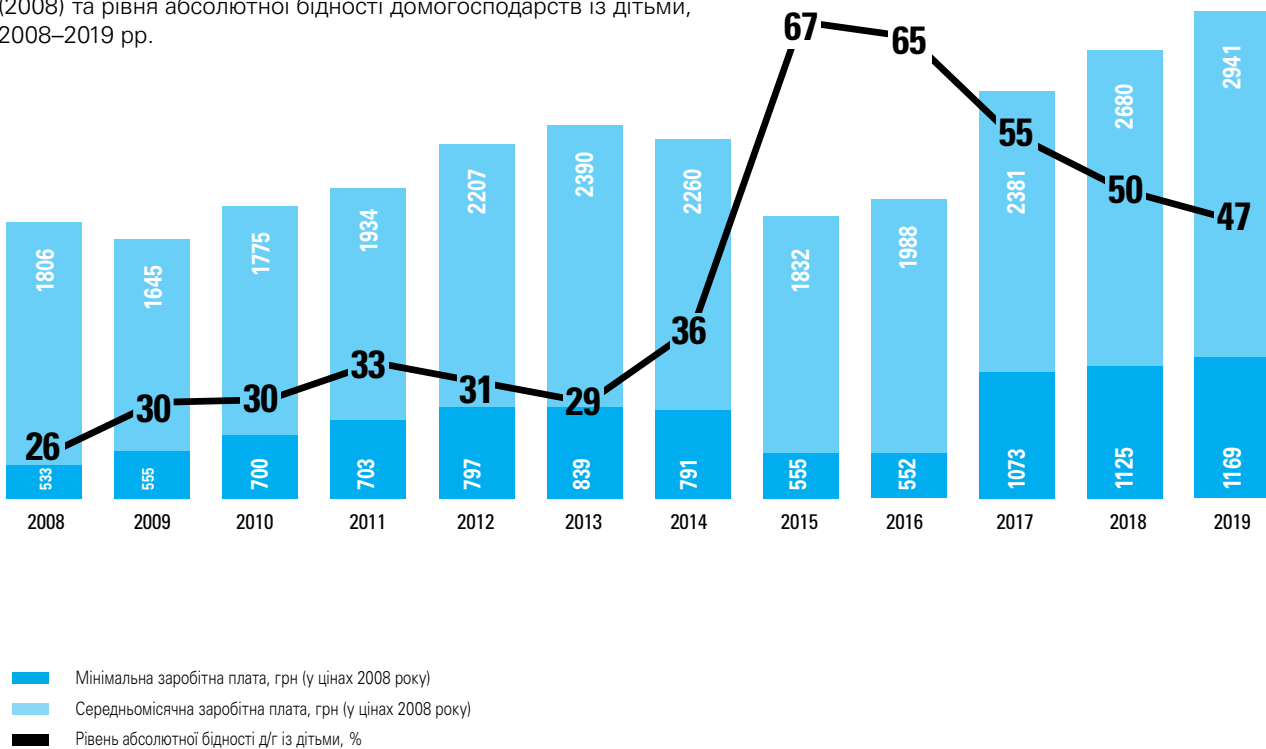
Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України.

Стандарти оплати праці в країні впливають на рівень абсолютної бідності. Графічний аналіз свідчить про обернений зв'язок без часового лагу мінімальної та середньої заробітної плати з рівнем абсолютної бідності сімей із дітьми в Україні.

Відразу ж після підвищення стандарту мінімальної зарплати та зростання середніх значень зарплати по економіці відбувається зниження бідності серед сімей із дітьми. Динаміка середньої заробітної плати та рівня абсолютної бідності сімей із дітьми має високу щільність зв'язку: коефіцієнт кореляції (за модулем) становить 0,576.

Рисунок 35.

Динаміка мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати у розрахунку на одного штатного працівника у зіставних цінах (2008) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми, 2008–2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України.

РОЗДІЛ 4

Нерівність дітей

Нерівність серед дітей — специфічна проблема, оскільки діти є особливою категорією населення: вони народжуються в різних за статком та соціальним статусом сім'ях, не маючи вибору.

Тобто із самого народження нерівність визначають сімейні обставини. Мірою дорослішання оточуюче середовище впливає на можливості розвитку дитини, отримання нею освіти, визначає доступ до матеріальних благ і послуг, а також значно впливає на якість життя, формує конкурентоздатність особи в дорослому житті.

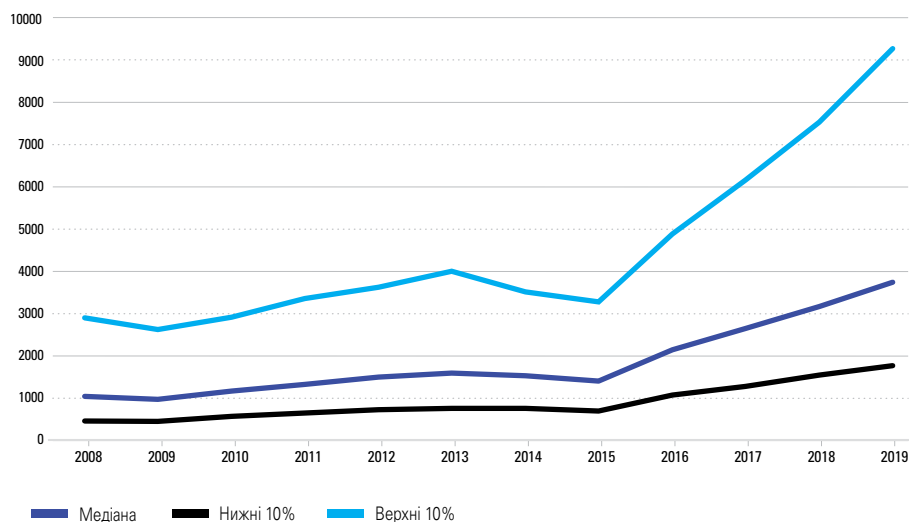
4.1. Нерівність за монетарною ознакою

Аналіз витрат свідчить, що протягом останніх десяти років відбувається поглиблення загального розшарування населення України, зокрема відрив групи найбагатших від групи найбідніших та від медіани. Високих темпів відрив найбагатших від найбідніших почав набирати з 2016 року, тобто з початком періоду економічного зростання. В результаті у 2019 році витрати найбагатших 10% населення більш ніж у п'ять разів (5,3) перевищували витрати 10% найбідніших (рис. 36).

Цю тенденцію можемо спостерігати і серед домогосподарств із дітьми. Різниця у витратах найбагатших сімей із дітьми та найбідніших також зростала починаючи з 2016-го і досягнула піка в 2019 році (5,1 раза). Після 2016 року зростання нерівності домогосподарств із дітьми за монетарною ознакою відбувається в основному за рахунок відриву найбагатших, проте суттєвим є також зниження доходів найбідніших порівняно із середнім значенням (рис. 37).

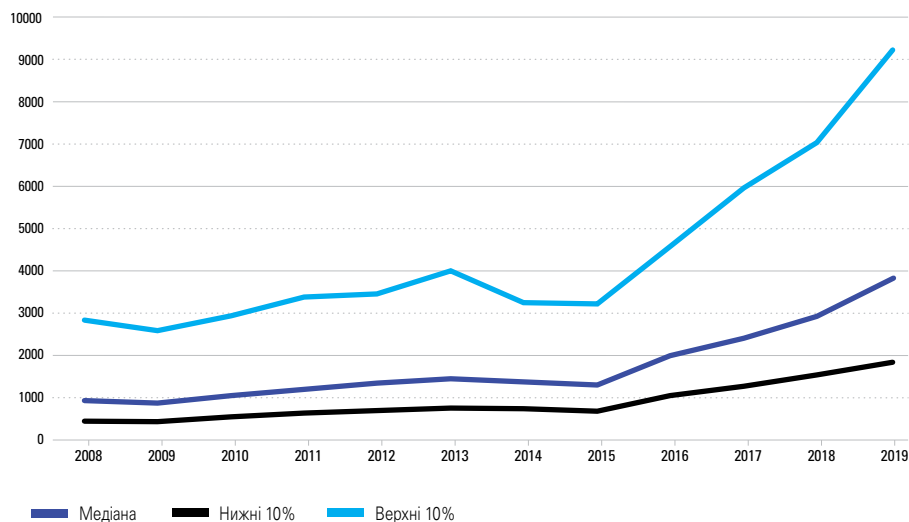
Рисунок 36.

Динаміка сукупних еквівалентних витрат у різних майнових групах домогосподарств України, грн, у зівставних цінах базового (2008) року.

Рисунок 37.

Динаміка сукупних еквівалентних витрат у різних майнових групах домогосподарств із дітьми, грн, у зівставних цінах базового (2008) року.

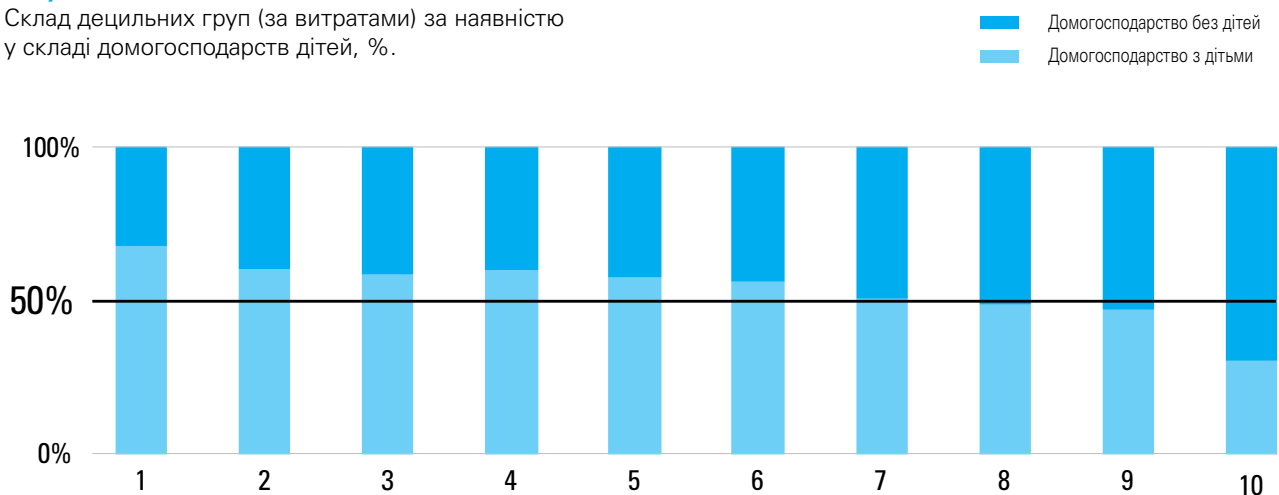
У 2019 році найбільш забезпечений дециль на дві третини був заповнений домогосподарствами без дітей, і навпаки, в перших чотирьох децилях переважну більшість становили домогосподарства з дітьми (рис. 38).

Перша та п'ята квінтільні групи серед домогосподарств із дітьми є досить різними, в тому числі за основними профілями.

Всі вразливі типи домогосподарств значно більше представлені в першому, «найбіднішому», квінтилі. Натомість п'ята квінтільна група включає в 4,7 раза меншу частку багатодітних, майже втричі меншу частку сімей із дітьми до 3 років та вп'ятеро меншу частку сімей із безробітною особою у складі (рис. 39).

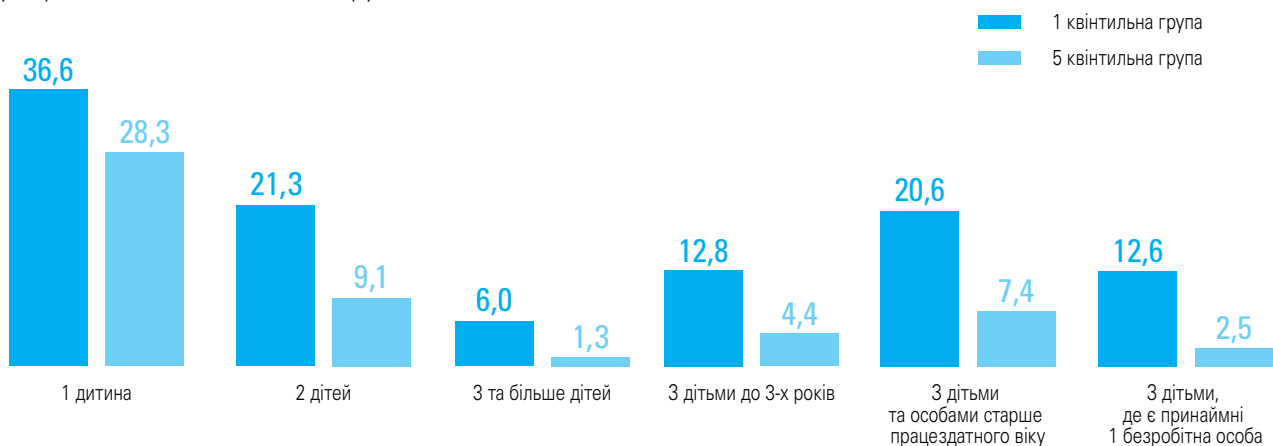
Рисунок 38.

Склад децильних груп (за витратами) за наявністю у складі домогосподарств дітей, %.

Рисунок 39.

Частка різних типів домогосподарств із дітьми у першій та п'ятій квінтільних групах, %.

Рисунок 40.

Індекс Джині в Україні та країнах Європи у 2019 р., %.

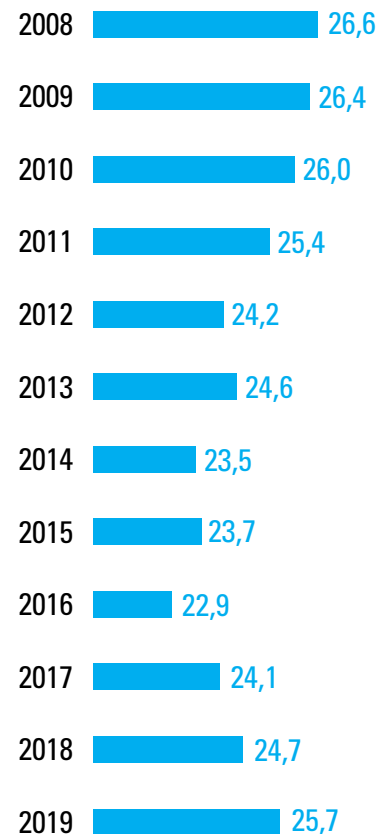

Джерело: Gini coefficient of equivalised disposable income — EU-SILC survey. <https://bit.ly/3uN9WQo>.

Коефіцієнт Джині, який традиційно використовується для вимірювання нерівності, характеризує Україну як країну з помірним розшаруванням населення за монетарною ознакою: порівняно з іншими країнами ЄС Україна перебуває у групі з низьким значенням цього показника. Якщо звернути увагу на динаміку, то коефіцієнт Джині мав тенденцію до зниження після 2008 року, в 2017–2019 роках відбулося зростання показника, і сьогодні індекс Джині становить 25,7% (рис. 40 та 41).

Рисунок 41.

Динаміка індексу Джині (за доходами) в Україні, %.

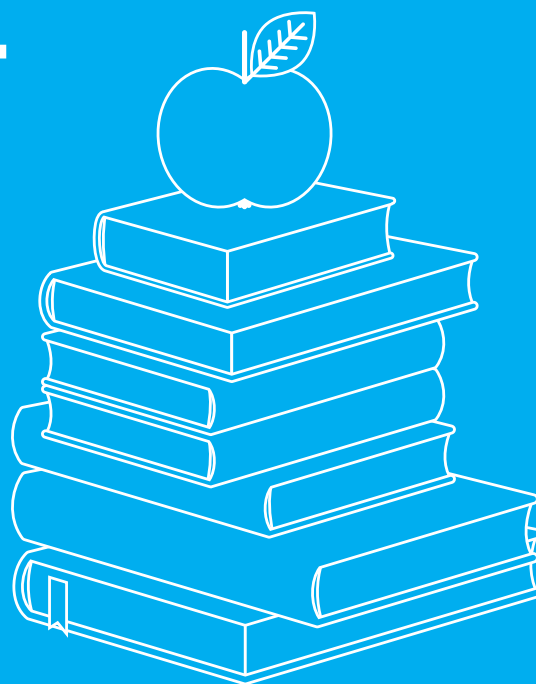

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України.

Проте в умовах, коли тіньові доходи дуже масштабні, індекс Джині має суттєві обмеження. З одного боку, доходи не відображають реальну картину нерівності, оскільки частка тіньових надходжень збільшується з кожною децильною групою. Отже, в індексі повністю нівелюється сегмент незареєстрованих доходів, який і формує основну нерівність. З іншого боку, намагання вимірювати індекс Джині за витратами на основі даних обстежень домогосподарств теж виявляються марними через суттєву похибку, оскільки вибірка зміщена в бік низьких доходів, а найбагатші (за експертними оцінками, близько 5%) не потрапляють в обстеження.

4.2. Нерівний старт

нерівність можливостей та інші прояви нерівності дітей

Діти, які народилися з однаковими фізичними даними та інтелектуальними здібностями, але в різних за статусними характеристиками сім'ях, мають різні життєві шанси та перспективи у майбутньому.

Нерівність обмежує можливості для розвитку дитини.

Це виявляється у нестачі коштів на повноцінне харчування, оздоровлення та отримання медичних послуг. Також це стосується нерівних можливостей для здобуття якісної освіти, що згодом відображається на конкурентоздатності на ринку праці і, відповідно, зменшує шанси досягнути успіху в дорослому житті.

Обмеження життєвих шансів через нестачу коштів є не єдиним проявом проблеми нерівності серед дітей. Суттєвими факторами є (i) походження, а саме соціальний статус батьків, їхня освіта, сфера зайнятості, а також (ii) місцевість, у якій проживає родина, і (iii) біологічні чинники, такі як наявність інвалідності. Деякі діти не мають доступу до наявних послуг не лише через нижчі доходи їхніх сімей, але й у зв'язку з тим, ким вони є (ким є їхні батьки) і де вони проживають.

Рисунок 42.

Результати ЗНО залежно від рівня освіти батьків, середній бал ЗНО з усіх предметів.

Джерело: вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України / Інститут освітньої аналітики / Український центр оцінювання якості освіти / Аналітичний центр CEDOS. — 2017.

	2016	2017
Батьки мають середню освіту	133,5	136,5
Хоча б один з батьків має середню спеціальну, проф.-тех. або незакінчену вищу освіту	141,7	144,5
Обоє батьків мають середню спеціальну, проф.-тех. або незакінчену вищу освіту	145,3	147,7
Хоча б один з батьків має вищу освіту або науковий ступінь	151,1	152,2
Обоє батьків мають вищу освіту або науковий ступінь	158,9	159,1

Що вищий рівень освіти мають батьки, то вищий результат ЗНО отримують випускники з усіх предметів.

Соціальний статус батьків суттєво впливає на результати навчання:

що вищий рівень освіти мають батьки, то вищий результат ЗНО отримують випускники з усіх предметів (рис. 42). Середній бал ЗНО у дітей, чиї батьки мають вищу освіту або науковий ступінь, на 22,6 бала вищий (із 200 можливих), ніж у тих, чиї батьки мають середню освіту. Тож діти, чиї батьки мають вищий рівень освіти, мають більші шанси вступити до престижних вишів.

Опитування також показало, що найвищі бали під час ЗНО отримують діти, чиї батьки працюють у видах діяльності, які потребують високої кваліфікації.

Найкращі результати ЗНО у дітей, чиї батьки працюють у сферах ІТ, освіти, журналістики, та у тих, чиї матері працюють в освіті, журналістиці та рекламі. А найнижчі бали отримують діти, чиї батьки працюють у сільському господарстві, будівництві, транспортній галузі, зокрема матері — у промисловості, будівництві, сільському господарстві.

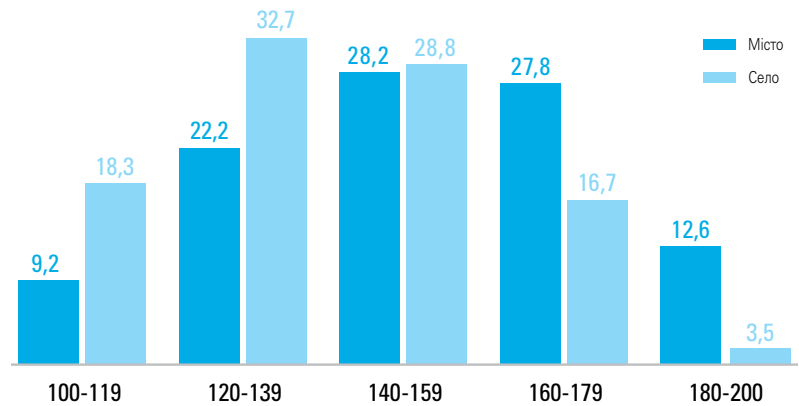
Можна зауважити також нерівність шансів у дітей залежно від місця проживання сім'ї.

Результати ЗНО-2016 в учнів міських навчальних закладів є значно вищими, ніж у сільських дітей. Середній бал з усіх предметів у межах 180–200 балів отримали 12,6% випускників міських освітніх закладів, тоді як цей показник у селах становив лише 3,5% (рис. 43).

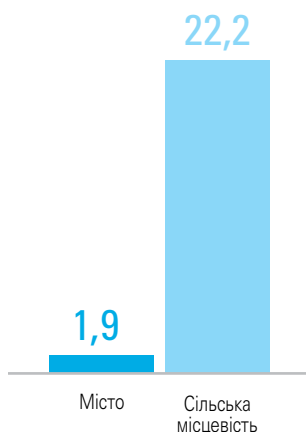
Рисунок 43.

Розподіл учасників анкетування за типом місцевості, де вони навчалися, і середнім балом з усіх предметів під час ЗНО-2016, %.

Джерело: вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів.

Рисунок 44.

Частка дітей, які проживають у населеному пункті, де відсутнє регулярне щоденне транспортне сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою, у 2017 р., %.

Джерело: статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році» (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 року).

Нерівність, залежна від місця проживання, не обмежується нерівним доступом до освіти.

22,2% сільських дітей живуть в умовах браку регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом. Крім того, сільські діти обмежені в доступі до інтернету: серед дітей до 18 років у селах лише 58,7% використовували інтернет упродовж останніх 12 місяців, а серед дітей — мешканців великих міст — 62,4%.

Ці чинники взаємопов'язані, адже існує тісний зв'язок між рівнем освіти батьків, сферою їх зайнятості та доходом сім'ї, що, в свою чергу, впливає на вибір родиною місця проживання, можливості позашкільної освіти та розвитку дітей, відтак посилюючи нерівність.

Крім низького соціального статусу батьків, обмежувальним чинником рівного з іншими дітьми старту може бути незадовільний стан здоров'я або наявність інвалідності.

На жаль, в Україні не створено достатніх умов для вирівнювання життєвих шансів, тож проблеми дітей з інвалідністю у великій мірі лягають на плечі їхніх рідних.

4.3. Нерівний доступ до послуг

Нерівність при народженні вже з перших років життя підсилюється неоднаковим доступом до життєво важливих послуг та благ, насамперед до медицини, освіти, безпечного середовища проживання.

Кращий доступ найчастіше визначають **(i)** розмір статків родини та **(ii)** місцевість, у якій родина проживає, адже саме у цих двох площинах пролягають визначальні вектори української нерівності.

4.3.1. Доступ до якісної освіти

Найбільшою проблемою, що створює пастку соціальної нерівності, є доступ до якісної освіти. Діти з бідних сімей потрапляють до системи освіти з невігідних стартових позицій, у процесі навчання нарощуючи своє відставання. Його можна подолати лише за умови реалізації політики, спрямованої на вирівнювання стартових можливостей дітей. Адже саме інститут освіти має найбільшу соціальну віддачу в житті людини і є сьогодні чи не єдиним ефективним соціальним ліфтом в Україні.

НЕРІВНІСТЬ У ДОСТУПІ ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ СПРИЧИНЕНА НИЗКОЮ ФАКТОРІВ, З-ПОМІЖ ЯКИХ МОЖНА ВИОКРЕМИТИ ТРИ ГОЛОВНИХ:

1. Тип населеного пункту.
2. Тип навчального закладу.
3. Рівень матеріальної забезпеченості домогосподарства.

Безумовно, впливовими є і такі фактори, як здібності дитини, наявність / відсутність особливих потреб, освіта батьків та їхня готовність допомагати дитині у здобутті знань, бажання самої дитини вчитися тощо.

Тип населеного пункту

В Україні діти з сільської місцевості обмежені в доступі до якісної освіти починаючи з дошкільного рівня. Якщо в містах охоплення дітей дошкільною освітою складає 68%, то в сільській місцевості — лише 40%¹.

Міжнародне дослідження якості освіти PISA, проведене в Україні Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), підтвердило існування значного розриву між результатами учнів, які навчаються в закладах середньої освіти, що розташовані в різних типах місцевості. Середній бал в учнів, які навчаються в сільській місцевості, становить 420,6, що істотно відрізняється від середнього бала в учнів, які проживають у великих містах (499,4) (рис. 45). Ця різниця між показниками дорівнює більш ніж 2,5 року навчання.

Результати державної підсумкової атестації (ДПА) також підтверджують академічне відставання сільських дітей від міських: достатні та високі бали з української мови набрали 42,5% міських випускників, 34,8% дітей із селищ та лише 21,5% випускників сільських шкіл; з математики — 47,3%, 39,5% та 32,2% відповідно; з англійської мови — 73,2%, 60,8% та 53,5% відповідно (рис. 46).

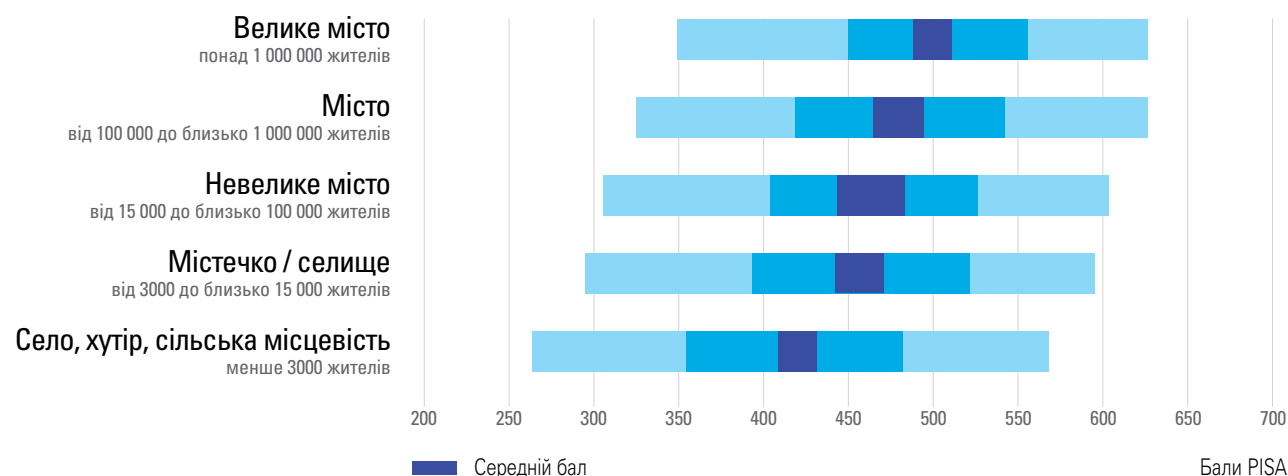
Місце проживання впливає не лише на якість середньої освіти, але й визначає можливість доступу до системи позашкільної освіти. Згідно з даними Міністерства освіти й науки України, станом на початок 2018 року в системі освіти функціонувало 1379 закладів позашкільної освіти, з яких 17 державних, 1348 комунальних і 14 приватних. При цьому тільки 97 закладів позашкільної освіти (7% серед усіх) розміщувалися в сільській місцевості².

40% охоплення дошкільною освітою в сільській місцевості

7% закладів позашкільної освіти розміщені в сільській місцевості

Рисунок 45.

Різниця між середніми балами з читання в учнів закладів освіти, що розташовані в різних типах місцевості, у 2018 р., бали.

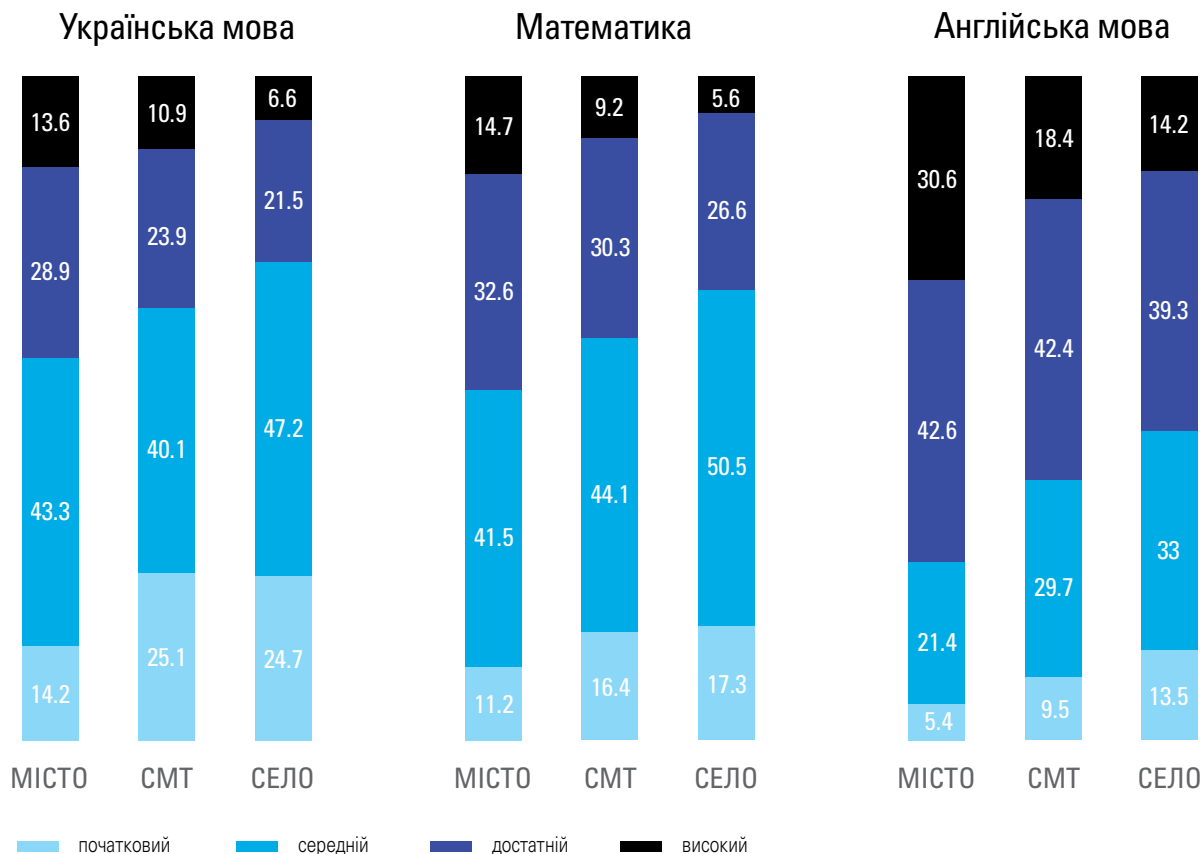
Джерело: Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018.

1 Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні у 2019 році» // Державна служба статистики України. — 2020. — С. 7–8. <https://bit.ly/2OMIMe8>.

2 Аналітичний звіт про круглий стіл «Доступність позашкільної освіти як необхідна умова розвитку здібностей дітей» // Освітня політика. — 2018. <https://bit.ly/3rkNkFR>.

Рисунок 46.

Розподіл результатів державної підсумкової атестації з окремих предметів залежно від місця розташування загальноосвітнього навчального закладу у 2019 р., бали.

Джерело: Офіційний звіт про проведення в 2019 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти.

Тип навчального закладу

Результати PISA, ДПА та ЗНО вказують на існування в Україні значного розриву між середніми результатами учнів по країні й результатами, які демонструють учні елітних спеціалізованих закладів освіти. Високий рівень знань з української мови за результатами ДПА 2018 року показали 39,4% випускників гімназій, ліцеїв, колегіумів та лише 16,8% учнів загальноосвітніх шкіл. З математики високі результати мали відповідно 33,3% та 10,4% дітей. З англійської мови — відповідно 34,8% та 14,9% учнів³.

Подібну ситуацію щодо різних типів закладів освіти засвідчили й результати дослідження PISA: середні бали з читання в учнів, які навчаються в різних типах закладів освіти, істотно різняться. Так, учні закладів професійно-технічної освіти відстають приблизно на 1,5–2 роки навчання від дітей, які навчаються в ліцеях, гімназіях і спеціалізованих школах (рис. 47).

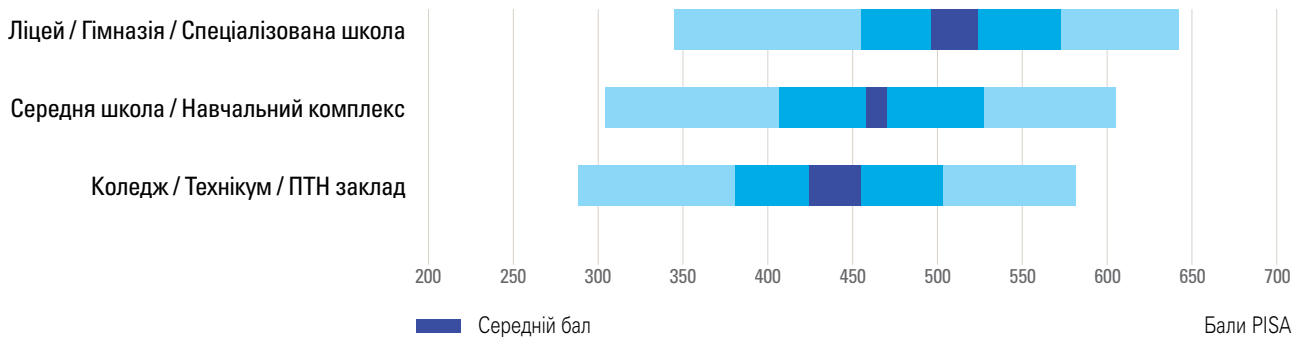
Найбільша нерівність у результатах навчання спостерігається за поєднання двох факторів: типу населеного пункту та типу навчального закладу.

³ Офіційний звіт про проведення в 2018 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 1 // Український центр оцінювання якості освіти. — 2018.

Рисунок 47.

Різниця між середніми балами з читання в учнів / студентів різних типів закладів освіти у 2018 р., бали.

Джерело: Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018.

Опитування учасників ЗНО у 2016 році⁴ показало, що без урахування жодних інших факторів навчання у міській школі збільшує середній бал учасника ЗНО на 11 балів із української мови (151 проти 162) та на 14 балів із математики (138 проти 152). Навчання в елітній школі додає до середнього бала 13 балів на тесті з української мови (156 проти 169) та 14 балів

— із математики (144 проти 158). Поєднання двох факторів спричинює ще більші розриви: випускник міської елітної школи має перевагу в 18 балів із української мови та в 21 бал із математики над випускником звичайної сільської школи. Результати PISA підтверджують цей висновок.

Рівень матеріальної забезпеченості домогосподарства

Рівень матеріальної забезпеченості домогосподарства впливає на вибір родиною місця проживання та типу навчального закладу. Проте є й інші канали впливу: бідніші сім'ї є неспроможними оплачувати послуги репетиторів або платні навчальні курси для своїх дітей, що впливає зокрема на отримані бали за результатами ЗНО. За даними анкетування випускників загальноосвітніх навчальних закладів 2017 навчального року, найпопулярнішими способами підготовки до ЗНО були самостійна робота, заняття з репетитором та підготовка за допомогою онлайн-ресурсів⁵. Найчастіше послугами репетитора учні користувалися для вдосконалення знань із англійської мови (73,5%), хімії (71,7%), математики

(61,7%), української мови (57,1%), фізики (55,9%). Найвищі бали отримали ті випускники, які скористалися послугами репетитора або вчилися на підготовчих курсах при вищих чи професійно-технічних навчальних закладах, які є платними і недоступними для родин із низькими статками.

За висновками дослідження PISA, несприятливі соціально-економічні умови є головним предиктором поганих освітніх результатів. Однак, незважаючи на низькі шанси учнів із низьким соціально-економічним статусом мати високі результати, деякі з них усе ж знаходять можливості досягати високих освітніх результатів, тобто є «стійкими»⁶.

4 Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів // Український центр оцінювання якості освіти. — 2016.

5 Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України / Інститут освітньої аналітики / Український центр оцінювання якості освіти / Аналітичний центр CEDOS. — 2017.

6 Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 // Український центр оцінювання якості освіти. — 2019.

4.3.2. Доступ до якісної медицини

ГОЛОВНИМИ ПРИЧИНАМИ ВИНИКНЕННЯ НЕРІВНОСТІ У ДОСТУПІ ДО ЯКІСНИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ Є:

1. Висока вартість медичних послуг та лікарських засобів відносно рівня доходів населення.
2. Територіальна віддаленість та/або обмежена транспортна доступність медичного закладу, кваліфікованого медпрацівника (насамперед у сільській місцевості).
3. Відсутність сучасної матеріально-технічної бази у більшості медичних установ, особливо в невеликих за розміром та/або віддалених населених пунктах.

Практично кожне п'яте домогосподарство з дітьми потерпає через неможливість отримати медичні послуги чи придбати медичні товари⁷, незважаючи на збільшення частки витрат на охорону здоров'я в сукупних витратах домогосподарств із дітьми з 2,7% у 2009-му до 3,4% у 2019 році. Частка домогосподарств із дітьми, що потерпають через нестачу коштів для оплати послуг лікаря, становила у 2019 році 18,0% (тих, хто потерпав через брак коштів на ліки та медичне приладдя, було 19,9%, на лікування в стаціонарі без проведення хірургічних операцій — 19,6%) і порівняно з 2009 роком дещо зросла (рис. 48).

Нестача коштів для оплати медичних послуг найбільш характерна для бідних домогосподарств із дітьми, багатодітних і неповних сімей. Серед неповних сімей 34,2% не могли купити необхідні ліки та медичне приладдя. Кожна шоста багатодітна та кожна третя неповна родина не могли оплатити необхідні послуги лікаря. Третина неповних сімей не мала коштів для оплати необхідного лікування в стаціонарі (без проведення хірургічних операцій).

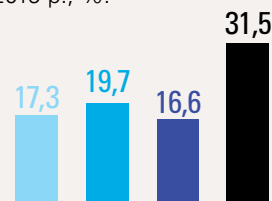
Відсутність поблизу житла доступних (а подекуди і будь-яких) медичних закладів найбільш характерна для сільських домогосподарств із дітьми, до того ж вони частіше мають обмежені фінансові можливості.

У сільських населених пунктах у 2019 році частка домогосподарств, які не мали поблизу житла медичного закладу, була в 4,9 раза вищою, ніж у містах (29,6% проти 6,0%); сільські домогосподарства в 8,9 раза частіше страждали через незабезпеченість послугами швидкої допомоги (39,2% проти 4,4% у містах). В цілому по країні доступність медичних закладів для домогосподарств із дітьми є дещо кращою, ніж для домогосподарств

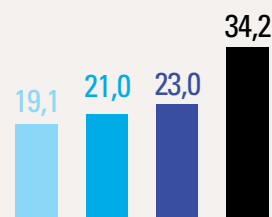
34% неповних сімей не могли купити необхідні ліки та медичне приладдя.

Рисунок 48.

Частка домогосподарств із дітьми, що потерпали через недостатність коштів на оплату послуг та відсутність медичних закладів у 2019 р., %.

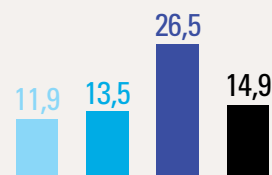
Нестача коштів для оплати необхідних послуг лікаря

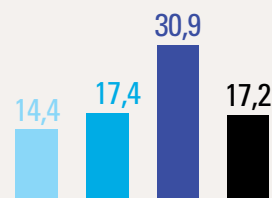
Нестача коштів для оплати необхідних ліків та медичного приладдя

Нестача коштів для оплати необхідного лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції

Відсутність поблизу житла медичної установи (ФАП, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), аптеки

Незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги

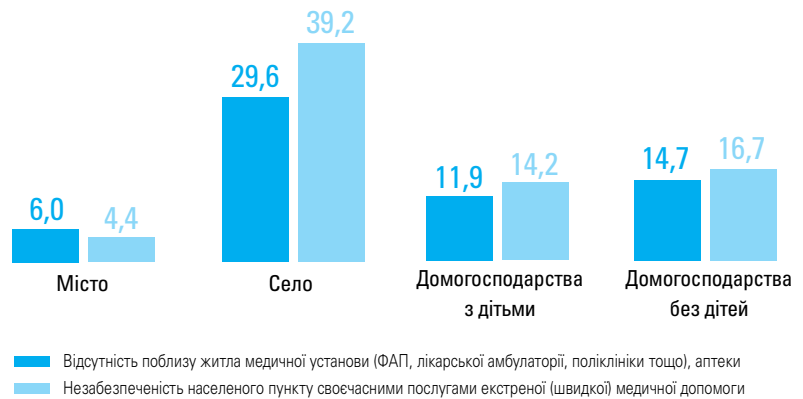
— 1 дитина — 2 дітей — 3 та більше дітей — Неповні сім'ї

Джерело: самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році.

⁷ Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році.

Рисунок 49.

Частка домогосподарств, які потерпали через відсутність поблизу житла медичних закладів та через незабезпеченість населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги у 2019 р., %.

Джерело: самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році.

без дітей, проте це не нівелює поселенський чинник формування нерівності у доступі до медичних послуг.

Первинна медична допомога є базою для розвитку системи охорони здоров'я. Станом на 18 лютого 2020 року було підписано 29,44 млн декларацій із сімейним лікарем, тобто договори на медичне обслуговування уклали 69,8% населення. Проте частка підписаних декларацій значно різниться в розрізі областей: наприклад, у Київській області 83,98% населення мають свого сімейного лікаря, тоді як у Луганській та Донецькій областях — лише 21,71% та 32,50% відповідно⁸.

Важливою для вразливих категорій є можливість брати участь у програмі «Доступні ліки», що здійснюється через мережу аптек та аптечних пунктів. За даними Національної служби здоров'я України (НСЗУ) на грудень 2019 року, 81,79% з них розташовані в містах, 12,5% — у селищах міського типу та лише 5,71% — у селах. Середня відстань від закладу надання первинної медико-санітарної допомоги до найближчої законтрактованої аптеки становить 7,7 км (від 0,6 км у м. Києві до 11,8 км у Херсонській області)⁹.

4.3.3. Нерівний доступ до соціальних послуг унаслідок різної спроможності територіальних громад

Відповідно до стратегічних документів, що регламентують реформування системи надання соціальних послуг у контексті децентралізації влади в Україні, близько 80% послуг мають надаватися на рівні громади і лише 20% — на рівні області (реабілітація дітей із інвалідністю, паліативна допомога, інші спеціалізовані послуги для дітей і сімей).

Водночас спостерігається значна нерівномірність можливостей ОТГ, які створені в різних регіонах України. Так, у 2018 році доходи на одного мешканця ОТГ без урахування міжбюджетних трансфертів

у середньому склали 3978,4 грн, проте різниця між «найбіднішими» та «найбагатшими» регіонами тоді ж становила 3,8 раза (рис. 50).

Також існує значна відмінність між ОТГ у здійсненні видатках на соціальний захист та соціальне забезпечення. У розрахунку на одного мешканця, за даними 2018 року, ці видатки склали від 31,7 до 223,6 грн, а різниця, відповідно, становила 7,1 раза¹⁰ (рис. 51). За оцінками ЮНІСЕФ¹¹, максимальна спроможність¹² ОТГ здійснювати видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця у 2016 році становила

8 Національна служба здоров'я України. <https://bit.ly/2Q670PR>.

9 Аналітична панель Національної служби здоров'я України. <https://bit.ly/3tmCgbY>.

10 При розрахунках видатки ОТГ Донецької області зменшено на суму соціальних трансфертів, отриманих із державного бюджету.

11 Результати аналізу спроможності ОТГ фінансувати послуги соціального захисту та соціального забезпечення населення (за офіційними даними Державної казначейської служби України за 2016–2018 роки). ЮНІСЕФ.

12 Такий розрахунок було здійснено за умови, що ОТГ будуть спрямовувати всі доходи загального фонду бюджету виключно на органи місцевого самоврядування, освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення.

від 373,1 до 3120,8 грн, у 2017 році — від 505,0 до 2391,5 грн, у 2018 році — від 272,8 до 3005,8 грн (рис. 51).

Наведені дані ілюструють, що ОТГ у різних регіонах мають значні відхилення спроможності фінансувати видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (у 2016 році така різниця у розрахунку на одного мешканця складала

8,4 раза, у 2017 році — 4,7 раза, у 2018 році — 11 разів). Саме тому для забезпечення рівного доступу населення, в тому числі й дитячого, до системи соціального захисту необхідно запровадити державний механізм вирівнювання фінансової спроможності ОТГ та надавати диференційовану підтримку тим із них, які з об'єктивних причин не можуть на достатньому рівні фінансувати соціальну сферу.

Рисунок 50.

Доходи ОТГ без урахування міжбюджетних трансфертів у розрахунку на одного мешканця, за даними 2018 р., грн.

Рисунок 51.

Видатки ОТГ на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця, за даними 2018 р., грн.

4.3.4. Нерівність у доступі до безпечного середовища та нормальних умов проживання

Доступність безпечного середовища та нормальних умов проживання визначається насамперед місцем проживання та рівнем доходів.

Сільські родини з дітьми мають більші позбавлення в нормальних житлових умовах з огляду на їх обладнання зручностями. Наприклад, водогін у 2019 році був відсутній у 29,3% сільських домогосподарств із дітьми, а каналізація — в 30%¹³.

У містах у зв'язку зі зростанням числа автомобілів, а також викидами промислових підприємств діти мають більші позбавлення, пов'язані з екологією. Забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо) в 2019 році зауважували 17,9% міських дітей, що в 2,4 раза вище за значення по сільській місцевості.

Водночас для великих міст характерне шумове забруднення. На шум від сусідів чи з вулиці в 2019 році скаржилися 10,0% міських дітей — цей показник в 2,8 раза вищий за сільський.

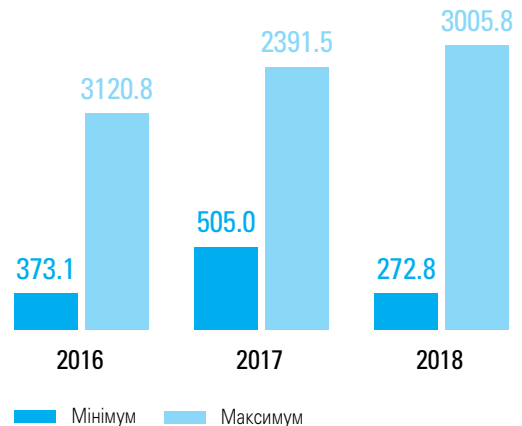
Рисунок 54.

Частка дітей, які стикаються з такими проблемами: шум від сусідів чи шум з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо), забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо), 2019 р., %.

Джерело: Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році.

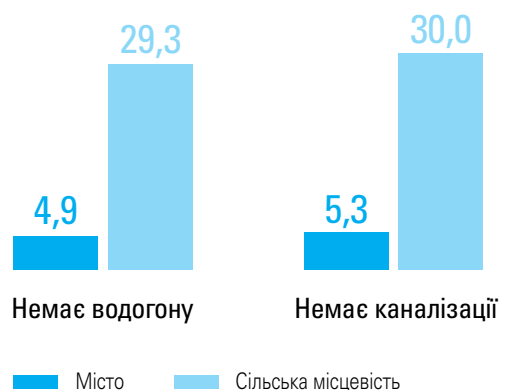
Рисунок 52.

Максимальна спроможність ОТГ здійснювати видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця, за даними 2016–2018 рр.

Рисунок 53.

Частка домогосподарств із дітьми, які не мають водогону й каналізації, за місцем проживання у 2019 р., %.

13 Обстеження умов життя домогосподарств, 2019, Державна служба статистики України, <https://bit.ly/3g2PHcF>.

РОЗДІЛ 6

Негативні стратегії подолання бідності Діти як джерело доходів

Діти, які живуть у бідних сім'ях, можуть ставати жертвами неправильної поведінки дорослих, зокрема внаслідок застосування батьками негативних стратегій виходу з бідності.

Це може відбуватися:

- ▶ **шляхом скорочення витрат за рахунок важливих для розвитку дитини статей**, таких як здорове харчування, освіта, медицина;
- ▶ **шляхом отримання доходів від експлуатації дітей**, використання дітей для заробляння коштів або неналежного догляду за дітьми під час отримання доходів.

5.1. Міграція

Міграція часто пояснюється бажанням покращити добробут своєї сім'ї та забезпечити кращі можливості для дітей у довгостроковій перспективі. Сім'ї можуть мігрувати як за кордон, так і в межах країни. Станом на 2018 рік загальна чисельність українських трудових мігрантів, які працювали за кордоном, становила близько 3 млн осіб¹. Низький рівень оплати праці в Україні понад 80% трудових мігрантів назвали основною причиною працевлаштування за кордоном².

54,6%

мігрантів-заробітчани мають дітей

Міграція має різний вплив на дітей — залежно від того, чи діти батьків-мігрантів залишаються вдома, чи мігрують разом із батьками.

Грошові перекази, надіслані батьками додому, можуть сприяти збільшенню споживання, фінансувати навчання дітей, забезпечити їм належну медичну допомогу та краще житло³.

За оцінками Національного банку України, в 2019 році обсяг приватних переказів (офіційними та неофіційними каналами надходження) в Україну з-за кордону становив близько 12 млрд дол., що складає майже 8% ВВП країни⁴. Тож діти трудових мігрантів, які залишаються вдома, здебільшого не потерпають від монетарної бідності. Серед опитаних, які відповіли, що один із їхніх батьків працює за кордоном, більшість вважає свою родину заможною⁵. Окрім покращення матеріального становища, до позитивних змін для дітей, чиї батьки поїхали на заробітки, можна також віднести формування самостійності дітей та підвищення у них відповідальності.

1 Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки // Демографія та соціальна економіка. — 2018. — № 2 (33). — С. 11–26. <https://bit.ly/2JmqegL>.

2 Зовнішня трудова міграція населення України // Статистичний бюлетень 2015–2017. <https://bit.ly/37RyVsS>.

3 Innocenti social monitor 2004. Economic growth and child poverty In the CEE/CIS and the Baltic states, UNICEF Innocenti Research Centre. <https://bit.ly/2HQ5IV5>.

4 Грошові перекази // Національний банк України. — 2019. — С. 3. <https://bit.ly/3mTbFN>.

5 Звіт «Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів» / Центр оцінювання якості освіти. — 2016. — С. 27. <https://bit.ly/3e3KlVl>.

Хоча міграція може сприяти досягненню фінансової стабільності сімей, дослідження вказують, що відсутність батьків поруч може завдати значної шкоди соціальному та психологічному розвитку дитини⁶. В Україні інформація про дітей трудових мігрантів, про їхні життєві умови, проблеми, із якими стикаються такі діти, обмежена. За різними оцінками, від 200 тисяч⁷ до декількох мільйонів українських дітей⁸ мають одного чи обох батьків, які працюють за кордоном. За результатами дослідження «Зовнішня трудова міграція населення України», проведеного у 2008 році Держкомстатом та Українським центром соціальних реформ 54,55% опитаних заробітчаних мігрантів відповіли, що мають дітей⁹.

Через від'їзд батьків на заробітки у багатьох учнів погіршується академічна успішність. Згідно з результатами анкетування випускників шкіл, проведеного 2016 року¹⁰, середній бал ЗНО в учнів, чиї батьки працюють за кордоном, приблизно на 10 балів нижчий, ніж у їхніх однолітків, батьки яких працюють в Україні.

Негативні наслідки для дитини має і тенденція до фемінізації трудової міграції в Україні.

Показово, що в ситуації, коли за кордоном працює мати, результати ЗНО у випускників є гіршими (незалежно від статусу батька), ніж коли за межами країни працює батько.

Найнижчі бали (в середньому 136,1 бала) отримали ті учні, чиї батьки працюють за кордоном, а мати взагалі не вказана серед осіб, які виховують.

Відсутність батьківської опіки та контролю з боку дорослих нерідко призводить до негативних соціальних та психологічних наслідків. За результатами якісного дослідження, проведеного серед дітей віком від 12 до 17 років, чиї батьки працюють за кордоном¹¹, більшість із них скаржаться на психологічні проблеми, а частина вдається до ризикованої поведінки через недостатній догляд та відсутність підтримки з боку тимчасових опікунів, навчальних закладів та (або) соціальних служб.

Досвід тривалого перебування без батьків може стимулювати дітей мігрантів до відтворення подібних життєвих стратегій у майбутньому.

6 Аналітична записка «Щодо вдосконалення соціального захисту дітей трудових мігрантів» // Національний інститут стратегічних досліджень. — 2012. <https://bit.ly/3moj3my>.

7 Children Left Behind: The Impact of Labor Migration in Moldova and Ukraine. — 2015. <https://bit.ly/3llU0zs>.

8 Щерба Г. Вплив міграційних процесів на виховання дітей у транснаціональній сім'ї / Г. Щерба, Р. Яремкевич // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. — 2012. — С. 5. <https://bit.ly/2Jd1Pul>.

9 Так само.

10 Звіт «Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів» // Український центр оцінювання якості освіти. — 2016. — С. 27. <https://bit.ly/3rzWrm3>.

11 Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда — Україна», Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка. — К., 2007.

5.2. Діти як джерело доходів

Вкрай негативною життєвою стратегією може бути використання дітей як джерела доходів. Залучати дітей у незаконну діяльність можуть як кримінальний контингент, так і батьки — у спробах подолати бідність. До негативних стратегій подолання бідності можна віднести такі: дитяча праця, сексуальна експлуатація дітей, торгівля дітьми.

Спроби втечі батьків від монетарної бідності за рахунок своїх дітей лише посилюють немонетарну бідність дітей. Подібні дії заради «збагачення» не минають безслідно для дітей, які в результаті зазнають медичних, психологічних, економічних та соціальних травм і потребують довготривалої реабілітації. До серйозних негативних наслідків також призводять чинники, які супроводжують використання дітей як джерела доходів: порушення соціалізації, розрив соціальних зв'язків, невідвідування школи, висока ймовірність криміналізації майбутнього, втягнення у злочинну діяльність, зниження людського капіталу.

Дитяча праця

У короткостроковій перспективі дитяча праця може підвищити прибуток сім'ї та її шанси на виживання. Однак у довгостроковій перспективі дитяча праця лише укорінює родинні злидні, шкодить здоров'ю дітей, негативно впливає на їхню освіту і може призводити до подальшої експлуатації. За результатами Національного обстеження дитячої праці в Україні 2014–2015 рр.¹², кількість дітей, залучених до дитячої праці, становила 264,1 тис. осіб (із них 164,9 тис. — хлопчики і 99,2 тис. — дівчатка). На небезпечній роботі було зайнято 76,4 тис. дітей (із них 20,1 тис. дівчат і 56,3 тис. хлопців).

ЮНІСЕФ не виступає проти роботи, яку діти можуть виконувати вдома, допомагаючи батькам, на сімейній фермі або в рамках сімейного бізнесу — доки ця робота не загрожує їхньому здоров'ю та добробуту та якщо вона не заважає їм ходити до школи та насолоджуватись дитинством.

В останні роки в Україні були випадки залучення дітей до видобутку бурштину. Відповідно до інформації, поширеної в медіа факти невідкриття шкіл першого вересня стали буденністю в деяких районах, адже видобутком цього каміння займалася більшість їх мешканців віком від 10 до 70 років¹³. Результатом дитячої праці на бурштинових шахтах став провал ЗНО в окремих районах, де добувають бурштин. Наприклад, частка випускників Овруцького професійного ліцею (Житомирська область), які не склали ЗНО, у 2019 році становила 42%¹⁴. Не склали ЗНО і 56% випускників Маневицького професійного ліцею (Волинська область).

Іншим типом експлуатації дітей є дитяча праця в приватних шахтах та копанках Донбасу. «Роботодавці» можуть залучати до праці переважно дітей із груп ризику (зокрема сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування) через їхню вразливість і відсутність захисту з боку дорослих. Серед неповнолітніх осіб зустрічаються і ті, хто просто вирішив підзаробити під час канікул, і вихованці шкіл-інтернатів. Є інформація¹⁵ про використання дитячої праці (здебільшого хлопців віком 13–15 років) на копанках у містах Антрацит, Ровеньки, Макіївка, Сніжне. Діти сортували та завантажували вугілля на поверхні, а також спускалися в копанки. Інформація щодо дитячої

12 За два роки в Україні незаконно залучали до праці понад 260 тисяч дітей / Міжфракційне депутатське об'єднання «На захист порушених конституційних прав громадян та проти політичних репресій «Заборонено забороняти».

13 Голова Національної поліції про залучення дітей до видобутку бурштину // Інформаційне агентство УНІАН. — 2019. <https://bit.ly/2JoXLqF>.

14 Рейтинг шкіл України // освіта.UA. — 2019. <http://osvita.ua/school/rating/>.

15 Справжня ціна вугілля в умовах війни на Донбасі: погляд крізь призму прав людини / Д. Казанський, А. Некрасова, О. Савицький та ін. // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». — 2017. — С. 101. <https://bit.ly/3wUVo2R>.

праці часто є обмеженою та не достатньо надійною, так як використання дитячої праці в основному відбувається незаконно та неофіційно.

Примушування дітей до жебрацтва є одним із різновидів використання дитячої праці.

В листопаді 2018 року міжнародний молодіжний проект ЮНІСЕФ U-report Ukraine оприлюднив дослідження щодо жебрацтва серед дітей в Україні¹⁶. Згідно з результатами опитування, близько 80% респондентів зустрічали дітей-жебраків, переважно в місцях масового скупчення людей (на вулицях, на вокзалах, в переходах, на ринках). За 2018 рік Національна поліція України виявила сім кримінальних правопорушень за фактом використання малолітніх осіб для жебрацтва¹⁷.

Торгівля дітьми

За даними Міжнародної організації з міграції в Україні (ІОМ Ukraine), за період 2001–2019 рр. 324 дитини стали жертвами торгівлі людьми¹⁸.

У Глобальній доповіді Організації Об'єднаних Націй ідеться про те, кожна третя жертва торгівлі людьми у світі — дитина¹⁹. Значні ризики потрапити в ситуацію торгівлі дітьми існують для таких категорій дітей: так звані діти вулиці, діти-сироти, діти з бідних, малозабезпечених, багатодітних сімей. Одним із різновидів торгівлі дітьми є продаж на органи. В 2018 році в Україні було передано до суду п'ять кримінальних проваджень щодо продажу неповнолітніх із метою вилучення органів²⁰.

Кожна третя жертва торгівлі людьми у світі — дитина.

Сексуальна експлуатація дітей

В Україні найпоширенішим видом сексуальної експлуатації підлітків є дитяча проституція, хоча через латентний характер проблеми статистика щодо дитячої проституції є неповною. **За окремими оцінками²¹, кількість жінок / дівчат, які надають комерційні сексуальні послуги в Україні, становить 70 000 осіб, з них 15 000 — у віці 14–19 років.**

Ці цифри враховують лише жінок / дівчат, які постійно зайняті у сфері комерційного сексу, і не враховують подібні ситуативні практики. Станом на 2011 рік, за оцінками соціологів Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка, кожна шоста-сьома повія в Україні була неповнолітньою особою.

Найбільше ризикують бути задіяними в дитячій проституції так звані діти вулиці та діти з сімей у складних життєвих обставинах.

«Діти вулиці» часто на постійній основі зайняті у сфері комерційного сексу, секс-послуги забезпечують їхній основний дохід. Що стосується дітей, які є ситуативними сексуальними працівниками, то це явище відстежити набагато складніше. Одним із варіантів сексуальної експлуатації дітей в Україні є дитячий секс-туризм²².

Дитяча порнографія в інтернеті також є серйозною проблемою для України. **За неофіційними даними²³, частка дитячої порнографії з Росії, Білорусі та України на платних веб-сайтах світової Мережі становить 1/3 всього контенту такого роду.** Разом із тим Національна поліція України за 2018 рік виявила лише 39 кримінальних правопорушень, пов'язаних із виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних матеріалів, у яких фігурують діти²⁴.

16 Опитування «Дитяче жебрацтво» // U-Report. — 2018. <https://ukraine.ureport.in/opinion/3075>.

17 Відповідь на запит до Національної поліції України.

18 Відповідь на запит до IOM Mission in Ukraine.

19 Global Report on Trafficking in Persons // UNITED NATIONS. — New York. — 2020. — С. 29. <https://bit.ly/3hERCFG>.

20 Так само.

21 Global study on sexual exploitation of children in travel and tourism country-specific report Ukraine // La Strada Ukraine with the financial support from ECPAT Netherlands. — 2015. — С. 11. <https://bit.ly/2WRShYw>.

22 Там само. — С.19.

23 Там само.

24 Відповідь на запит до Національної поліції України.

РОЗДІЛ 6

Політика подолання дитячої бідності

Нездатність захистити дітей від бідності є однією з найдорожчих помилок, яких може припуститися суспільство. Існують конкретні рішення щодо подолання бідності серед дітей, і вони вже довели свою ефективність.

6.1. Політика подолання дитячої бідності: концептуальна рамка

Нездатність захистити дітей від бідності є однією з найбільш дорогих помилок, яких може припуститися суспільство. Безперечно, найважчий тягар несуть самі діти. Проте для суспільства ціна також украй висока — це і зменшення навичок та продуктивності, зниження тривалості життя та освітніх досягнень, і зростання ризиків безробіття та соціальної залежності, збільшення витрат на системи соціального захисту, а також втрата соціальної згуртованості.

Існують конкретні рішення щодо подолання бідності серед дітей, і вони вже довели свою ефективність. Успіх цим заходам гарантує ефективна робота уряду у співпраці з міжнародними партнерами, приватним сектором і неурядовими організаціями. До того ж успішне подолання бідності можливе за активного залучення сімей та самих дітей.

Рішення можуть відрізнятися залежно від ситуації в тій чи іншій країні, від обраних цілей, а також від політичних можливостей. Прогрес у справі подолання бідності не лінійний, адже країни знаходяться на різних стартових позиціях. Викладені нижче кроки, визначені Глобальною коаліцією щодо подолання дитячої бідності у 2017 році, є рамковими, базуються на кращих міжнародних практиках і мають на меті запропонувати структуру для дискусії та можливість адаптації залежно від ситуації в тій чи іншій країні.

Кроки на шляху подолання дитячої бідності¹

-

1 **Оцінювання ситуації** та забезпечення якісного вимірювання дитячої бідності.
-

2 **Пріоритезація** подолання дитячої бідності.
-

3 **Розробка стратегії** подолання дитячої бідності та відповідних політик.
-

4 **Досягнення поставлених цілей** на шляху подолання дитячої бідності.

¹ Адаптовано на основі "A Free World from Child Poverty". UNICEF, 2017. by: United Nations Children's Fund (UNICEF). End Child Poverty Global Coalition. <https://uni.cf/3oSpyyQ>.

- 1 **Першим критичним кроком є оцінювання ситуації та забезпечення якісного вимірювання дитячої бідності.** Без розуміння того, скільки сімей із дітьми потерпають від монетарної та багатовимірної бідності і які саме депривації є найбільш поширеними чи критичними, неможливо визначити якісні шляхи подолання бідності.
- 2 **Другим важливим кроком на шляху подолання бідності є пріоритезація подолання дитячої бідності.** Включення подолання дитячої бідності до основних стратегічних цілей держави може (і повинно) забезпечити основу для дій у кожній країні.
- 3 **Третім кроком є розробка стратегії подолання дитячої бідності та відповідної політики.** На цьому етапі важливо враховувати оцінку ситуації із дитячою бідністю (крок перший) та розпочинати із визначення цілей, завдань, шляхів їх досягнення та виконання.

Центральне питання — чи існує базовий набір політик та програм подолання бідності серед дітей? Існує чимало нюансів, проте є підхід, який може застосовуватися універсально. По суті, політики та програми з подолання дитячої бідності можна поділити на ті, які націлені на забезпечення сприятливого макросередовища, та на секторальні (міжсекторальні) політики. До першої групи входять, наприклад, політика забезпечення макроекономічної стабільності, ефективного управління на національному та місцевому рівнях, екологічна політика, до другої — політика та програми, які спрямовані на:

- (i) забезпечення якісних та доступних послуг, особливо для найбільш уразливих дітей, у тому числі в таких сферах, як освіта та здоров'я, харчування, безпека, які відображають багатовимірну бідність;
- (ii) забезпечення мінімальних доходів сім'ям та домогосподарствам, а також мінімізація фінансових бар'єрів для досягнення потенціалу дітей.

Політика подолання дитячої бідності: концептуальна рамка

- Макроекономічна політика для забезпечення сталого розвитку
- Ефективне управління на національному та місцевому рівнях
- Екологічна та політика використання природних ресурсів
- Секторальна (міжсекторальна) політика
  1. Політика забезпечення мінімальних доходів
    - 1.1. Політика зайнятості
    - 1.2. Податкова політика
    - 1.3. Соціальні виплати
  2. Політика забезпечення доступу до послуг (освітніх, медичних, соціальних)
- 4 **Четвертим кроком є досягнення поставлених цілей на шляху подолання дитячої бідності.**

Навіть найкращі стратегії та політики будуть ефективними лише за умови якісної імплементації. Крок від політики до програм і планів є критично важливим, а отже, повинен бути підкріплений відповідним фінансуванням. Плани мають бути орієнтованими на результат та оцінюваними.

6.2. Стратегія подолання бідності до 2020 року: основні результати

Стратегія подолання бідності в Україні затверджена в 2016 році на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р). Метою Стратегії є поетапне зменшення в Україні масштабів бідності, соціального відчуження та запровадження нових механізмів запобігання бідності. **Документ включає чотири основних напрями, такі як:**

- Розширення доступу до продуктивної зайнятості, сприяння зростанню доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування для забезпечення умов гідної праці.
- Забезпечення доступу населення до послуг соціальної сфери незалежно від місця проживання, мінімізація ризиків соціального відчуження сільського населення.
- Мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш уразливих категорій населення.
- Запобігання бідності та соціальному відчуженню серед внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз Стратегії подолання бідності як документа стратегічного планування

Стратегія подолання бідності — 2020 має ряд позитивних відмінностей від попередніх подібних документів, зокрема такі:

1. Вперше на офіційному рівні діти визнані вразливою категорією населення (найбільш уразливою до бідності соціально-демографічною групою), і для зменшення ризиків дитячої бідності розроблено спеціальний піднапрямок Стратегії з низкою завдань.

2. Під час її розробки здійснено спробу структурувати документ за схемою: «проблема — шляхи розв’язання — очікуваний результат», що принципово відрізняє його від традиційних підходів («проблема — перелік дій»).
3. Розробка Стратегії здійснювалася із залученням широкого кола національних і міжнародних експертів.
4. Вперше розроблено перелік показників (короткий та розширений) для моніторингу виконання Стратегії. За коротким переліком встановлено цільові значення.
5. Відповідно до завдань Стратегії розробляється план заходів із визначенням індикаторів виконання за кожною позицією.

Стратегія має терміни виконання, проте не передбачає чіткої етапності виконання взаємопов’язаних завдань і заходів. Що стосується координації між міністерствами та відомствами, то Стратегію як документ підсилило б чітке окреслення механізму координації виконання певних конкретних заходів, які вимагають міжсекторальної взаємодії. Оскільки в державі розподіл повноважень щодо низки напрямів між центральним, регіональним та місцевим рівнями не чітко визначений або може змінитися протягом періоду реалізації Стратегії, визначити виконавців не завжди можливо.

Встановлення термінів реалізації Стратегії — п’ять років — можна оцінити як позитивний крок, спрямований на забезпечення середньострокового планування. Проте її виконання здійснюється шляхом затвердження планів дій на кожен окремий рік, що не завжди забезпечує послідовність виконання завдань та ставить під загрозу (або навіть унеможлиблює) виконання середньострокових заходів, реалізація яких потребує більше часу, ніж один рік.

Акцент на подолання бідності серед дітей, хоч і присутній у Стратегії, має фрагментарний характер. Проблема подолання саме бідності сімей із дітьми не адресована комплексно та лише частково відповідає рамкам, визначеним Глобальною коаліцією щодо подолання дитячої бідності (пункт 8.1).

У Стратегії передбачений контроль досягнення результатів на основі визначених індикаторів. Проте індикатори результативності Стратегії та планів дій не завжди вимірюють результативність завдань та заходів (або здійснюють це частково). Одне із можливих пояснень — це використання індикаторів, які затверджені системою статистики та дані щодо яких уже збираються, що не завжди відповідає поставленим завданням.

Стратегію послаблює відсутність навіть попереднього розрахунку вартості виконання заходів і визначення потенційних джерел фінансування. Не містить вона й механізму переходу від Стратегії до планів дій, коли останні є часто віддзеркаленням щоденної діяльності виконавців та чинних програм.

Аналіз результатів виконання Стратегії подолання бідності

Аналіз результатів виконання Стратегії подолання бідності свідчить, що за період із 2016 року за окремими напрямками вдалося досягти певних успіхів.

Враховуючи складність соціально-економічної ситуації в цей період, зниження рівня безробіття та суттєве підвищення мінімальної заробітної

плати можна вважати успішними кроками на шляху до підвищення дієвості політики зайнятості та її впливу на бідність.

Рівень безробіття населення віком 15-70 років (за методологією МОП) зменшився з 9,1% у 2015 році до 8,2% у 2019 році. Порівняно з 2015 роком у 2019-му мінімальна заробітна плата зросла більш як утричі, а реальна середня заробітна плата — на 60,4%². Рівень бідності працюючого населення за цей період зменшився з 52,5% до 33,4% (за витратами) та з 42,6% до 13,3% (за доходами).

Проте не вдалося досягти відчутних результатів за напрямом детінізації зайнятості та доходів населення. Значні масштаби тіньових доходів, які, за різними оцінками експертів, становлять від 40% до 60%³, знижують ефективність політики зайнятості та адресність системи соціальної підтримки.

Позитивним поштовхом до покращення умов проживання та доступу населення до послуг стала активізація процесу децентралізації. Станом на листопад 2019 року створено 996 територіальних громад. Із них спроможними вважаються 885 громад (за даними Державної казначейської служби України)⁴. Проте досі не вирішеними залишаються ключові питання щодо фінансування та ресурсного забезпечення соціальних служб на рівні громад, координації діяльності та повного охоплення вразливих верств населення соціальними послугами на місцях. Ситуація повністю залежить від спроможності місцевого менеджменту та об'єктивних умов, таких як розташування, транспортна доступність тощо.

2 Розраховано за даними Державної служби статистики України (на основі даних про номінальну заробітну плату та середньорічний індекс споживчих цін).

3 Національна стратегія подолання бідності 2016–2020.

4 Дані Державної казначейської служби України. <https://bit.ly/34QRSKn>.

Реформа системи соціальної підтримки просувалася досить повільно й була сконцентрована здебільшого на економії ресурсів усіх соціальних програм задля розширення програми житлових субсидій в умовах зростання тарифів.

За 2015–2019 роки дещо зросла адресність спрямування коштів соціальної допомоги — частка коштів (без урахування житлових субсидій), які потрапляють до 30% найбідніших домогосподарств, зросла з 41,3% до 43,5%. У цілому (переважно за рахунок житлових субсидій) підвищився рівень охоплення бідного населення соціальними програмами: у 2015 році 65,6% бідних домогосподарств із дітьми було охоплено системою соціальної підтримки, а в 2018-му — вже 76,2%.

Проте у 2019 році внаслідок звуження програми житлових субсидій ситуація почала змінюватися — серед бідних сімей із дітьми лише 63,6% були охоплені соціальними програмами.

Відбулося перетікання коштів соціальної підтримки від контингенту дітей до інших уразливих верств населення.

Якщо у 2014 році за напрямом «сім'ї, діти та молодь» витрачалося 26,5% видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення, то в 2018 році — лише 14,0%.

За піднапрямом «розширити можливості дітей, уразливих до бідності та соціального відчуження,

у частині отримання ними якісних послуг шляхом...» вдалося досягти певних успіхів у сферах:

- державного сприяння розвитку мережі приватних дошкільних закладів;
- розвитку інклюзивного навчання та поступової оптимізації мережі спеціальних і спеціалізованих закладів та установ;
- внесення до переліку обов'язкових стандартів вимог щодо обладнання навчальних закладів спеціальними засобами доступу для дітей із інвалідністю.

У виконанні решти завдань успіхи були скромнішими, а завдання «створення на базі діючих соціальних установ відділень денного догляду за особами з інвалідністю (насамперед дітьми)» на національному рівні не було виконане.

Однозначно позитивних результатів вдалося досягти за напрямом державного сприяння розвитку мережі приватних дошкільних закладів, оскільки на законодавчому рівні було знято низку обмежень, які перешкоджали розвитку мережі таких закладів. Однак розширення мережі таких закладів відбувається дуже повільно: якщо у 2015 році нараховувалося 12 721 місце в 177 закладах, то станом на кінець 2019 року було 13 569 місць у 204 закладах⁵. Причиною таких низьких темпів насамперед є висока вартість приватних послуг для більшості сімей. До того ж поступово зменшується дефіцит місць у державних дошкільних закладах.

За більшістю позицій Стратегії не можна дійти однозначного висновку про виконання завдань, оскільки наявні досягнення за багатьма напрямками принципово не змінили ситуацію. Наприклад, що стосується «забезпечення доступності та своєчасного отримання реабілітаційних послуг для дітей», то було збільшено охоплення дітей реабілітаційними послугами з 14,2 до 18,5 тисячі впродовж 2015–2019 років, проте рівень охоплення залишається надзвичайно низьким: лише 11,3% дітей відповідної категорії отримують реабілітаційні послуги.

Щодо такого завдання, як «підвищення ефективності профілактичних медичних оглядів дітей», узагалі неможливо зробити оцінку, оскільки ніхто не вимірює такі впливи. Можна говорити лише про збільшення охоплення такими оглядами, але не про їхню дієвість.

⁵ http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/dosh_osvit/dosh_osvita_2019.xls.

Таблиця 5. Очікувані результати реалізації Стратегії.

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕДБАЧАЄ ДОСЯГНЕННЯ ТАКИХ ПОКАЗНИКІВ

Показники	РОКИ	
	2018	2020
Рівень бідності за абсолютним критерієм для порівняння з міжнародними показниками (за методологією Світового банку), відсотків	0,8	0,5
Рівень бідності за відносним критерієм (60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів з використанням шкали еквівалентності Європейського Союзу: 1,0; 0,5; 0,3), відсотків	6,6	6,5
Рівень бідності за абсолютним критерієм (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), відсотків	23	15
у тому числі серед працюючих осіб, відсотків	17	11
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків економічно активного населення відповідного віку	9,2	9
Частка коштів (без урахування житлової субсидії), що доходять до 30 відсотків найбіднішого населення у результаті виконання програм державної соціальної допомоги, відсотків	43	47
Частка бідного населення (витрати, нижчі від фактичного прожиткового мінімуму), охопленого програмами соціальної підтримки (соціальні пільги, житлові субсидії, допомога на дітей, допомога малозабезпеченим сім'ям та інші види соціальної допомоги), відсотків	61	65

Джерело: за даними обстеження умов життя домогосподарств та обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

На жаль, показники реалізації Стратегії подолання бідності були затверджені (відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України) без деталізації за групою дітей. Тому відстеження успішності виконання Стратегії та ступеню відповідності досягнутих значень показників запланованим відбувалося виключно на основі узагальнених оцінок⁶. Проте моніторинг бідності у розрізі груп дітей та різних типів домогосподарств з дітьми був передбачений на виконання Стратегії подолання бідності згідно із спеціально

затвердженою Методикою комплексної оцінки бідності. Ця Методика включає розрахунок показників рівня та глибини бідності за двома критеріями (відносним — витрати нижче 75% медіани витрат та абсолютним — за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму) для дітей віком 0-17 років та підлітків віком 16-19 років, а також для 8-ми типів домогосподарств із дітьми, включаючи ті домогосподарства, які традиційно мають надвисокі ризики бідності.

6 Деталізація була передбачена лише за показниками рівня бідності для працюючих осіб.

6.3. Подолання дитячої бідності: аналіз та моделювання впливу окремих політик

Розділ був підготовлений до пандемії COVID-19. Оновлений прогноз рівня бідності в 2020 році, зокрема серед сімей із дітьми (нульовий сценарій — 2020 та попередня оцінка рівня бідності внаслідок COVID-19), доступний у розділі 7.

Нульовий сценарій: моделювання нульового сценарію, а саме прогнозованого рівня бідності в 2020 році за умови макроекономічної стабільності, відсутності суттєвих змін щодо політики подолання бідності та впливу зовнішніх факторів.

За відсутності цілеспрямованих дій у 2020 році щодо впливу на дитячу бідність, а саме за умови збереження незмінними співвідношень між основними джерелами доходів і, відповідно, зростання всіх доходів однаковими темпами на величину прогнозованих показників індексу споживчих цін та темпу зростання ВВП рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами серед домогосподарств із дітьми знизиться з 49,9% у 2018 році до 37,5% у 2020 році (а по всіх домогосподарствах — з 43,2% до 31,2%). Таке зниження рівня бідності серед сімей із дітьми відбудеться завдяки загальній економічній стабілізації впродовж 2019–2020 років та за рахунок зростання реальних доходів населення. Проте за нульового сценарію у 2020 році не вдасться вийти на значення 2014 року (28,6% по всіх домогосподарствах та 36,3% — по домогосподарствах із дітьми). Детальна методологія моделювання доступна в технічному Додатку 1.

Отже, у випадку «бізнес без змін» (business as usual) не варто очікувати стрімкого зниження рівня бідності серед українських сімей із дітьми. Проте це не означає, що дитячу бідність суттєво зменшити в Україні не вдасться. Швидше навпаки: досвід успішних міжнародних програм засвідчує, що ця ціль цілком досяжна. Нижче наведено результати аналізу можливого впливу на доходи бідних сімей та моделювання окремих програм. Жодна програма окремо не зможе забезпечити подолання бідності серед дітей, оскільки дитяча бідність багатовимірною, проте ми сподіваємося, що цей аналіз буде корисний під час прийняття рішень та формування політики зменшення дитячої бідності.

6.3.1. Вплив на монетарну бідність: аналіз

Оцінювання можливого впливу на доходи бідних домогосподарств із дітьми потребує аналізу структури їхніх доходів. Прямий чи опосередкований вплив на окреслені нижче джерела доходів може дати результат — зменшення масштабів дитячої бідності (табл. 6).

Таблиця 6. Структура загальних доходів бідних домогосподарств із дітьми за відносним та абсолютним критеріями, 2019 р., %.

	Бідні за відносним критерієм	Бідні за абсолютним критерієм
Заробітна плата	63,9	65,6
Дохід від підприємницької та самостійної трудової діяльності	3,8	3,9
Пенсії	9,1	8,5
Стипендії	0,6	0,4
Допомоги:	5,7	4,3
допомоги по безробіттю	0,4	0,3
допомоги на дітей	4,3	3,2
допомоги малозабезпеченим сім'ям	0,8	0,6
інші допомоги	0,2	0,2
Житлові субсидії	0,9	0,8
Соціальні пільги	0,5	0,5
Інші доходи	15,5	15,9
Загальний дохід	100,0	100,0

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2019 р.

- Доходи від зайнятості, такі як заробітна плата та дохід від підприємницької та самостійної трудової діяльності, переважають: 67,7% та 69,5% залежно від критерію бідності.
- Соціальні трансферти, в тому числі пенсії, які становлять 14–17% бюджетів бідних.
- Досить вагомими є інші доходи (15–16%), які традиційно включають натуральні надходження від особистого господарства, допомогу від родичів (включно з надходженнями від трудової міграції), доходи від здавання в оренду майна тощо.
- Крім того, в Україні існує значний сегмент тіньових доходів — за результатами дослідження Нацбанку України, 846 млрд гривень, або 23,8% від офіційного ВВП за 2018 рік, перебуває в тіні⁷.

Низькі стандарти оплати праці в Україні призводять до ситуації, коли наявність працюючої особи у складі сім'ї не убезпечує домогосподарство від бідності, особливо якщо йдеться про сім'ї з дітьми.

Серед домогосподарств із дітьми, у складі яких одна особа працює, рівень абсолютної бідності становить 55,8%, а за умови наявності двох працюючих осіб — 46,5%. Посилює цей вплив також те, що зазвичай вік активного батьківства і пов'язані з ним підвищені витрати на утримання дітей припадають на той період, коли працюючі не мають великого стажу та високого рівня кваліфікації, а отже, часто можуть претендувати на заробітну плату, нижчу за середній рівень.

Однак вплив рівня оплати праці на дитячу бідність має певні обмеження. Наприклад, для молоді складніше реалізувати свою економічну активність та знайти відповідну роботу, особливо без набуття певної кваліфікації та наявності мінімального трудового стажу: у віковій групі 15–24 роки рівень безробіття (за методологією МОП) у 2019 році становив 15,4% проти 8,2% по країні в цілому.

В Україні значна кількість сімей із дітьми перебувають трохи вище межі бідності.

Скупченість сімей із дітьми у зоні низьких доходів призводить до надзвичайної чутливості показників бідності як до коливання надходжень до бюджетів домогосподарств у бік збільшення чи зменшення з року в рік, так і до обрахунку межі бідності. Якщо змодельовати ситуацію підвищення межі бідності за незмінних доходів, то помітно зростуть масштаби дитячої бідності. У випадку зростання вартісного значення межі абсолютної бідності лише на 10% (за даними 2018 року) рівень бідності серед дітей зростає з 49,9% до 57,8%, а за зростання межі на 20% масштаби бідності дітей перевищать 66%. І навпаки, зниження межі бідності на 10% сприятиме зменшенню рівня бідності домогосподарств із дітьми з 49,9% до 41,3%, а зниження межі бідності на 20% спричинить зменшення рівня бідності до 29,0%.

Відповідно, розроблення ефективних політик зменшення дитячої бідності повинно включати (i) як програми, націлені на «вихід» бідних із бідності, так і (ii) заходи, спрямовані на превенцію потрапляння в категорію бідних груп, які знаходяться трохи вище межі бідності.

6.3.2. Моделювання окремих політик: підвищення мінімальної заробітної плати

Є підстави вважати, що різке зниження рівня бідності у 2017 році більшою мірою було обумовлене саме підвищенням мінімальної заробітної плати.

Дворазове зростання мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 року переломило ситуацію з бідністю. Саме з 2017 року почала зменшуватися частка бідних за абсолютним критерієм (за рік з 58,6% до 47,3%), в тому числі серед домогосподарств із дітьми (з 65,2% до 55,1%).

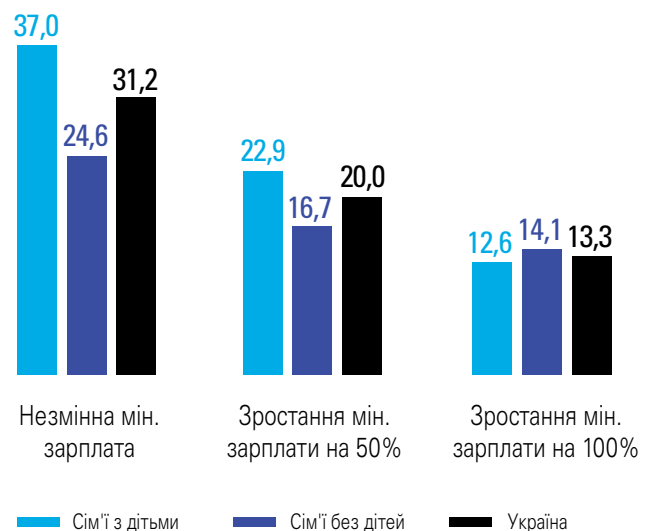
Прогноз бідності, побудований у 2016 році на 2017 рік за сценарієм, коли зростає вдвічі мінімальна заробітна плата та прямо пов'язані з нею виплати за інших незмінних умов, передбачав бідність⁸ у 2017 році на рівні 45,4%, а серед домогосподарств із дітьми — 49,1%, що відповідало фактичному показнику із похибкою менше 5%. Фактичні показники за 2017 рік становили 47,3% та 49,9% відповідно.

Моделювання варіантів підвищення мінімальної заробітної плати на 2020 рік свідчить про ймовірний суттєвий вплив на показники бідності, особливо серед сімей із дітьми. За умови дворазового зростання мінімальної заробітної плати за інших незмінних умов може відбутися (вперше за досліджувані роки) злам традиційної ситуації: рівень бідності (витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму) по домогосподарствах із дітьми може стати нижчим за показник рівня бідності по домогосподарствах без дітей — 12,6% проти 14,1%. Такий сценарій має скоріше теоретичний характер, оскільки дворазове зростання мінімальної заробітної плати за інших незмінних умов у доходах мало ймовірно. Проте він вказує на основний чинник дитячої бідності в країні — низькі стандарти оплати праці. Вплив на заробітну плату може дати прямий ефект — зменшення рівня бідності серед дітей.

Безперечно, підвищення мінімальної заробітної плати може мати певні негативні наслідки, в першу чергу через ризик подальшої тінізації доходів та сповільнення темпів розвитку малого та середнього бізнесу, проте силу такого впливу важко спрогнозувати.

Рисунок 55.

Вплив підвищення мінімальної заробітної плати за різними сценаріями на бідність в Україні в 2020 році. **Рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2020 році.**

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2018 р. Прогноз побудовано у листопаді 2019 року на основі макропрогнозів на 2020 рік та бюджету на 2020 рік.

6.3.3. Моделювання окремих політик: зміни в системі соціальних трансфертів для домогосподарств із дітьми на прикладі допомоги при народженні

Для сімей із дітьми до трьох років допомога при народженні має ключове значення:

- по-перше, завдяки виплаті цієї допомоги рівень бідності серед її отримувачів знижується з 57,2% до 46,1%, тобто бідних осіб у сім'ях із дітьми до трьох років стає менше на 420 тисяч;
- по-друге, у структурі доходів таких сімей допомога при народженні становить 7,7% загального або 8,5% грошового доходу, що робить її другим за значенням (після заробітної плати) джерелом доходів;

- по-третє, рівень абсолютної бідності таких домогосподарств корелює з середнім розміром допомоги — коефіцієнт кореляції становить -0,639 (рис. 56).

Високий рівень бідності серед сімей із дітьми до трьох років гарантує адресне потрапляння програми нужденним навіть без дотримання умови перевірки доходів. Загалом у 2018 році 57,8% коштів програми потрапляли до сімей, чиї еквівалентні витрати були нижчими за фактичний прожитковий мінімум. Суспільство оцінює програму як соціально справедливу⁹.

Рисунок 56.

Динаміка середнього розміру допомоги при народженні дитини (у зіставних цінах 2008 року) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми до трьох років, 2008–2019 рр.

⁹ Дані опитування населення щодо ефективності програм соціальної підтримки населення в рамках спеціального модуля ОУЖД (2018 рік).

Отже, перехід від універсальності до адресності (шляхом обмеження виплати залежно від розміру доходу) матиме здебільшого негативні наслідки. З огляду на недосконалість системи оцінювання доходів велика кількість сімей може бути виключена. Якісне адміністрування такої масштабної адресної програми¹⁰ з метою перевірки доходів чи нужденності потребуватиме додаткових коштів, що в результаті мінімізує економію державних ресурсів. З іншого боку, такий крок не буде схвалений суспільством як соціально справедливий. До того ж в умовах складної демографічної ситуації будь-які обмеження виплат на дітей можуть мати непрогнозовані негативні наслідки для рівня та структури народжуваності.

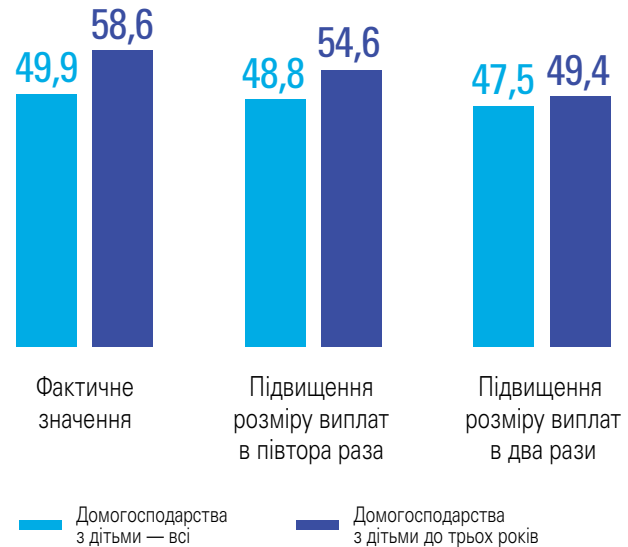
Сьогодні розміри щомісячних виплат при народженні є низькими і не забезпечують потреби навіть однієї особи, не кажучи вже про непрацюючу матір із дитиною. Щомісячна виплата не переглядалася з 2014 року і сьогодні майже вдвічі поступається розміру офіційно затвердженого прожиткового мінімуму.

Підвищення розміру щомісячної виплати в два рази дозволить знизити рівень бідності серед домогосподарств із дітьми до трьох років з 58,6% до 49,4%, що нижче фактичного рівня по всіх домогосподарствах із дітьми (рис. 57).

Якщо виплату допомоги при народженні продовжити до досягнення дитиною шестирічного віку, то рівень бідності серед сімей із дітьми до шести років знизиться з 51,6% до 46,1% (рис. 58).

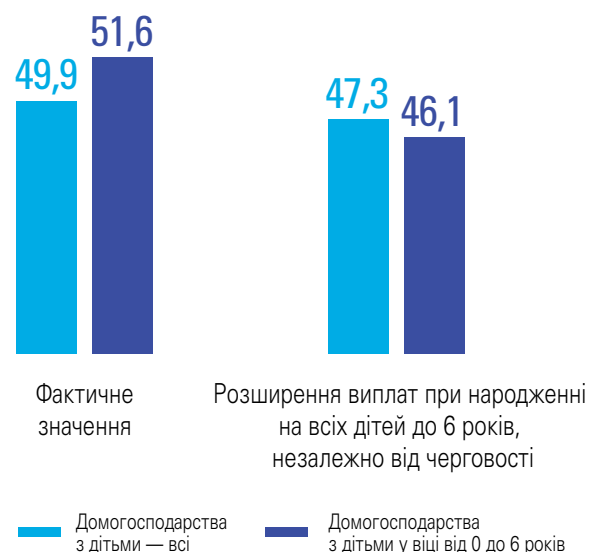
Рисунок 57.

Варіанти підвищення розміру виплати при народженні дитини та їхній вплив на дитячу бідність (критерій бідності — витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму), %.

Рисунок 58.

Моделювання розширення виплат при народженні на всіх дітей до шести років, незалежно від черговості, %.

Джерело: розрахунки авторів за даними обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за 2018 р. Прогноз побудовано у листопаді 2019 року на основі макропрогнозів на 2020 рік та бюджету на 2020 рік.

¹⁰ За даними ОУЖД, в домогосподарствах — отримувачах допомоги проживають понад 16% населення країни.

РОЗДІЛ 7

Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність

Цей звіт «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні» базується на останніх наявних даних за 2019 рік, проте життя мільйонів українців, зокрема сімей із дітьми, кардинально змінилося в березні 2020 року після запровадження загальнонаціонального карантину у відповідь на пандемію COVID-19. В цьому розділі ми презентуємо прогноз впливу пандемії COVID-19 на бідність¹.

Ключові висновки

1. Очікується, що рівень бідності значно зросте через скорочення доходів у результаті пандемії COVID-19 за двома сценаріями:
  - за менш загрозливим сценарієм (на основі останніх макропрогнозів Кабінету Міністрів України) очікується, що рівень бідності за абсолютним критерієм зросте з 27,2 до 43,6 відсотка;
  - за більш загрозливим сценарієм² очікується, що рівень бідності за абсолютним критерієм зросте з 27,2 до 50,8 відсотка.
2. Вплив на бідність дітей, за оцінками, буде ще відчутнішим: за менш загрозливим сценарієм рівень бідності дітей за абсолютним критерієм, як очікується, зросте з 32,9 до 51,3 відсотка, а за більш загрозливим сценарієм — до 58,5 відсотка.
3. За нашими оцінками, за інших рівних умов Україна може очікувати, що за менш загрозливим сценарієм кількість осіб, які живуть у бідності, збільшиться на 6,3 мільйона, включно з 1,4 мільйона дітей, тоді як за більш загрозливим сценарієм цей показник збільшиться на 9 мільйонів, включно з 1,8 мільйона дітей.
4. У випадку більш загрозливого сценарію досягнення України щодо зменшення бідності з часів кризи 2015 року можуть бути нівельовані: Україна у цій сфері буде відкинута назад щонайменше на 3 роки.
5. У цілому найбільш уразливими з точки зору соціально-економічного впливу COVID-19 є сім'ї, яким складно диверсифікувати свої доходи. Найбільшого впливу, скоріше за все, зазнають чотири нижченаведені категорії (у них матиме місце найбільше зростання рівня бідності порівняно з базовим сценарієм):
  - домогосподарства з трьома та більше дітьми;
  - одинокі батьки з дітьми;
  - домогосподарства з дітьми до трьох років;
  - одинокі пенсіонери старше 65 років.
6. Дуже важливо, щоб соціально-економічна політика в цей критичний час ґрунтувалася на належній доказовій базі, а обмежені ресурси використовувалися якомога ефективніше і своєчасно надавалися тим, хто найбільше потребує.

Всі дані та результати аналізу є достовірними на момент презентації дослідження, квітень 2020. ЮНІСЕФ планує забезпечити оновлення прогнозів та моніторити фактичні показники бідності, зокрема дитячої бідності. Детальна інформація щодо бідності дітей доступна на веб-сторінці ЮНІСЕФ в Україні: www.unicef.org/ukraine

1 Бородчук, Черенко (2020) БОРОТЬБА З COVID-19 В УКРАЇНІ: початкові оцінки впливу на бідність. <https://uni.cf/2SwyDCz>.

2 Див. деталі у технічних додатках.

7.1. Як COVID-19 впливає на бідність, зокрема на бідність дітей, в Україні

Ми оцінили потенційний вплив COVID-19 на монетарну бідність через її вплив на доходи домогосподарств. Ці прогнози базуються на останніх доступних мікроданих (за 2018 рік). Використовується національне визначення бідності за абсолютним критерієм (еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму).

Ми розглядаємо два сценарії:

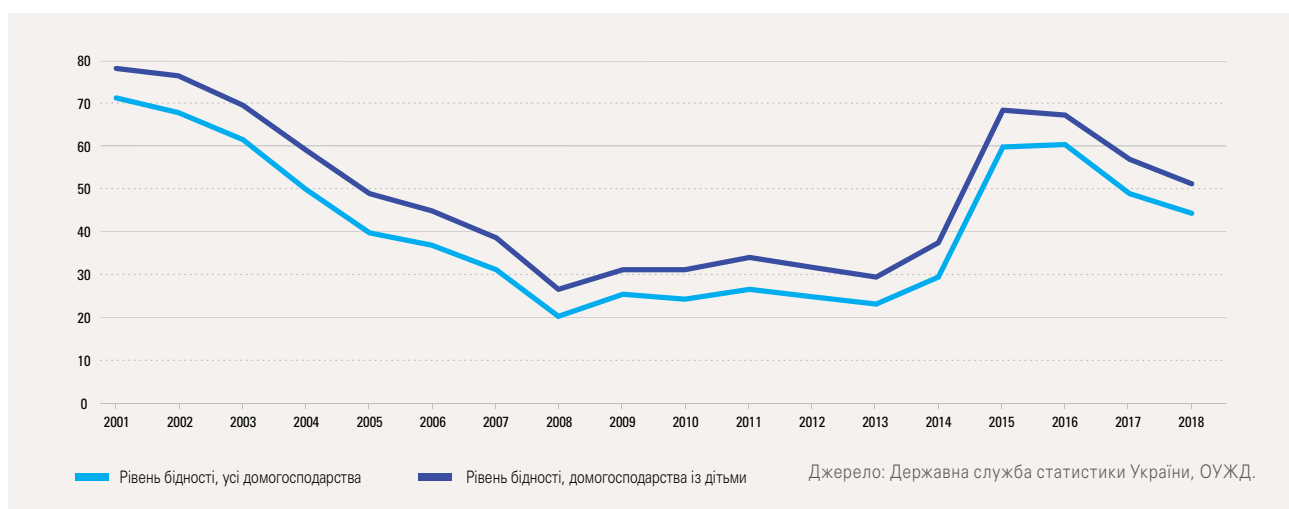
- **менш загрозливий** — на основі офіційних останніх макропрогнозів Кабінету Міністрів України (станом на 29 березня 2020 року³) і з урахуванням планів щодо підвищення пенсій (оголошених Міністерством соціальної політики);
- **більш загрозливий** — на основі більш песимістичних прогнозів зменшення ВВП⁴, розроблених МВФ, і впливу на ринок праці (регіональних прогнозів МОП)⁵.

До кризи

У 2018 році загальний рівень бідності в Україні складав 43,2 відсотка, а бідність дітей сягала 49,9 відсотка⁶. У 2019 році, за даними Державної служби статистики, кожний другий українець був фінансово незахищеним⁷. 51 відсоток не міг собі дозволити непередбачені необхідні витрати з особистих коштів. Для порівняння: у 28 країнах Європейського Союзу (ЄС-28) цей показник дорівнював 32,5 відсотка. Крім того, кожний п'ятий українець (21,1 відсотка) не міг у повному обсязі та своєчасно оплачувати оренду, іпотеку, кредит або комунальні послуги. Для порівняння: у ЄС-28 цей показник дорівнював 8,9 відсотка.

Рисунок 59.

Рівень абсолютної бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, 2001–2018 рр.

3 <https://bit.ly/3aDpteu>.

4 <https://bit.ly/3hdPtyq>.

5 <https://bit.ly/2Ko7NsT>.

6 Еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

7 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг. — 2019. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Результати моделювання

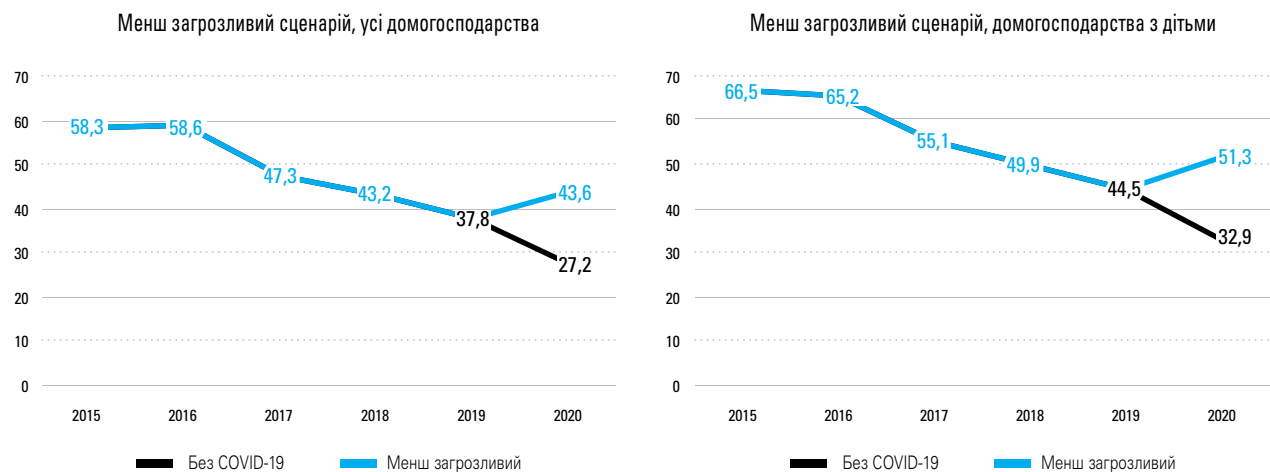
Менш загрозливий сценарій

(i) Згідно з менш загрозливим сценарієм очікується, що у зв'язку із COVID-19 бідність за абсолютним критерієм у 2020 році зросте на 5,8 відсоткового пункту (з 37,8 відсотка до 43,6 відсотка) порівняно з 2019 роком. Це зростання буде ще більш різким, якщо порівняти новий рівень бідності (з урахуванням COVID-19) із значенням, яке можна було б очікувати у 2020 році (без COVID-19): 16,4 відсоткового пункту (з 27,2 відсотка до 43,6 відсотка).

(ii) Згідно з менш загрозливим сценарієм очікується, що у зв'язку із COVID-19 бідність дітей за абсолютним критерієм у 2020 році зросте на 6,8 відсоткового пункту (з 44,5 відсотка до 51,3 відсотка) порівняно з 2019 роком. Це зростання буде ще більш різким, якщо порівняти новий рівень бідності сімей із дітьми (з урахуванням COVID-19) із значенням, яке можна було б очікувати у 2020 році (без COVID-19): 18,4 відсоткового пункту (з 32,9 відсотка до 51,3 відсотка).

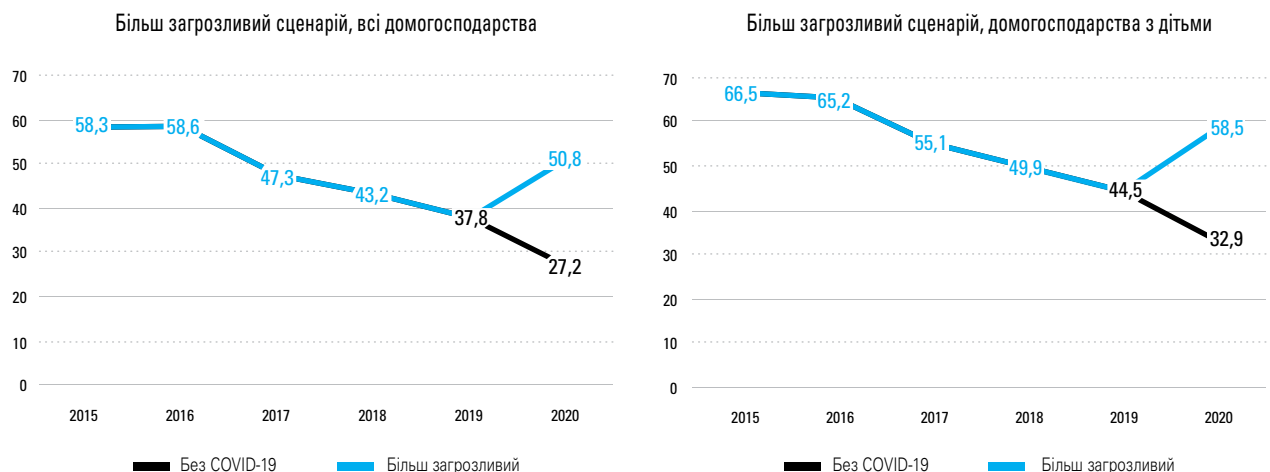
Рисунок 60.

Рівень абсолютної бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, прогнози за менш загрозливим сценарієм, %.

Рисунок 61.

Рівень бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, прогнози за більш загрозливим сценарієм, %.

Таблиця 7. Розрахунковий рівень бідності за абсолютним критерієм усіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, за сценаріями, 2018–2020 рр.

	Рівень бідності за абсолютним критерієм, усі домогосподарства, %			Рівень бідності за абсолютним критерієм, домогосподарства з дітьми, %		
	2018	2019*	2020*	2018	2019*	2020*
Менш загрозовий сценарій	43,2	37,8	43,6	49,9	44,5	51,3
Більш загрозовий сценарій	43,2	37,8	50,8	49,9	44,5	58,5
Базовий сценарій (без COVID-19)	43,2	37,8	27,2	49,9	44,5	32,9

Джерело: оцінки авторів на основі ОУЖД, * оцінка.

Більш загрозовий сценарій

- (i) Згідно з більш загрозовим сценарієм очікується, що у зв'язку із COVID-19 бідність за абсолютним критерієм у 2020 році зросте на 13 відсоткових пунктів (з 37,8 відсотка до 50,8 відсотка) порівняно з 2019 роком. Це зростання буде ще більш різким, якщо порівняти новий рівень бідності (з урахуванням COVID-19) із значенням, яке можна було б очікувати у 2020 році (без COVID-19): 23,6 відсоткового пункту (з 27,2 відсотка до 50,8 відсотка).
- (ii) Згідно з більш загрозовим сценарієм очікується, що у зв'язку із COVID-19 бідність дітей за абсолютним критерієм у 2020 році зросте на 14 відсоткових пунктів (з 44,5 відсотка до 58,5 відсотка) порівняно з 2019 роком. Це зростання буде

ще більш різким, якщо порівняти новий рівень бідності сімей із дітьми (з урахуванням COVID-19) із значенням, яке можна було б очікувати у 2020 році (без COVID-19): 25,6 відсоткового пункту (з 32,9 відсотка до 58,5 відсотка).

За нашими оцінками, за інших рівних умов Україна може очікувати:

- за менш загрозовим сценарієм кількість осіб, які живуть у бідності, збільшиться на 6,3 мільйона, в тому числі 1,4 мільйона дітей;
- за більш загрозовим сценарієм кількість осіб, які живуть у бідності, збільшиться на 9 мільйонів, в тому числі 1,8 мільйона дітей (табл. 8).

Таблиця 8. Кількість осіб (зокрема дітей), які у 2020 році стануть бідними в результаті скорочення доходів (порівняно з базовим сценарієм (без COVID-19)).

	Кількість осіб, які стануть бідними		
	Усі домогосподарства, осіб	Домогосподарства з дітьми, осіб	Діти, осіб
Менш загрозовий сценарій	6 294 000	3 771 000	1 388 000
Більш загрозовий сценарій	9 054 000	5 244 000	1 859 000

Джерело: оцінки авторів, за результатами ОУЖД.

7.2. Які категорії населення є «новими бідними» та найбільш уразливими

Уряд України вживає заходів із метою пом'якшення впливу пандемії та карантину на найбільш уразливі категорії населення.

Перш за все уряд заявив про намір забезпечити безперервність усіх соціальних виплат і послуг та скоригувати порядок оформлення і виплати допомоги з урахуванням вимог щодо карантину⁸. Уряд запровадив разове підвищення пенсій малозабезпеченим пенсіонерам (на 1000 грн, що складає приблизно 35 дол. США). Крім того, держава оголосила про разову виплату чинним одержувачам допомоги на дітей із інвалідністю. Запропоновано пом'якшити вимоги до участі у програмі допомоги малозабезпеченим, продовжити термін виплати

й забезпечити спрощення порядку включення до цієї програми. Спрощено також порядок включення до програми субсидій на житлово-комунальні послуги і запроваджено мораторій на стягнення пені та відключення споживачів, які оплачують комунальні послуги з затримкою⁹.

Враховуючи, що пандемія розвивається стрімко, загальнонаціональний карантин діє та може бути продовжений, знадобляться свідчення щодо того, які групи населення є найбільш уразливими з соціально-економічної точки зору, щоб забезпечити вжиття ефективних контрзаходів у рамках реагування на ситуацію.

Таблиця 9. Розрахунковий рівень бідності домогосподарств в Україні за абсолютним критерієм, за категоріями та сценаріями, 2019–2020 рр.

	2019, %.	2020 Базовий сценарій (без COVID-19), %.	2020 Менш загрозовий сценарій, %.	Різниця між базовим сценарієм і менш загрозовим сценарієм на 2020 р., в.п.
Домогосподарства з дітьми	44,5	32,9	51,3	18,4
Домогосподарства без дітей	30,2	20,6	34,7	14,1
Один дорослий молодше 65 років	18,5	15,9	24,6	8,7
Один дорослий старше 65 років	32,0	31,8	45,6	13,8
Один дорослий із дітьми	42,1	32,7	71,3	38,6
Домогосподарства з дітьми до 3 років	51,1	43,3	62,6	19,3
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	63,8	49,0	70,6	21,6
Разом по Україні	37,8	27,2	43,6	16,4

8 <https://www.msp.gov.ua/main/prescentr.html>.

9 <https://bit.ly/3pgqD3A>; <https://bit.ly/3pah06E>.

Таблиця 10.

Частка домогосподарств усіх «нових» (додаткових) бідних за категоріями, %.

Групи домогосподарств	Частка всіх «нових» (додаткових) бідних, %
Домогосподарства з дітьми	59,9
Домогосподарства без дітей	40,1
Один дорослий старше 65 років	3,4
Один дорослий із дітьми	5,5
Домогосподарства з дітьми до 3 років	13,1
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	3,2
«Нові» (додаткові) бідні	100%

За нашими оцінками, COVID-19 із найбільшою ймовірністю вплине на такі категорії (за менш загрозливим сценарієм): домогосподарства з трьома та більше дітьми, самотні батьки з дітьми, домогосподарства з дітьми до трьох років, самотні пенсіонери старше 65 років.

Для вироблення політики дуже важливо розуміти, яку частку найбільш уразливі категорії складають серед «нових» (додаткових) бідних (табл. 10).

Висновки

В Україні пандемія COVID-19 стала реальним викликом не лише як криза в галузі здоров'я населення, а й як соціально-економічна криза через її вплив на бідність, зокрема бідність дітей. COVID-19 загрожує також здатності України досягти Цілей сталого розвитку. Для того, щоб забезпечити використання дефіцитних ресурсів із найбільшою користю та охопити нужденних, дуже важливо мати дані про те, як COVID-19, за очікуваннями, вплине

на бідність і які групи населення будуть найбільш уразливими. Сподіваємося, що результати цього мікрomodельовання ляжуть в основу соціально-економічної політики уряду України та сформулюють напрямки програмної роботи ключових зацікавлених сторін.

Аналіз демонструє, що за обома сценаріями рівні бідності значно зростуть у результаті карантинних заходів у зв'язку з COVID-19, причому бідність дітей зросте ще різкіше.

У цілому найбільш уразливими з точки зору соціально-економічного впливу COVID-19 є сім'ї, які не можуть диверсифікувати свої доходи. Сім'ї з обома батьками та сім'ї, що складаються з представників кількох поколінь, з більшою ймовірністю компенсують зменшення чи втрату доходу одного члена сім'ї доходом або соціальною допомогою, що збереглися в інших членів сім'ї. З іншого боку, нижчезазначені категорії більш залежні від єдиного джерела доходу і з більшою ймовірністю стануть бідними в результаті COVID-19: самотні батьки з дітьми, домогосподарства з дітьми до 3 років, самотні пенсіонери старше 65 років, а також сім'ї з трьома та більше дітьми, серед яких традиційно спостерігаються найвищі рівні бідності. У цій публікації представлено оцінки масштабу цього впливу.

Таким чином, заходи соціального захисту, спрямовані на пом'якшення наслідків COVID-19, повинні мати комплексний характер і передбачати використання інструментів і програм, які зараз є у розпорядженні Міністерства соціальної політики та інших профільних міністерств.

Замість того щоб застосовувати підхід, заснований на категоріях, необхідно використати комбінацію кількох інструментів і програм, як універсальних, так і адресних, для охоплення найбільш уразливих категорій (наприклад, допомоги у зв'язку з народженням дитини, допомоги малозабезпеченим, допомоги багатодітним сім'ям, допомоги самотнім батькам).

Припущення

Наші оцінки сильно залежать від терміну дії карантинних заходів. У цих початкових прогнозах ми припускаємо, що карантин триватиме три місяці (березень-травень), після чого відновиться економічна активність. На момент підготовки цього матеріалу офіційно оголошено, що карантин в Україні триватиме з 12 березня до 24 квітня (з можливістю продовження).

Як базовий сценарій на 2020 рік (без COVID-19) ми беремо такі показники: середнє значення прогнозів ВВП на 2020 рік, зроблених до кризи, — 103,5 відсотка (середнє значення прогнозів Кабінету Міністрів, Світового банку і МВФ¹⁰); рівень інфляції — 105 відсотків (Національний банк України¹¹); мінімальна заробітна плата — 4723 грн (Державний бюджет України¹²); мінімальна пенсія — 1676 грн, хронологічне середнє прожиткового мінімуму для пенсіонерів, що коригується тричі на рік (Державний бюджет України); середня номінальна заробітна плата — 12 043 грн (реальна — 11 440 грн); середня пенсія та інші доходи — зростання відповідно до прогнозів ВВП (103,5 відсотка).

У якості менш загрозливого сценарію (з урахуванням COVID-19) ми беремо офіційні прогнози Кабінету Міністрів (на 30 березня¹³): ВВП — мінус 4,8 відсотка, або 95,2 відсотка; інфляція — 111,6 відсотка; мінімальна заробітна плата — 4723 грн (Державний бюджет України); мінімальна пенсія — хронологічне

середнє (Державний бюджет України) — 1676 грн; середня номінальна пенсія — 106 відсотків (Міністерство соціальної політики)¹⁴; середня номінальна заробітна плата — 10 700 грн; інші доходи — з урахуванням зниження ВВП до 95,2 відсотка та інфляції 111,6 відсотка — 106,2 відсотка (номінальні). Ми робимо певні припущення щодо впливу COVID-19 на доходи домогосподарств, інакше кажучи — ми припускаємо, що різні групи, скоріше за все, зазнаватимуть різного впливу в результаті кризи. На основі експертної оцінки для осіб, які потенційно могли б зазнати сильнішого впливу, ми застосовуємо інші (нижчі) коефіцієнти. Ми враховуємо заходи реагування в галузі соціальної політики, як-от підвищення пенсій у другому півріччі 2020 року.

Як більш загрозливий сценарій (із урахуванням COVID-19) ми беремо такі цифри: прогноз ВВП на 2020 рік — мінус 7,7 відсотка, або 92,3 відсотка (прогноз МВФ)¹⁵; інфляція — 111,6 відсотка (Кабінет Міністрів України); мінімальна заробітна плата — 4723 грн (Державний бюджет України); мінімальна пенсія — хронологічне середнє (Державний бюджет України) — 1676 грн; середня номінальна пенсія — 102,9 відсотка¹⁶; всі доходи від трудової діяльності (крім заробітної плати на рівні мінімальної та нижче мінімальної) — зменшення у номінальному виразі на 6 відсотків (прогнози МОП для даного регіону¹⁷).

Обмеження

По-перше, ми не враховуємо інші потенційні механізми впливу пандемії на бідність. По-друге, усвідомлюючи, що бідність — багатовимірне явище, у цьому аналізі ми все ж оцінюємо тільки вплив на монетарну бідність. По-третє, ми враховуємо лише деякі контрзаходи соціальної політики (підвищення

пенсій), не беручи до уваги інші (наприклад, збільшення допомоги по безробіттю), які могли б певною мірою ослабити вплив пандемії.

10 <https://bit.ly/3pj9xSS>; <https://bit.ly/3azrWXw>; <https://bit.ly/34FuKP9>.

11 <https://bit.ly/3aJ8lnJ>.

12 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-IX>.

13 <https://bit.ly/37M1KY0>.

14 Як заявила Міністр соціальної політики М. Лазебна, починаючи з травня вводиться індексація на 11% (у річному вимірі — підвищення на 6%). <https://bit.ly/38zr0j8>.

15 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>.

16 Реальний ВВП — 92,2%, урахувавши інфляцію 111,6%, номінальний — 102,9%.

17 <https://bit.ly/2WJxnuU>.

РОЗДІЛ 8

Десять рекомендацій щодо подолання бідності та забезпечення рівних можливостей дітей в Україні

Наслідки бідності діти відчувають на собі впродовж усього життя. Дитина, яка живе в бідності, з більшою ймовірністю буде бідною й тоді, коли подорослішає. Ціна бездіяльності дуже висока. У 2020 році в Україні сплив термін дії національної Стратегії подолання бідності. На основі результатів проведеного аналізу бідності дітей у цій главі запропоновано рекомендації урядові, міжнародній спільноті, приватному сектору, широкому загалу. Втілення цих рекомендацій у життя могло б допомогти забезпечити сталість прогресу, досягнутого у сфері подолання бідності, ослабити вплив пандемії COVID-19 і дозволити країні рухатися вперед шляхом поступового запровадження рівних можливостей для дітей.

Уперше в історії світ узяв на себе зобов'язання зменшити дитячу бідність, аж до її викорінення. Перша з Цілей сталого розвитку закликає ліквідувати крайню бідність в усіх її формах і проявах. Україна заявила про свою відданість цінностям і цілям, визначеним у Порядку денному в сфері сталого розвитку до 2030 року. З 2015 року в країні розпочато низку реформ, які покликані забезпечити соціально-економічні перетворення, зростання й подолання бідності.

Дані за останніх декілька років свідчать про те, що рівень дитячої бідності за абсолютним критерієм суттєво знизився після пікового значення в 2015 році, але не досяг найменшої величини: у 2018 році показник становив 49,9%, що відповідає рівню 2005 року. Проте життя мільйонів українців, зокрема сімей із дітьми, в березні 2020 року докорінно змінилося у зв'язку із запровадженням загальнодержавного карантину як заходу реагування на пандемію COVID-19. Прогнози, зроблені ЮНІСЕФ, дають підстави вважати, що соціально-економічний вплив кризи, ймовірно, буде значним. Пандемія COVID-19 загрожує знищенням здобутків минулих років. Дитяча бідність відмінна від бідності дорослих: дитина, яка живе у бідності навіть упродовж нетривалого періоду, може залишатися зубожілою значну частину свого дитинства та дорослого життя.

Настав час діяти для відвернення цієї небезпеки.

1 Зараз як ніколи раніше важливо зробити все можливе, щоб Україна надала пріоритетне значення подоланню дитячої бідності та заохоченню рівних можливостей дітей, рішуче поставивши ці питання на порядок денний.

Україні важливо, щоб уряд офіційно визнав, що дитяча бідність є однією з головних проблем у державі. Слід засвоїти уроки реалізації національної Стратегії подолання бідності, дія якої завершилася у 2020 році, та перетворити прагнення до зменшення дитячої бідності на новий план дій, який стане стимулом для подальшої роботи. Стратегія подолання дитячої бідності повинна бути зміцнена достатнім фінансуванням і спроможними кадрами.

Необхідно також упровадити комплексний підхід до розв'язання проблеми, щоб забезпечити ширшу коаліцію. Досягнення такої мети, як зменшення дитячої бідності, не є справою самої лише держави. Безперечно, успіху можна домогтися тільки у співпраці з приватним сектором, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами. До того ж бідність може бути успішно подолана шляхом активного залучення сімей та самих дітей — за умови надання їм відповідних можливостей.

2 Належна діагностика — передумова ефективних заходів із подолання бідності. Тож необхідно покращити вимірювання.

В Україні бідність вимірюється регулярно. Вкрай важливо продовжити вимірювання не тільки монетарної, а й багатовимірної бідності, тому що жоден окремо взятий показник не може охопити всі виміри бідності, які часто підсилюють один одного.

Необхідно забезпечити такі конкретні вдосконалення:

(i) охопити дітей, які виключені з національних обстежень умов життя домогосподарств, зокрема дітей в інституціях, дітей, які мешкають поблизу лінії зіткнення на сході України, ромських дітей, дітей, які живуть або працюють на вулиці;

(ii) збирати дані про хронічну бідність, для чого необхідно організувати обстеження на основі панельних даних;

(iii) усунути слабкі місця в поточних обстеженнях умов життя домогосподарств, для чого слід збирати дані про дітей із інвалідністю;

(iv) надати пріоритет дітям, які стикаються з найвищим ризиком бідності;

(v) забезпечити, щоб у міжнародних вимірюваннях бідності використовувалися деталізовані дані щодо дітей (наприклад, міжнародна межа бідності, визначена Світовим банком).

3 Ще важливіше завдання — прив'язати дані до політики та бюджетів.

Питання подолання дитячої бідності незмінно обговорюється тільки у профільних експертно-наукових колах; коли його порушують у масовому дискурсі, воно повертає недостатню

увагу політиків і не спричиняє упровадження політичних заходів. Одна з можливих причин такої ситуації полягає в тому, що тема сприймається як надто «технічна», а отже, надто складна.

Це означає, що вона не удостоюється належної уваги в публічній сфері, тому не розглядається як пріоритетна проблема. Ще одна можлива причина — політична делікатність цієї теми.

Щоб усунути обидві причини, «технічну» мову слід трансформувати у зрозумілі для широкої аудиторії набори даних та чіткі повідомлення. Якісна інфографіка могла б допомогти перетворити складні показники бідності на терміни та поняття, що матимуть практичну цінність для осіб, які не володіють спеціальними знаннями та досвідом у цій царині, та будуть зрозумілими їм.

Участь ключових політичних осіб під час розроблення і впровадження системи вимірювання допомогла б привнести

почуття причетності політиків до цих даних. Додатковий спосіб прив'язки вимірювання дитячої бідності до політики — створення платформи для дискусій між експертами та розробниками політики. Крім того, важливо забезпечити узгодження стратегій та політики з бюджетами. Пріоритети найбільш вразливих груп мають бути достатньо відображені в бюджетах як на національному, так і на місцевому рівнях.

Слід заохочувати формування середовища, у якому б стимулювався пошук рішень, а не критика та покладання провини. Щоб посилити позитивне сприйняття цієї теми та зацікавленість у ній, можливо, необхідно враховувати під час опису показників і формулювання ключових тез специфіку конкретної ситуації.

4

Управління на найвищому рівні та координація дій ключових організацій мають величезне значення для забезпечення ефективності заходів із подолання бідності.

Подолання бідності за своєю суттю — міждисциплінарне завдання, тож потребуватиме спільної роботи з боку відповідних галузевих міністерств і ключових державних суб'єктів, що діятимуть під керівництвом на найвищому рівні. Вирішальну роль відіграє чіткий

розподіл обов'язків, тому що жодна установа не здатна самостійно зменшити бідність. Потрібна міжгалузєва координація. При виборі координаційного механізму необхідно врахувати відмінності між установами та створити структури стимулювання, щоб «усі сприяли спільному успіхові».

5

Акцент має бути на політиці, що підтримує достатні (та стабільніші) доходи, та на сприятливій для сімей із дітьми політиці у сфері праці.

Низькі стандарти оплати праці в Україні означають, що наявність працюючої особи у складі сім'ї не обов'язково забезпечує домогосподарство від бідності, особливо якщо йдеться про сім'ї з дітьми. Для того щоб розірвати замкнене коло дитячої бідності, слід розширити можливості щодо зайнятості та підвищити рівень оплати праці батьків. Крім того, потрібно приділити особливу увагу вдосконаленню навичок, забезпеченню успішного переходу від освіти до зайнятості та навчанню протягом усього життя.

Сім'ям дуже важко поєднувати трудову діяльність і сімейне життя, при цьому не жертвуючи своїм доходом. Заходи політики, сприятливої для сім'ї — наприклад, оплачувана відпустка з догляду за дитиною для батьків, перерви на годування грудьми, доступний за ціною та якісний догляд за дітьми, — повинні стати реальністю в Україні. Пандемія COVID-19 виявила потребу в упровадженні гнучких графіків і режимів роботи, вигідних як для роботодавців, так і для сімей.

В аналітичній записці ЮНІСЕФ¹ на основі істотних доказів медичних, освітніх і економічних переваг політики, сприятливої для сім'ї, рекомендовано здійснити чотири перетворювальних переходи на підприємствах:

- від «материнської» до «батьківської» відпустки (час і підтримка всіх основних піклувальників є важливими для розвитку малих дітей);
- від «інфраструктури» до «людини» (ця політика повинна забезпечити перехід від інфраструктурних змін, як-от підвищення безпеки умов праці та організація приміщень для годування грудьми, до активнішого інвестування у сім'ї, для того щоб вони могли не тільки приділяти своїм малим дітям час, а й надавати їм підтримку та забезпечувати їх розвиток);
- від «індивідуальної відповідальності» до «спільної відповідальності» (важливо перейти від визначення балансу між роботою і сімейним життям як особистого питання до колективної відповідальності за нього урядів, роботодавців у приватному секторі й сімей);
- від «зменшення батьківського стресу» до «покращення благополуччя сім'ї». Доведено, що соціальні структури та робоче середовище впливають на стрес, пов'язаний із батьківством. Політика, сприятлива для сім'ї, може допомогти зменшити батьківський стрес і покращити благополуччя батьків. А це означає кращі підприємства, щасливіші сім'ї та здоровіші діти.

6

Соціальна допомога сім'ям повинна бути дієвою та враховувати потреби дітей.

За період 2013–2018 років фактичні видатки на соціальний захист сімей із дітьми в Україні скоротилися у два з половиною рази, що змінило вплив цих програм на бідність. Надання пріоритетного значення підтримці сімей із дітьми та молоді шляхом відновлення стабільного й достатнього фінансування — запорука успішного подолання дитячої бідності.

Сім'ї з більшою ймовірністю є бідними, коли народжуються діти і коли вони є малими. Це характерно не тільки для України: багато країн, зокрема і розвинених, розв'язують цю проблему шляхом запровадження системи універсальної підтримки у критично важливі перші роки життя дитини.

В Україні держава здійснює виплати універсальної допомоги у зв'язку

з народженням дитини. Високий рівень бідності сімей із дітьми віком до трьох років гарантує охоплення програмою тих, хто потребує цієї підтримки, навіть без дотримання умови щодо перевірки матеріального стану сім'ї. Хоча програмою передбачена значна разова виплата, рівень щомісячної допомоги сьогодні низький і не може задовольнити потреби навіть однієї людини, не кажучи вже про потреби непрацюючої матері та її дитини. Розмір щомісячної виплати не переглядався з 2014 року і сьогодні майже удвічі менший, ніж офіційно встановлений прожитковий мінімум. Ураховуючи суцільне охоплення дітей віком до трьох років і відносно малі витрати на адміністрування цієї програми, універсальна допомога у зв'язку з народженням дитини за умови її зміцнення могла б стати основою для підтримки сімей із дітьми в Україні.

1 <https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-07/UNICEF-policy-brief-family-friendly-policies-2019.pdf>.

Українська система соціального захисту повинна відображати потреби дітей різного віку. Один із прикладів програми з віковою орієнтацією — запроваджена кілька років тому універсальна одноразова натуральна допомога всім новонародженим, що має назву «Паунок малюка». Програма передбачає надання набору товарів першої необхідності для догляду за дитиною у перші, вкрай важливі, дні її життя, а також просвітницьких матеріалів для молодих батьків на такі теми, як виховання дітей раннього віку, вакцинація та годування грудьми. Цю програму необхідно зробити елементом ширшої стратегії розвитку дітей раннього віку.

Україна витрачає на соціальний захист населення значну частку свого бюджету, але результативність програм соціальної допомоги, згідно з основоположними показниками (охоплення бідних, достатність і точність адресності), є дуже нерівномірною. Існують можливості для підвищення ефективності цих програм,

для чого слід запровадити систему їх моніторингу й оцінювання.

Уроки нинішньої кризи мають бути добре засвоєні, насамперед для того, щоб ця система ефективніше реагувала на потрясіння, була спроможною зменшувати негативний вплив COVID-19 і мала здатність розширюватися під час майбутніх криз. Роль соціального захисту повинна полягати не лише в підтримуванні бідних, а й у наданні сім'ям допомоги з планомірного споживання в довгостроковій перспективі. Для того щоб програми соціального захисту були сталими, вони мають стати частиною ширшого суспільного договору.

У принципі, забезпечення достатнього інвестування у добробут дітей є моральним імперативом. Поза тим укладання коштів у дітей потенційно може приносити користь їхнім сім'ям і громадам, а також створювати переваги для економіки та суспільства в цілому.

7

Слід розширити доступ до якісних державних послуг.

Дитяча бідність — багатовимірне явище. Тож усі послуги, такі як охорона здоров'я, освіта, безпека, санітарія та соціальне обслуговування, відіграють важливу роль у зменшенні бідності. В Україні основу увагу слід приділяти забезпеченню якості, доступності та рівноправності. Існує багато взаємозв'язків між галузями та підходом, орієнтованим на дитину, і їх усі необхідно враховувати для ефективного усунення депривацій.

Широко визнано, що якість послуг із розвитку дітей раннього віку (РДРВ) критично впливає не тільки на поточний добробут дітей, а й на їхній розвиток упродовж усього життя. Послуги з РДРВ починають надаватися ще до народження дитини: це, зокрема, важлива підтримка

здоров'я і освіта майбутніх батьків. РДРВ — це «парасолька» для основних послуг упродовж перших трьох років життя дитини, зокрема для регулярного контролю за станом її здоров'я та харчовим статусом, життєво важливої вакцинації та освіти в ранньому віці. Національну систему слід зміцнити, щоб вона дозволяла найбільш вразливим, які, без сумніву, отримуватимуть найбільшу користь від таких послуг, мати доступ до якісних послуг із РДРВ незалежно від місця народження.

Хоча в останні роки було покращено доступ до дошкільної освіти, в цьому напрямку все одне залишається ще багато роботи. З одного боку, в бідних дітей у віддалених населених пунктах доступ до якісної

дошкільної освіти обмежений. З іншого — багато дітей у містах часто не можуть узагалі потрапити до дитячих садків через величезні черги. Слід посилити наголос на потребі покращення якості дошкільної освіти.

Україна — одна з лідерів серед країн за рівнем охоплення шкільною освітою. Настав час забезпечити, щоб цей показник був не лише кількісним, а й означав якісну освіту. Потрібно також зміцнити зв'язки між освітою та ринком праці. Українські випускниці та випускники повинні мати можливість користуватися плодами цифрового майбутнього.

Хоча реформа у галузі охорони здоров'я спрямована на покращення доступу до первинної медико-санітарної допомоги і вже досягнуто певних позитивних результатів, багато сімей усе ще виключені зі сфери якісної охорони здоров'я. Наголос слід робити на профілактиці й первинній медико-санітарній допомозі. Надто багато сімей усе ще змушені платити за медичне обслуговування зі своєї кишені, й багато з них ризикують опинитися у стані бідності.

Україні важливими для зменшення й запобігання бідності є ефективні соціальні послуги на місцевому рівні. Соціальні послуги — такі як денний догляд за дітьми, психосоціальна підтримка, підтримка тимчасовим житлом, реабілітаційні послуги тощо — пом'якшують вплив бідності та зміцнюють сім'ї у справі догляду за дітьми. Позитивним зрушенням у цьому напрямку стало запровадження урядом посади «фахівець із соціальної роботи». Також зроблено крок до створення системи комплексних соціальних послуг.

Разом із тим потрібно зміцнити цю систему так, щоб вона могла залучати, навчати та втримувати кваліфікованих соціальних працівників на місцевому рівні. Слід забезпечити чіткий розподіл обов'язків і механізмів фінансування між національним і місцевим рівнями надання основних і спеціалізованих соціальних послуг. Крім того, діяльність системи соціальних послуг необхідно координувати з роботою системи соціальних виплат (які зазвичай надаються у грошовій формі), щоб забезпечити комплексний соціальний захист сімей із дітьми.

8

Важливо забезпечити рівність можливостей та підтримку найбільш знедолених.

Нерівність серед дітей є серйозною проблемою, тому що діти — особлива група населення: в них немає вибору, у якій сім'ї та з яким рівнем добробуту й соціальним статусом народитися. Обмежені життєві шанси через брак грошей — не єдиний прояв дитячої нерівності. Нерівність при народженні загострюється з самих перших років життя через нерівний доступ до життєво необхідних послуг.

Коли діти зростають, їхнє середовище впливає на можливості їхнього розвитку та рівень освіти, визначаючи доступ до матеріальних благ і послуг. Сукупно ці фактори значно впливають на якість життя дітей та формують їхній потенціал

у дорослому житті. Зменшення нерівності можливостей серед дітей — правильний крок не тільки з моральної точки зору: це також сприятиме економічному зростанню й розвитку держави. Уряд, безсумнівно, відіграє важливу роль в усуненні цих диспропорцій.

Нерівність означає нерівний старт у житті для всіх дітей, проте особливо знедолені діти позбавлені основних прав, а тому потребують окремої уваги. Соціальні виплати для особливо вразливих груп — таких як діти з інвалідністю, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які живуть поблизу лінії зіткнення, і ромські діти — є важливим компонентом

соціального захисту, але не єдиним. Дієвий захист таких груп вимагає наголосу на рівноправності та запровадження комплексного підходу. Існуючі розбіжності

можна усунути за допомогою цілісної оцінки потреб та міжгалузевих планів підтримки таких дітей.

9

Слід приділяти увагу превенції, а також сім'ям, які перебувають трохи вище межі бідності.

Кількість осіб, які є бідними, на будь-який момент часу залежить від кількості сімей, які вийшли із стану бідності, та сімей, які опинилися у стані бідності. Для охоплення обох цих динамічних груп можуть знадобитися різні інструменти політики.

Дитяча бідність є багатовимірною, і монетарний еквівалент не повністю відображає ті депривації, яких можуть зазнавати діти, навіть якщо сім'я має

дохід більше певного рівня. З огляду на чутливість питання вибору межі бідності увага не повинна зосереджуватися лише на тих, хто живе трохи нижче порогу бідності. У вузькоспрямованих адресних програмах, у яких застосовується грошовий поріг, існує ризик виключення зі сфери гостро необхідної допомоги багатьох уразливих сімей, яким загрожує бідність.

10

Стабільний макроекономічний контекст і ефективне управління на національному й місцевому рівнях — необхідні умови успішної реалізації заходів із подолання бідності.

Численні наявні дані свідчать про те, що економічне зростання є одним із ключових механізмів подолання бідності. У звіті також ідеться про існування тісного оберненого зв'язку між динамікою ВВП та рівнем абсолютної бідності в Україні, причому без часового лагу. Макроекономічна стабільність є важливою передумовою як економічного зростання, так і подолання бідності. У 2008–2018 роках в Україні спостерігалася пряма залежність між індексом споживчих цін (ІСЦ) та абсолютною бідністю домогосподарств із дітьми. Отже, макроекономічна стабільність і економічне зростання, які мають інклюзивний характер і плодами яких на рівних правах користується все населення, повинні бути основними компонентами будь-якої політики подолання бідності.

Загально визнано, що належне управління як на національному, так і на місцевому рівнях сприяє подоланню бідності. Реформа децентралізації, що розпочалася в Україні в 2015 році, змістила владні повноваження, на рівень новостворених місцевих органів влади, які отримали ширші повноваження з надання послуг, а в багатьох випадках і більші бюджети. Проте децентралізація також створила численні проблеми та конфлікти пріоритетів. Так, місцеві органи влади, як правило, надають пріоритет економічним питанням (наприклад, дорогам і комунальним службам), а не наданню соціальних послуг. Децентралізація має величезний потенціал щодо ефективнішого подолання бідності, але слід усунути критичні нерівності між новоствореними громадами та запровадити стимули для інвестування коштів у дітей.

Додатки

Додаток 1. Загальна методологія звіту

Звіт містить комплексний аналіз дитячої бідності в Україні, здійснений на основі останніх доступних даних. Розглянуто монетарні та немонетарні аспекти дитячої бідності, зокрема депривації, а також проблему нерівного старту для дітей із різних за статусом сімей. Проаналізовано основні тенденції та макродетермінанти дитячої бідності за десятирічний період. Також розглянуто негативні стратегії подолання бідності, жертвами яких стають діти.

Здійснено оцінку політики подолання бідності в Україні, яка проводилася в останніх п'ять років. За допомогою мікромоделювання визначено перспективні напрями реформування соціальних програм, які спрямовані на зменшення дитячої бідності.

На основі аналізу дитячої бідності та моделювання впливу політичних рішень на становище дітей в Україні розроблені рекомендації.

Звіт містить два додаткових складники.

Перший. Зібрано інформацію про дітей, які не потрапляють в обстеження умов життя домогосподарств: хто вони і яка їхня чисельність. Також вперше здійснено оцінку бідності дітей у державних інституціях.

Другий. З огляду на появу в 2020 році нових викликів, пов'язаних із коронавірусною кризою, звіт було доповнено розділом, який містить перші оцінки впливу цієї кризи на дитячу бідність в Україні.

Основним джерелом інформації під час підготовки звіту були мікродані обстеження умов життя домогосподарств (Державна служба статистики України). Крім того, використовувалася інформація державних статистичних спостережень, адміністративні дані міністерств та відомств, інформація неурядових і міжнародних організацій.

Основні оцінки побудовані на даних 2018 року (у разі відсутності інформації використовувалися більш ранні дані), оскільки робота виконувалася у 2019–2020 роках. Мікродані обстеження 2019 року з'явилися в доступі у другому півріччі 2020 року, відповідно, основні показники бідності сімей із дітьми були оперативного оновлені.

Мікромоделювання (прогноз) впливу пандемії коронавірусу на дитячу бідність здійснено на основі файлу 2018 року з коригуванням показників за мікрофайлом за 9 місяців 2019 року (див. «Методологія прогнозу: припущення, обмеження» у розділі 7).

Під час укладання звіту проводилися консультації зі спеціалістами ЮНІСЕФ та національними консультантами за окремими напрямами. Інформація про найбільш уразливі групи дітей є обмеженою і не завжди надійною, тому думка експертів була дуже важливою для аналізу та оцінювання надійності джерел інформації.

Додаток 2. Моделювання впливу окремих політик

Методологія моделювання нульового сценарію (і подальших сценаріїв щодо підвищення мінімальної зарплати) базується на використанні мікроданих ОУЖД. Для нульового сценарію доходи (витрати) всіх домогосподарств на наступний (2020-й) рік збільшуються на прогнозне значення індексу споживчих цін та на прогнозний темп зростання ВВП. Тобто модель розподілу доходів поточного року повністю ретранслюється на наступний рік.

Окремо моделюється розмір фактичного прожиткового мінімуму на наступний (2020-й) рік,

який використовується у якості межі бідності. Для нульового сценарію використовується прогнозований індекс споживчих цін.

Основна проблема моделювання полягає в отриманні мікроданих за поточний рік, оскільки станом на грудень зазвичай доступні піврічні масиви даних або навіть за перший квартал поточного року. Для отримання модельованого річного мікрофайлу поточного року використовується наступна процедура.

Алгоритм мікромоделювання доходів (витрат) поточного року.

За наявності піврічного мікрофайлу обстеження на момент моделювання

Моделювання мікроданих поточного року на базі річного мікрофайлу попереднього року:

1. Розраховуються темпи зростання доходів (заробітної плати, пенсії, інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року.
2. За відсутності істотних змін у розмірах/структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року річні дані минулого року коригуються на темп зростання доходів за півріччя.
3. За наявності істотних змін у розмірах/структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року використовуються поправочні коефіцієнти.

Моделювання абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму):

1. Розрахунок у середньому на місяць за останніми доступними даними Міністерства соціальної політики України (зазвичай вересень–жовтень).
2. Коригування на прогнозний рівень інфляції до кінця року.

За відсутності піврічного мікрофайлу обстеження на момент моделювання

Моделювання мікроданих поточного року на базі річного мікрофайлу попереднього року:

1. Заробітна плата на рівні, що не перевищує 120% мінімальної, збільшується на розрахований темп зростання мінімальної заробітної плати.
2. Заробітна плата 120% і вище мінімальної, збільшується відповідно до темпу росту середньої заробітної плати за поточний рік (останні доступні дані).
3. Пенсія на рівні, що не перевищує 130% мінімальної, збільшується на розрахований темп зростання мінімальної пенсії.
4. Пенсія 130% і вище мінімальної збільшується відповідно до темпів зростання середньої пенсії (останні доступні дані).
5. Інші доходи збільшуються відповідно до прогнозних даних Міністерства фінансів України щодо темпу зростання номінального ВВП на поточний рік.

Моделювання абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму):

1. Розрахунок у середньому на місяць за останніми доступними даними Міністерства соціальної політики України (зазвичай вересень–жовтень).
2. Коригування на прогнозний рівень інфляції до кінця року.

Додаток 3. Сучасна демографічна ситуація та демографічні тенденції в Україні

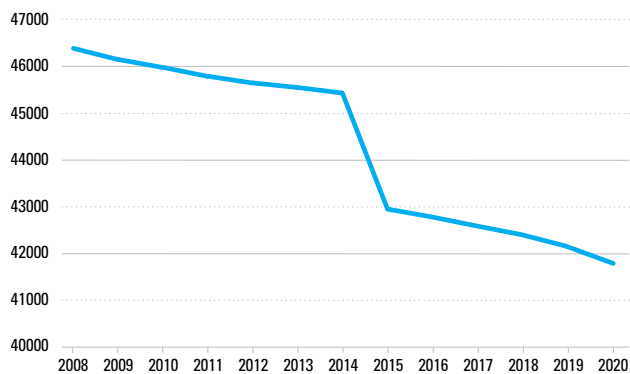
Станом на 1 січня 2020 року чисельність населення України становила 41 732,8 тис. осіб. Ця оцінка дуже приблизна, оскільки, по-перше, останній всеукраїнський перепис населення відбувся аж у 2001 році, а по-друге, інформацію наведено без урахування даних з непідконтрольних Уряду територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини непідконтрольних Уряду території у Донецькій та Луганській областях. За офіційною статистикою, з 2008 року чисельність населення України скоротилася на 4,5 млн осіб (рис. 62).

Основним фактором такої низхідної динаміки, крім збройного конфлікту, є суттєве природне скорочення чисельності населення. Так, у середньому за період із 2008 року кількість смертей щороку переважала кількість живонароджень на 198 тис. осіб. Найбільше скорочення було зафіксовано в 2019 році — 272 тис. осіб. Такі втрати не можуть бути компенсовані міграційним приростом, якій навіть у найкращий період (2012 рік) дорівнював 62 тис. осіб (рис. 63).

Усі вищезгадані процеси відбиваються на статеві-віковій структурі населення України: низька народжуваність — на незначній кількості дітей у віці 0–14 років, а висока смертність — на чисельності покоління 60+. Певні западини та виступи — це наслідки відповідних історичних подій (війни, післявоєнного бебі-буму тощо), а також здійснюваних спроб впливати на народжуваність (30–34) (рис. 64).

Рисунок 62.

Динаміка чисельності постійного населення України, станом на 1 січня відповідного року, тис. осіб.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України, www.ukrstat.gov.ua.

Незважаючи на загальні несприятливі демографічні тенденції, протягом досліджуваного періоду було зафіксовано скорочення смертності немовлят (до одного року) та дитячої смертності. На жаль, сумарний коефіцієнт народжуваності перебував на досить низькому рівні, до того ж в останні п'ять років демонструє тенденцію до скорочення. Попри це частка дітей у віці 0–17 років після періоду стрімкого скорочення протягом 2008–2012 років почала зростати і в 2019 році перевищила рівень 2008 базового року (рис. 65-66).

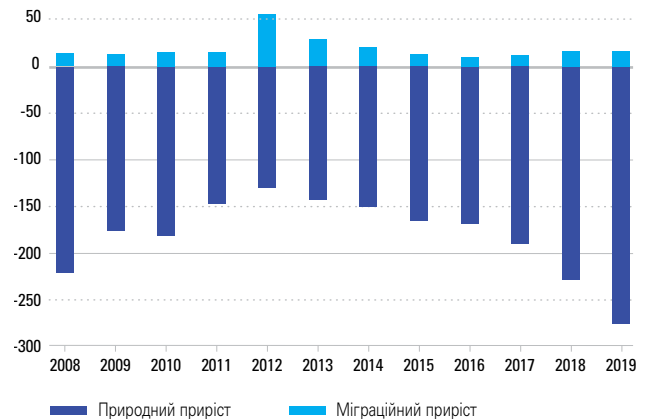
Позитивним є й те, що ймовірність прожити весь дитячий вік за досліджуваний період стрімко збільшувалася — як для хлопчиків, так і для дівчаток. Ще однією обнадійливою тенденцією є скорочення різниці між ймовірністю прожити весь дитячий вік для хлопчиків та дівчаток.

Інтегральним показником демографічної ситуації в країні є очікувана тривалість життя при народженні. У 2019 році вона становила 66,9 року для чоловіків та 77,0 року для жінок. Порівняно з базовим 2008 роком тривалість життя суттєво зросла: в чоловіків на 4,4 року, в жінок на 2,7 року.

Скорочення різниці між тривалістю життя чоловіків та жінок є дуже важливим показником, який свідчить про покращення демографічної ситуації в країні. Однак, незважаючи на позитивну тенденцію до зростання тривалості життя, Україна ще суттєво відстає від аналогічних показників розвинених країн.

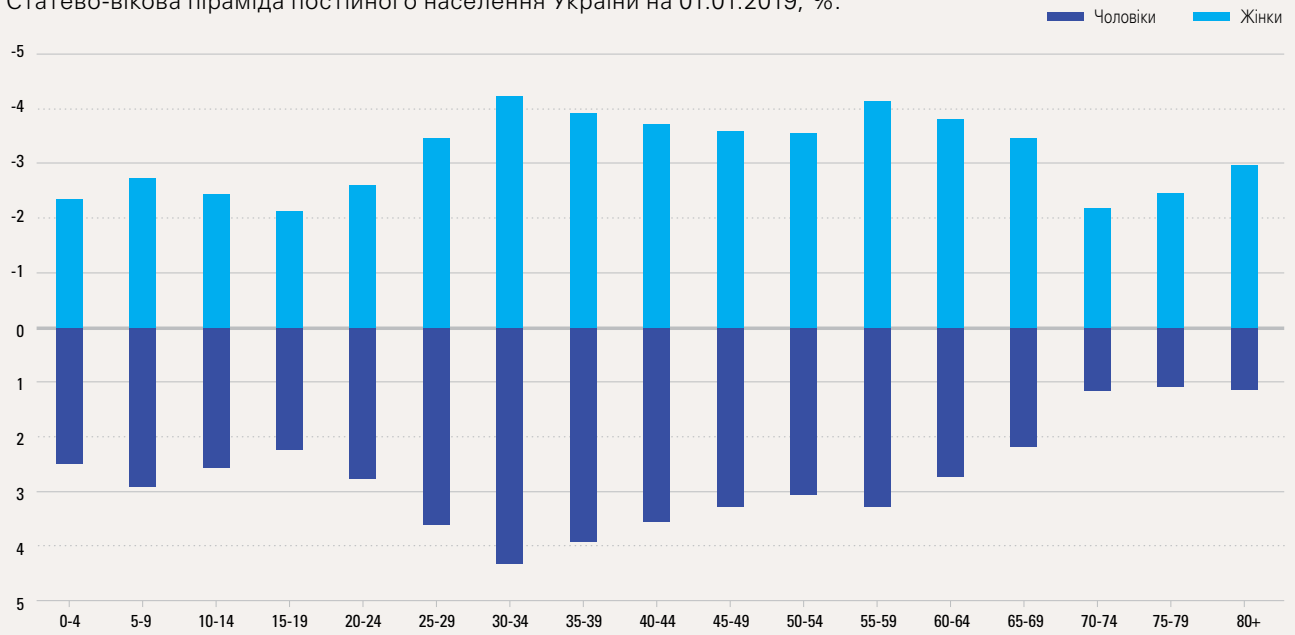
Рисунок 63.

Динаміка природного та міграційного приросту населення України, тис. осіб.

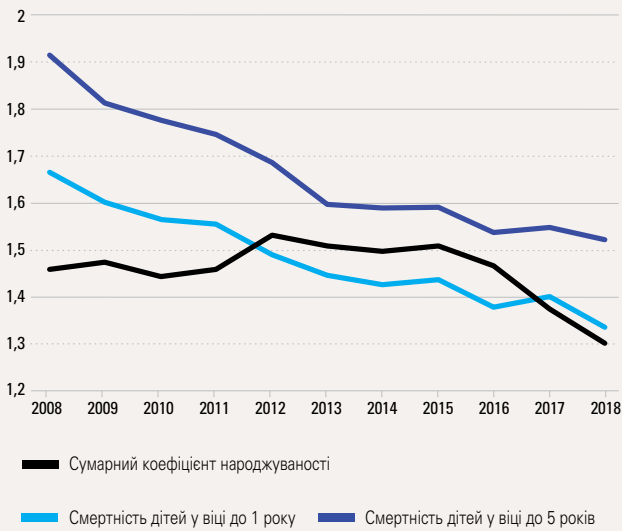
Рисунок 64.

Статеві-вікова піраміда постійного населення України на 01.01.2019, %.

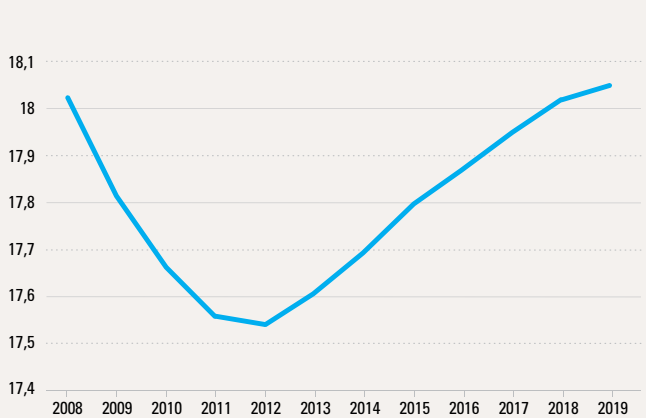
Рисунок 65.

Динаміка народжуваності та смертності дітей у віці до 1 року і до 5 років в Україні, 2008–2018 рр., %.

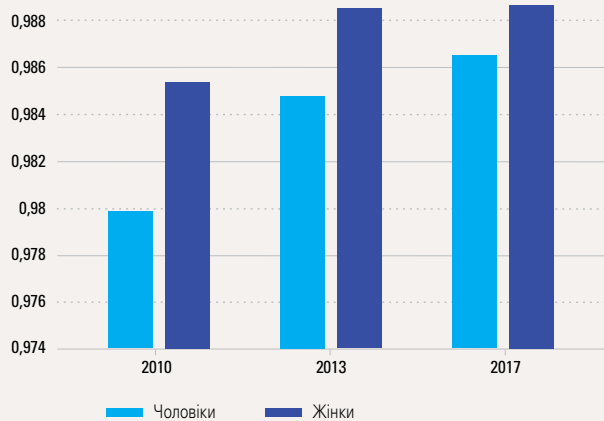
Рисунок 66.

Динаміка частки постійного населення України у віці 0–17 років, 2008–2019 рр., %.

Рисунок 67.

Ймовірність дожити до 18 років у 2010, 2013 та 2017 рр., за статтю.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України, www.ukrstat.gov.ua.

Перелік використаних джерел

1. Реформа системи інституційного догляду та виховання дітей. Моніторинг реформи. <https://bit.ly/2QYyabQ>
2. Ромська стратегія та план заходів. <https://bit.ly/2Sra2iG>.
3. Підлітки груп ризику: оновлені оцінки — 2018 рік. <https://uni.cf/369xgye>.
4. Міжнародна група із прав меншин (2019). Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий фонд «Чіріклі». Аналітичний звіт. <https://bit.ly/2OxAFkg>.
5. Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні у 2019 році» // Державна служба статистики України. — 2020. — С. 7–8. <https://bit.ly/2OMIMe8>.
6. Аналітичний звіт про круглий стіл «Доступність позашкільної освіти як необхідна умова розвитку здібностей дітей» // Освітня політика. — 2018. <https://bit.ly/3rkNkFR>
7. Офіційний звіт про проведення в 2018 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 1 // Український центр оцінювання якості освіти. — 2018.
8. Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України / Інститут освітньої аналітики / Український центр оцінювання якості освіти / Аналітичний центр CEDOS. — 2017.
9. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 // Український центр оцінювання якості освіти. — 2019. <https://bit.ly/3nN17nj>, дані на 18.02.2020 року.
10. Результати аналізу спроможності ОТГ фінансувати послуги соціального захисту та соціального забезпечення населення (за офіційними даними Державної казначейської служби України за 2016–2018 роки). ЮНІСЕФ.
11. Моніторинг дотримання прав дитини в системі альтернативного догляду. Аналітична доповідь. [www.ombudsman.gov.ua › files › Booklets](http://www.ombudsman.gov.ua/files/Booklets).
12. Johnson, R. & Browne, K. & Hamilton-Giachritsis, S. Young Children in Institutional Care at Risk of Harm. In: Trauma, violence & abuse, 7, 2006. 34–60. 10.1177/1524838005283696.
13. The Illusion of Protection / Hopes and Homes for children. 2013, <https://bit.ly/39htLaV>
14. Альтернативний звіт про дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки, <https://bit.ly/3o4RBKW>
15. Соціальний звіт за 2019 рік / Міністерство соціальної політики України. <https://www.msp.gov.ua/news/18746.html>.
16. Аксьонова С. Ю. Підліткове материнство: демографічний аспект проблеми / Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — К., 2016. — 184 с.
17. Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги» // Державна служба статистики України. — 2020, http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/03/zb_snsz_20.pdf

Перелік таблиць і рисунків

Таблиці

Таблиця 1. Стан досягнення Цілі 1.

Таблиця 2. Комбіновані ризики бідності (сукупні еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму, по відношенню до середнього в Україні рівня), рази.

Таблиця 3. Позбавлення, найбільш значущі для добробуту дітей.

Таблиця 4. Рівень матеріальної депривації осіб, які проживають у бідних домогосподарствах, 2019 р., %.

Таблиця 5. Очікувані результати реалізації Стратегії.

Таблиця 6. Структура загальних доходів бідних домогосподарств із дітьми за відносним та абсолютним критеріями, 2019 р., %.

Таблиця 8. Розрахунковий рівень бідності за абсолютним критерієм усіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, за сценаріями, 2018–2020 рр.

Таблиця 9. Кількість осіб (зокрема дітей), які у 2020 році стануть бідними в результаті скорочення доходів (порівняно з базовим сценарієм (без COVID-19)).

Таблиця 10. Розрахунковий рівень бідності домогосподарств в Україні за абсолютним критерієм, за категоріями та сценаріями, 2019–2020 рр.

Таблиця 11. Частка домогосподарств усіх «нових» (додаткових) бідних за категоріями, %.

Рисунки

Рисунок 1. Рівень бідності за абсолютним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 2. Рівень бідності за відносним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 3. Глибина бідності за абсолютним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 4. Глибина бідності за відносним критерієм за кількістю дітей у складі домогосподарства, 2019 р., %.

Рисунок 5. Рівень бідності дітей у розрізі вікових груп, 2019 р., %.

Рисунок 6. Рівень відносної бідності серед дітей залежно від місця проживання, 2019 р., %.

Рисунок 7. Розподіл дітей за відносним критерієм бідності за місцем проживання, 2019 р., %.

Рисунок 8. Рівень абсолютної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Рисунок 9. Рівень відносної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Рисунок 10. Глибина абсолютної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Рисунок 11. Глибина відносної бідності за складом сім'ї, 2019 р., %.

Рисунок 12. Рівень відносної бідності домогосподарств із дітьми та без дітей за наявністю у складі домогосподарства осіб із вищою освітою, %.

Рисунок 13. Вплив вищої освіти на рівень відносної бідності домогосподарств із дітьми, %.

Рисунок 14. Рівень дитячої бідності за абсолютним критерієм у розрізі регіонів України, %.

Рисунок 15. Хронічна бідність серед домогосподарств із дітьми, що беруть участь у програмі допомоги малозабезпеченим сім'ям, %.

Рисунок 16. Рівень депривації (3 позбавлення з 9) за методологією ЄС, 2019 р., %.

Рисунок 17. Рівень глибокої депривації (4 позбавлення з 9) за методологією ЄС, 2019 р., %.

Рисунок 18. Розподіл домогосподарств за числом дітей серед бідних за монетарною ознакою та за глибокою депривацією, 2019 р., %.

Рисунок 19. Розподіл дітей за віковими групами серед бідних за монетарною ознакою та за глибокою депривацією, 2019 р., %.

Рисунок 20. Розподіл домогосподарств за оцінкою рівня своїх доходів, %.

Рисунок 21. Можливі напрями спрямування додаткових коштів домогосподарств у разі значного збільшення їх доходів, за типом домогосподарства, %.

Рисунок 22. Джерела інформації про чисельність та становище дітей, що не потрапляють в обстеження умов життя домогосподарств.

Рисунок 23. Динаміка рівня бідності в домогосподарствах із дітьми за відносним та абсолютним критеріями, 1999–2019 роки, %.

Рисунок 24. Динаміка бідності домогосподарств із дітьми за різними критеріями, %.

Рисунок 25. Динаміка монетарної бідності в домогосподарствах із дітьми та без дітей, %.

Рисунок 26. Динаміка рівня відносної бідності домогосподарств із дітьми за типом населеного пункту, %.

Рисунок 27. Динаміка абсолютної бідності окремих типів домогосподарств із дітьми, 2008–2019 роки, %.

Рисунок 28. Динаміка рівня деприваційної бідності окремих типів домогосподарств із дітьми, %.

Рисунок 29. Рівень бідності, 5.05 дол. США, 2016 (ПКС 2011), % населення.

Рисунок 30. Рівень деприваційної бідності серед дітей (3 із 9 позбавлень) у 2018 р., %.

Рисунок 31. Рівень деприваційної бідності серед дітей (мін. 4 із 9 позбавлень) у 2018 р., %.

Рисунок 32. Рівень деприваційної бідності серед неповних сімей та сімей із двома та трьома і більше дітьми (2018 р.).

Рисунок 33. Динаміка ВВП на одну особу (у зіставних цінах) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми у 2008–2019 рр., грн на одну особу.

Рисунок 34. Динаміка ІСЦ та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми, 2008–2019 рр.

Рисунок 35. Динаміка мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати у розрахунку на одного штатного працівника у зіставних цінах (2008) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми, 2008–2019 рр.

Рисунок 36. Динаміка сукупних еквівалентних витрат у різних майнових групах домогосподарств України, грн, у зіставних цінах базового (2008) року.

Рисунок 37. Динаміка сукупних еквівалентних витрат у різних майнових групах домогосподарств із дітьми, грн, у зіставних цінах базового (2008) року.

Рисунок 38. Склад децильних груп (за витратами) за наявності у складі домогосподарств дітей, %.

Рисунок 39. Частка різних типів домогосподарств із дітьми у першій та п'ятій квінтільних групах, %.

Рисунок 40. Індекс Джині в Україні та країнах Європи у 2018 р., %.

Рисунок 41. Динаміка індексу Джині (за доходами) в Україні, %.

Рисунок 42. Результати ЗНО залежно від рівня освіти батьків, середній бал ЗНО з усіх предметів.

Рисунок 43. Розподіл учасників анкетування за типом місцевості, де вони навчалися, і середнім балом з усіх предметів під час ЗНО-2016, %.

Рисунок 44. Частка дітей, які проживають у населеному пункті, де відсутнє регулярне щоденне транспортне сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою, у 2017 р., %.

Рисунок 45. Різниця між середніми балами з читання в учнів закладів освіти, що розташовані в різних типах місцевості, у 2018 р., бали.

Рисунок 46. Розподіл результатів державної підсумкової атестації з окремих предметів залежно від місця розташування загальноосвітнього навчального закладу у 2019 р., бали.

Рисунок 47. Різниця між середніми балами з читання в учнів / студентів різних типів закладів освіти у 2018 р., бали.

Рисунок 48. Частка домогосподарств із дітьми, що потерпали через недостатність коштів на оплату послуг та відсутність медичних закладів, у 2019 р., %.

Рисунок 49. Частка домогосподарств, які потерпали через відсутність поблизу житла медичних закладів та через незабезпеченість населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, 2019 р., %.

Рисунок 50. Доходи ОТГ без урахування міжбюджетних трансфертів у розрахунку на одного мешканця, за даними 2018 р., грн.

Рисунок 51. Видатки ОТГ на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця, за даними 2018 р., грн.

Рисунок 52. Максимальна спроможність ОТГ здійснювати видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця, за даними 2016–2018 рр.

Рисунок 53. Частка домогосподарств із дітьми, які не мають водогону й каналізації, за місцем проживання у 2019 р., %.

Рисунок 54. Частка дітей, які стикаються з такими проблемами: шум від сусідів чи шум з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо), забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо), 2019 р., %.

Рисунок 55. Вплив підвищення мінімальної заробітної плати за різними сценаріями на бідність в Україні в 2020 р.

Рисунок 56. Динаміка середнього розміру допомоги при народженні дитини (у зіставних цінах 2008 року) та рівня абсолютної бідності домогосподарств із дітьми до трьох років, 2008–2019 рр.

Рисунок 57. Варіанти підвищення розміру виплати при народженні дитини та їхній вплив на дитячу бідність (критерій бідності — витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму), %.

Рисунок 58. Моделювання розширення виплат при народженні на всіх дітей до шести років, незалежно від черговості, %.

Рисунок 59. Рівень абсолютної бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, 2001–2018 рр.

Рисунок 60. Рівень абсолютної бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, прогнози за менш загрозовим сценарієм.

Рисунок 61. Рівень бідності всіх домогосподарств і домогосподарств із дітьми в Україні, прогнози за більш загрозовим сценарієм.

Рисунок 62. Динаміка чисельності постійного населення України, станом на 1 січня відповідного року, тис. осіб.

Рисунок 63. Динаміка природного та міграційного приросту населення України, тис. осіб.

Рисунок 64. Статеві-вікова піраміда постійного населення України на 01.01.2019, %.

Рисунок 65. Динаміка народжуваності та смертності дітей у віці до 1 року і до 5 років в Україні, 2008–2018 рр., %.

Рисунок 66. Динаміка частки постійного населення України у віці 0–17 років, 2008–2019 рр., %.

Рисунок 67. Ймовірність дожити до 18 років у 2010, 2013 та 2017 рр., за статтю.

Список скорочень

COVID-19	коронавірусна хвороба	НАН України	Національна академія наук України
ESSPROS	Європейська система інтегрованої статистики соціального захисту	НВБ	боєприпаси, що не вибухнули
SCORE	Індекс соціальної згуртованості та примирення	НСЗУ	Національна служба охорони здоров'я України
АР Крим	Автономна Республіка Крим	НУО	неурядова організація
АРТ	антиретровірусна терапія	ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
АТО	Антитерористична операція	ООН	Організація Об'єднаних Націй
ВВП	валовий внутрішній продукт	ООП	особливі освітні потреби
ВЗВ	вибухонебезпечні залишки війни	ООС	Операція Об'єднаних сил
ВІЛ	вірус імунодефіциту людини	ОТГ	об'єднана територіальна громада
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я	ОУЖД	обстеження умов життя домогосподарств
ВПО	внутрішньо переміщені особи	ПКС	паритет купівельної спроможності
Д/Г	домогосподарство	ПМ	прожитковий мінімум
ДБН	державні будівельні норми	ППМД	профілактика передачі ВІЛ від матері до дитини
ДБСТ	дитячий будинок сімейного типу	ПРООН	Програма розвитку ООН
ДІ	деінституалізація	ПС	приймна сім'я
ДНР	Донецька народна республіка	РДРВ	розвиток дітей раннього віку
ДПА	державна підсумкова атестація	РФ	Російська Федерація
ЄС	Європейський Союз	СНІД	синдром набутого імунодефіциту
ЗНО	зовнішнє незалежне оцінювання	США	Сполучені Штати Америки
ІСЦ	індекс споживчих цін	УБД	учасники бойових дій
ІТ	інформаційні технології	УІСД ім. О. Яременка	Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка
ЛНР	Луганська народна республіка	ФАП	фельдшерсько-акушерський пункт
МВФ	Міжнародний валютний фонд	ЦСР	Цілі сталого розвитку
МГБ	малий груповий будинок	ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН
МОМ	Міжнародна організація з міграції		
МОП	Міжнародна організація праці		

для кожної дитини

Контактна особа для додаткової інформації:

Ніна Сорокопуд,

Спеціаліст з комунікацій

ЮНІСЕФ Україна

Тел.: +38 044 521-01-25

Email: nsorokopud@unicef.org